

SH Diss. B-26461

Tartu Riiklik Ülikool
NSV Liidu ajaloo kateeder

E E S S Ö N A

Käsitlev töö oli esialgselt kavandatud ülevaate-
na kodanliku Eesti keskkoolis kasutatud üldise ajaloo

õpikut ÜLEVAADE KODANLIKU EESTI KESKKOOLIS
KASUTATUD ÜLDISE AJALOO ÕPIKUTEST

D i p l o m i t ö ö

ku Eesti keskkoolis kasutatud uusaja ja uusima aja
õpikuid.

Töö koostamisel on kasutatud allikatena 3) Eesti
NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehi-
tuse Riikliku Keskariivi, ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi
nimelise Kirjandusmuuseumi, Eesti NSV Riikliku Ajaloo

Keskariivi materjale, 2) koda-
üldise ajaloo õpikuid, 3) mit-
nud materjale rahvahariduse ja
ta kodanlikus Eestis, 4) kodanliku Eesti

MAISTE, Maimu Karli t.
TRÜ Ajaloo-keeleteadus-
konna ajaloo osakonna
VI kursuse mittestatsio-
naarne üliõpilane
Juhendaja: vanemõpetaja
H. Palamets

ajaloo õpikute autorite em. Kõrre-
si, Patereni (Ason) ning kodanliku Eesti Haridusmi-
nisteeriumi ajaloo õpikute komisjoni liikme em. Kaera
poolt antud soovitud andmeid.

TRÜ NSV L ajal. kat.
nr. 1667.

Tartu Riikliku Ülikooli kirjandus-
Tartu Riikliku Ülikooli kirjandus-
"Põhijooni ajaloo õpetamise arangust Eesti koolis",
Tartu 1961.a.

E E S S Õ N A

Käesolev töö oli esialgselt kavandatud ülevaate-
na kodanliku Eesti keskkoolis kasutatud üldise ajaloo
õpikutest, kuid uurimistöö käigus selgus, et kõikide
nimetatud õpikute käsitlemine ei mahu diplomitöö raa-
midesse. Seetõttu on töös analüüsitud ainult kodanli-
ku Eesti keskkoolis kasutatud uusaja ja uusima aja
õpikuid.

Töö koostamisel on kasutatud allikatena 1) Eesti
NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehi-
tuse Riikliku Keskarhiivi, ENSV TA Fr.R.Kreutzwaldi
nimelise Kirjandusmuuseumi, Eesti NSV Riikliku Ajaloo
Keskarhiivi materjale, 2) kodanlikus Eestis ilmunud
üldise ajaloo õpikuid, 3) mitmesuguseid trükis ilmu-
nud materjale rahvahariduse ja ajaloo õpetamise koh-
ta kodanlikus Eestis, 4) kodanliku Eesti keskkooli
ajaloo õpikute autorite sm. Konksu, Madissoni, Klei-
si, Peterseni(Asson) ning kodanliku Eesti Haridusmi-
nisteeriumi Ajaloo õpikute komisjoni liikme sm.Kaera
poolt antud suulisi andmeid.

Väärtuslikuks abiks osutus mulle ka tutvumine
Tartu Riikliku Ülikooli aspirandi, H.Palamets tööga
"Põhijooni ajaloo õpetamise arengust Eesti koolis",
Tartu 1961.a.

Töös on analüüsitud J.Sitska, R.Vipper, P.Tarveli(Treiberg), E.Assoni, Joh.Adamsoni, J.Konksu ja J.Madissoni, L.Annisti, P.Hinnovi, J.Konksu, G.Ney jt. poolt kollektiivselt koostatud ajaloo õpikuid, kusjuures autorid on käsitletud õpikute ilmumise kronoloogilises järjestuses.

Analüüsimisel on võetud aluseks: a) ajaloolise materjali esitamise sisulist külge, b) materjali esitamise meetodilist külge ja c) õpikute välimust, trükitehnikat, illustratsioone ja hinda.

Sisuliseks analüüsiks valisin järgmised sõlmprobleemid:

- a) milles näeb õpiku autor ajaloo arengu alust?
- b) mis on võetud periodiseerimise aluseks?
- c) kuidas on käsitletud rahva ja isiku vahekorda,
- d) revolutsioone,
- e) religiooni küsimusi,
- g) ja Vene ajalugu?

Ühelt poolt on püütud vaadelda arengut sama õpiku eri trükkide osas, teiselt poolt erinevusi erinevate õpikute vahel ja lõpuks ka erinevusi eri autorite töödes.

Sellepärast ongi Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus pööranud viimasel ajal suurt tähelepanu nõukogude kooli töö ümberkorraldamisele, et tagada sidet sisu ja ühiskondlikult kasuliku tööga, kogu kasvatuses intensiivistumist.

1) N. S. K r u s t s o v, Kõne ülevenemaalisel õpetajate kongressil 9. juulil 1960. a. "Rahva Hüäl" nr. 243, 10. juulil 1960. a.

S I S S E J U H A T U S

Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse juhtimisel teostatakse meie maal edukalt kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ülesehitamise grandioosseid plaane. Suurima uhkustundega võib nõukogude inimene kinnitada kogu maailmale, et meie kodumaa on inimkonna progressi, rahu ja tõelise demokraatia vankumatu kants, on tuletorniks rahvastele võitluses helge kommunistliku homse eest. See võitlus on lahutamatult seotud rahvahariduse küsimustega, noore põlvkonna kasvatamisega kommunismi vaimus. "Me lahendame praegu kahte ajaloolist ülesannet", rääkis N.S.Hruštšov ülevenemaalisel õpetajate kongressil 9.juulil 1960.aastal. "Need on kommunismi materiaalse tehnilise baasi rajamine ja uue inimese kasvatamine. Sisuliselt on see üks protsess. Kui me jääme maha nõukogude inimeste hariduse ja kasvatamise suhtes, siis pidurdub paratamatult kogu kommunistlik ülesehitustöö." 1)

Sellepärast ongi Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus pööranud viimasel ajal suurt tähelepanu nõukogude kooli töö ümberkorraldamisele, et tagada sidet elu ja ühiskondlikult kasuliku tööga, kogu kasvatustöö intensiivistumist.

1) N. S. H r u š t š o v, Kõne ülevenemaalisel õpetajate kongressil 9.juulil 1960.a. "Rahva Hääl" nr.163, 10.juulil 1960.a.

NLKP erakorralise XXI kongressi ajaloolistes otsustes, Partei ja valitsuse juhendites, mis on antud NLKP Keskkomitee ja NSVL Ministrite Nõukogu teesides ning seaduses "Kooli ja elu sidemete tugevdamisest ning haridussüsteemi edasiarendamisest NSV Liidus" määrati kindlaks koolitöö ümberkorraldamise laialdane programm ning selle elluviimise teed ja meetodid. Veelkordselt kinnitas neid põhimõtteid ajalooline NLKP XXII kongress - kommunismiehitajate kongress: "Lähema aastakümne jooksul tuleb kehtestada üldine ja polütehniline (ühteistkümneaastane) kesk-koolikohustus kõigile kooliealistele lastele. Samuti tuleb tagada, et eeloleval aastakümnel see osa noorsoost, kes töötab rahvamajanduses ja kellel ei ole keskharidust, saaks hariduse vähemalt kaheksaklassilise kooli ulatuses. See on tähtis ja edasilükkamatu ülesanne." 2)

Ent Nõukogude Eesti kooli ette seatud ülesannete edukal täitmisel on kahtlemata vajalik Eesti kooli ajaloo tundmine, sest "Noorsoo õpetamine, kasvatamine ja haridus peab lähtuma sellest materjalist, mis jäeti meile vanast ühiskonnast," 3) märkis V.I. Lenin.

Et aga õpetuse sisu koolis on olnud alati klassisieloomuga, s.o. sõltunud poliitilisest korrast, siis ka Eesti kooli ajalugu on seotud eelkõige balti-saksa aadli poliitikaga Eestis, hilisemal perioodil.

2) NLKP programm, Tallinn 1961, lk. 113-114.

3) V.I. L e n i n, Noorsooühingute ülesanded, Teosed, 31.kd., Tallinn 1955, lk.259.

dil lisandusid sellele tsarismi hariduspoliitika oma äärerahvaste venestamispuüetega ja alates XX sajandi algusest ka Eesti kodanluse hariduspoliitilised taotlused.

Tegelikult sai Eesti kodanlus hakata oma hariduspoliitikat ellu viima alles 1919.aastast alates, mil ta, upitatud võimule Ameerika ja Inglise imperialistide abiga, hakkas kasvatama noorsugu kodanliku korra vaimus. Tulnud võimule, püüdis kodanlus end igati kindlustada, omistades terroristlike abinõude kõrval väga suurt tähtsust rahvahulkade ideoloogilise mõjustamise abinõudele. Oma ideoloogia levitamiseks rakendas eesti kodanlus kõiki tema käsutuses olevaid abinõusid: kooli, ajakirjandust, raadiot, kirikut, kirjandust, kunsti, teadust jne.

Tõsi küll, nõukogude võimu poolt rahvahariduse alal aastail 1917-1918. teostatud uuenduste ja töörahva revolutsioonilise liikumise mõjul oli Eesti kodanlus oma valitsemise algperioodil sunnitud mõningaid samme astuma koolikorralduse demokratiseerimise teel. Kuid siinjuures ei mõeldud mitte niivõrd töötava rahva huvidele, kui kodanluse kaalutlustele kindlustada arenevale tööstusele ja põllumajandusele vajalikku kaadrit.

Me näeme, et V.I.Lenin tuleb korduvalt selle küsimuse juurde, paljastades teravate sõnadega kodanluse silmakirjalikkust ja teesklemist kooli apoliitilisuse jutlustamise puhul. Kõnes teisel ülevenemaalisel õpetajate internatsionalistide kongressil 1919.a. 18.jaanuaril ütles V.I.Lenin sel pu-

hul: "Üheks sääraseks kodanlikuks teeskluseks on veenmine, et kool võib olla väljaspool poliitikat. Te teate väga hästi kui vale on see veenmine. Ja kodanlus, esitades ise selle väite, asetab kooliasjanduse keskpunkti oma kodanliku poliitika ja püüdis kooliasjandust viia nii kaugemale, et kokku tassida kodanlusele alandlikke ja väledaid teenreid ... kapitali tahte täitjaid ja kapitali orje, iialgi hoolitsemata selle eest, et teha kool inimisiksuse tööriistaks." 4)

Eesti kodanluse kogu hariduspoliitikat määrab kindlalt klassiiseloos. Kodanlus tegi küll katsed kinnitada, et tema hariduspoliitika on väljaspool klasse seisva, üldrahvusliku ja üldrahvaliku iseloomuga ja püüdis kõigiti suureks puhuda kodanluse juhtivate ringkondade võitlust rahvusliku kooli loomise eest, kuid see oli vaid demagoogiliseks pettepildiks rahvale. Noorsoo kasvatamise teooria ja praktika küsimused pole kunagi seisnud väljaspool poliitikat. Poliitika on avaldanud ja avaldab mõju ühiskondliku elu kõigile külgedele, sealhulgas ka koolile ja kasvatusel. Pedagoogika, kui teadus kasvatusel on alati väljendanud kindlapiiriliste ühiskonnaklasside poliitilisi vaateid ja lootusi. Selle ülestunnistusega esineb ka kodanlik koolitegelane J. Annusson, kes ajakirjas "Kasvatus" teatab, et " ... meil praegugi kool ilma väliste mõjudeta ei saa areneda ja et poliitiliste jõudude tasakaal meie

4) V. I. L e n i n, Kõne II ülevenemaalisel õpetajate internatsionalistide kongressil 18. jaanuaril 1919, Teosed, 28. kd., Tallinn 1955, lk. 378-379.

kooli kuju ning sisu määrajaks on." 5)

Eesti kodanlusel kui äsja võimule tulnud kodanlusel oli oma diktatuuri kindlustamise huvides eriti oluline kasvatada noort põlvkonda kodanliku ideoloogia, natsionalismi ja militarismi vaimus. Kodanluse ideoloogid püüdsid taandada kõik ühiskonnaelu küsimused rahvusküsimusele, näidates kõike seda, mis vastas kodanluse huvidele rahvusliku üritusena, "eestluse" avaldusena, kuid kõike seda, mis oli kodanluse huvidele kahjulik, rahvuse mahasalgamisena, rahvusliku nihilismina või rahvuse huvide rikkumisenä. 6)

Eesti kodanlus, kes majanduslikult ja poliitiliselt sõltus imperialistlikest riikidest, lömitas ühtlasi ka kodanliku lääne reaktsioonilise kultuuri ees, mille mõju tugevdasid mitmesugused kosmopolitilised jooned, niinimetatud "orientatsioonid". 7)

Need orientatsioonid peegeldasid eesti kodanluse sõltuvat seisundit kapitalismileeris, tema hirmu oma tööliklassi ees, sotsialismi ees. Ka koolihariduse küsimustes pöördus kodanlus lääneriikide poole, lähetas neisse oma koolitegelasi eeskujuna leidma. 8)

5) J. A n n u s s o n, Eesti sennine hariduspoliitika, "Kasvatus" 1920, nr.13, lk. 377.

6) Eesti NSV ajalugu, toimetanud G.Naan, Tallinn 1957, lk. 494.

7) J. K ä b i n, Võitlus sotsialistliku kultuuri arengu eest, "Eesti Kommunist" 1955, nr.2, lk. 17.

8) Eesti NSV ORKA, f.1108, nim.I, s.-ü.170, lk. 79.

Kodanliku natsionalismi juurutamise esimeseks taimelavaks pidi olema kool. Sellepärast asuski eesti kodanlus, võimule tulnud, kohe teostama oma huvidele vastavat hariduspoliitikat.

1920.aasta 7.mail võttis Asutav Kogu vastu "Avalikkude algkoolide seaduse" ja 1922.a. 7.detsembril Riigikogu "Avalikkude keskkoolide seaduse". Nende seaduste järele sai rahvahariduse põhiprintsiibiks ühtluskool, mis pidi olema emakeelne ja ilmalik. Tegelikult ei kadunud usuõpetus koolist mitte täiesti, sest nimetatud seadustega lubati usuõpetust õppida vabatahtlikult, kusjuures õpetamise eest pidid tasuma lapsevanemad. Usuõpetust õpetati kooliruumides ja seda tegid valdavas enamikus kooliõpetajad. Paljudes koolides jätkusid usulised talitused. Õpikutes ilmnis samuti religiooni mõju. ⁹⁾

Eesti kodanlik kool jagunes nimetatud seadustega kahte astmesse. Esimese astme moodustas kuueklassiline kohustuslik emakeelne maksuta ja usuõpetuseta algkool, kusjuures koolikohustus kehtis 7.-16-ne aasta vanuseni või kooli lõpetamiseni. Tegelikult venis selle seaduse elluviimine kuni 1930. aastani, sinnani kehtis koolikohustus 8-15-ne aastani, kusjuures õpilane võis lahkuda koolist 15-ndale eluaastale järgneval kevadel. ¹⁰⁾

Ühtluskooli teise astme moodustas viieklassiline keskkool, mis oli tasuline. Keskkooli kursus

⁹⁾ H. K u r m, Kooli klerikaliseerimine kodanlikus Eestis, "Eesti Kommunist" 1958, nr.6, lk.43

¹⁰⁾ J. M a d i s s o n i l t saadud suulised andmed 1962.a.

jagunes sisuliselt kaheks: kõigi keskkoolide I ja II klassis oli ühine õppekava, alates III klassist toimus jagunemine eriharudeks: humanitaar-, reaal-, majapidamis-, kommerts- jne. haru.

Kuigi kodanlus püstitas ühtluskooli nõude, osutus see siiski demagoogiliseks, sest kõrge õp-
pemaksu tõttu jäi uue kooli teine aste - keskkool
töötava rahva lastele tihti kättesaamatuks.

Sedamööda, kuidas kodanlus oma positsioone kindlustas, muutus ka tema hariduspoliitika üha reaktioonilisemaks. 1923. aastal kehtestati seadus, millega võeti usuõpetus riigi kulul koolidesse, kusjuures see oli koolidele sunduslik ja õpilastele vabatahtlik õppeaine. Usuõpetuse riigi kulul koolidesse viimisega rajati seaduslikult vajalik alus kooli ja kiriku tihedaks koostööks ja kooli klerikaliseerimiseks. 11)

Majanduskriisi ja eesti kodanluse poliitilise kriisi aastail sattus kriisiseisukorda ka kodanlik kool. Vastuolu koolisüsteemi ja kodanliku ühiskonna tegelike vajaduste vahel muutus äärmiselt teravaks. Kodanliku Eesti üldhariduslik, peamiselt humanitaarse suunaga keskkool ei valmistanud noori ette eluks, ei andnud neile mingit kutset. Nagu kapitalistlikus ühiskonnas üldse, valitses ka kodanliku Eesti koolis "... lõhe teooria ja praktika vahel, see vana lõhe, mis oli vana kodanliku ühiskonna kõige vasti-

11) H. S a a r n i i t, Usk Eesti kodanluse koolipoliitikas, "Noorte Hääl" nr. 177, 29. juulil 1958.

kumaks jooneks" ¹²⁾

Algas reaktsiooni pealetung kõigil elualadel. Järsult piirati kodanlikke-demokraatlikke vabadusi. Haridusalal anti otsustav löök ühtluskooli põhimõt-
tel rajatud koolisüsteemile. Juba varem oli hari-
dusminister pastor J.Lattiku poolt esitatud nn."ha-
riduse koondamise" kava, mille elluviimisest lase-
me kõnelda faktidel. Aastast aastasse vähendati
koolide arvu ning kulutusi rahvaharidusele. Algkoo-
lide osas koondati viie aasta jooksul (1929-1934.a.)
247 klassikomplekti. Kui 1929/30.õppeaastal kuluta-
ti algkoolide peale kodanlikus Eestis 7.921.713
krooni, siis oli see summa 1933/34.õppeaastal
5.885.854 krooni. ¹³⁾ Keskkoolide klassikomplekti-
de arv vähenes sama aja vältel 155 võrra, ehk 3768
õpilase võrra, kulutused keskkoolidele aga 1.243.763
krooni võrra. ¹⁴⁾

Kuid ka selline "hariduse koondamise" tempo
näis kodanlusele liialt aeglasena ja vastavalt ko-
danluse hariduspoliitilistele taotlustele koolide
koondamise osas tegi Haridus- ja Sotsiaalministeerium
24.märtsil 1933.a. ettepaneku vabariigi valit-
susele "Avalikkude keskkoolide seaduse muutmise sea-
duse kohta" ¹⁵⁾, kus Haridusministeeriumi ettepane-

¹²⁾ V.I.L e n i n, Noorsooühingute ülesanded, Teosed
31.kd., Tallinn 1955, lk.254.

¹³⁾ J.J a n u s s o n, Eesti majanduselu 1935, "Eesti
Kroonika" 1934, Tartu 1935, lk.52 ja 54.

¹⁴⁾ Sealsamas.

¹⁵⁾ ENSV ORKA, f. 1108, nim.3, s.-ü. 7, lk.66-71.

kuks oli jätta senise 307 gümnaasiumiklassi asemel tulevikus 155 klassi, seega koondada 47,8% võrra.¹⁶⁾

1934.aasta 25.mai riigivanema dekreediga kärbiti jällegi koolikohustuse iga, mis pidi nüüd kestma 14 eluaastani. Järgnevate dekreetidega muudeti aga kogu koolisüsteem.

Keskooli I klassi võeti vastu algkooli IV klassi lõpetanuid ja keskkoolikursuse kestvuseks määrati 5 õppeaastat. Dekreediga 29.maist 1934.a. pandi alus 3-klassilisele gümnaasiumile, mille I klassi võeti vastu keskkoolikursuse lõpetanuid. Gümnaasium võis olla humanitaar- või reaalõppeharudega.¹⁷⁾

Keskooli I ja II klassiga paralleelselt jäi püsima algkooli V ja VI klass. Erinevate õppeprogrammide tõttu eeldas aga algkooli VI klassist keskkooli astumine põhjalikke lisaõpinguid keskkooli algklasside kursuse järgi.¹⁸⁾

Dualistliku koolisüsteemi rajamises väljendus kodanluse taotlus võimalikult vara oma lapsi teisest eraldada ja viia kõrgemaksulistesse keskkoolidesse. Väljapaistev eesti kommunist H.Pöögelmann, analüüsides olukorda fašistlikus Eestis, andis koolireformile järgneva hinnangu: "Kool organiseeriti kindlasti klassiprintsiibi järgi ümber: "Alamrahvas" - töölisel leppigu ainult oma algkooliga, mis

16) ENSV ORKA, f. 1108, nim.3, s.-ü.7, lk.66-71.

17) "Riigi Teataja" nr.45, 1934. 1.juunil, lk.891.

18) Õ. E l a n g o, Koolireformist kodanlikus Eestis, "Nõukogude Kool" 1959, nr.10, lk.740.

nimeliselt kuue aastane on, kuid tegelikult enamas-
ti neljale aastale kokku kuivab ..." 19). Tolleaeg-
ne haridusminister U. Jaakson aga väljendas neidsa-
mu mõtteid järgmiste sõnadega: "Algkool on kõigile
sunduslik, kuid keskkool, gümnaasium ja ülikool ol-
gu määratud ainult andekaile." 20) See iseloomustab
küllaltki tabavalt ka 1937. ja 1938. aastal välja
antud seadusi, millega legaliseeriti VI klassile
järgnev 3-e klassiline keskkool, nimetades seda
reaalkooliks ja loodi kutsekoolid töötava rahva
lastele. 21)

Iga uus seadus haridusalal tõi kaasa ka muuda-
tusi õppeprogrammides. 1939. a. "Eesti Kool" nr. 6
kirjutab: "Koolireform tõi meie koolisüsteemis en-
dise keskkooli asemele progümnaasiumi, reaalkooli
ja uue 3-e klassilise gümnaasiumi, mitmesuguseid
uusi kutsekoole, uued õppekavad, tunnitabelid jne." 22)

Kuid hoolimata üldharidusliku keskkooli koon-
damisest ning ümberkorraldamisest ja kutsehariduse
osatähtsuse tõestamisest, ei suutnud kodanlus la-
hendada vastuolu, mis valitses kooli ja kodanliku
ühiskonna tegelike vajaduste vahel. Tööpuudus ja

19) H. Pöögelmann, Kaks aastat fašistlik-
ku diktatuuri Eestis, Moskva-Lening-
rad 1936, lk. 33.

20) Kool ja kasvatus, "Uus Eesti" nr. 299, 1. nov. 1938.

21) "Riigi Teataja" nr. 42, 25. mail 1937, lk. 853-854.

22) ENSV ORKA, fond 1108, nim. 4, s. ü. 764, lk. 41.

nn. haritlaste üleproduktsooni probleem püsis ka Pätsi diktatuuri perioodil teravalt päevakorras.

Kõige parem oli Eesti kodanlusel oma reaktsioonilist poliitikat noorsoo hulgas teostada ajaloo õpetamise kaudu. "Ajalugu riigikasvatusliku propagandavahendina, rahvus- ja riigikaitse tugevdajana ja ideede õigustajana on eriti moodi läinud..." 23) kirjutab kodanlik ajaloolane O.Liiv.

Reaktsioonilised on ka Eesti ajaloo õpetajate IV üleriikliku kongressi otsused, kus tehakse ettepanekuid ajaloo õpetamise eesmärkide kohta koolis. "Ajaloo õpetuse ülesandeks on igasse kodanlikku istutada universaalset ja individuaalset vastutustunnet. Meie õppekavades on rahvuslikkust vähe rõhutatud... väikerahvale aga on rahvuslus hädavajalik elamiseeldus. Seepärast tuleb rahvuslusele anda õppekavades vääriline koht. Meil ei ole vaja karta liialdusele minekut." 24)

Sedasama mõtet olid avaldanud ka teised kodanluse ideoloogid. Näit. loeme 1.oktoobri "Uus-Eesti" J.Tandre kirjutisest: "Pean kordama ikka ja jälle - - Eesti on rahvusriik. Tema kandvaks ideeks on rahvuslik idee - ja teda kandavateks jõududeks rahvus-

23) O. L i i v, Kuidas publitseerida üld- ja rahvusajaloo allikaid, "Ajalooline ajakiri" 1939, nr.2, lk.87.

24) IV Üleriiklik ajalooõpetajate kongress, "Eesti Kool" 1936, nr.1, lk. 55.

likult koolitatud, meelestatud ja Eesti rahva huvi kohaselt käituvad kodanikud." 25)

Eriti palju vaidlusi tõid kaasa ajalooõpetamise metoodika küsimused eesti koolis. Esitati mitmesuguseid suundi ajaloo õpetamise kohta algkoolis, kuid kui 1923.a. I üleriiklikul ajalooõpetajate kongressil tehti kokkuvõtteid ajaloo õpetamise olukorra kohta Eesti koolides, siis pidi konstateerima, et kodanliku vabariigi algaastad olid ajaloo õpetamises "... otsingute ja ummikus rabelemise aeg algkooli ajalooõpetuse osas, vanadele šabloonidele järgnemise aeg keskkooli osas. ... Tehti palju sõnu eesti rahva ajaloo õppimise vajadusest, kuid endiselt takerduti balti-saksa ajaloolaste rahvavaenulike konseptsioonide kammitsates." 26) Demokraatlikumalt meelestatud teadlased ja koolitegelased soovitasid senisest enam tähelepanu osutada arheoloogia ja etnograafia andmeile, kuna nendes kajastus rahva, mitte aga vallutajate elu minevikus.

Järgmistel aastatel tõusis algkooli ajaloo metoodikas esile töökooli ideede rakendamine ajaloo õpetamises. See uus suund propageeris laialdaselt õpilaste iseseisvat tööd; õppetundide näitlikustamist ja koduloolise materjali kasutamist. Eriti aktiivselt tegeleti nende küsimustega Võru ja Rakve-

25) J. T a n d r e, Ülikooli künniselt, "Uus Eesti" nr. 269, 1.okt.1938.

26) H. P a l a m e t s, Põhijooni ajaloo õpetamise arengust Eesti koolis, Tartu 1961, käsikiri TRÜ NSVL ajaloo kateedris, lk. 80.

re õpetajate seminaris. Kuid nende uudsete võtete läbiviimisel kalduti sageli liialdustesse, mille tõttu kannatas ajalookursuse süstemaatilisus ja materjali omandamine õpilaste poolt.

Lõpuks olid seda sunnitud tunnistama ka kodanlikud ajaloolased ise, kuid harjumustest, mida oli juurutatud aastate vältel polnud kerge loobuda. Nii kirjutas fašistlik ajaloolane J. Tandre 1938.a.: "... ajaloo kursuse õppimine ja õpetamine koolides seisab peamiselt faktilise materjali kättetuupimises. Kogu teadmised on ehitatud mälule. Sellele paratamatult kaasneb sünteesivaesus ja ajaloolise mõtlemise arenemise puudus." ²⁷⁾

Fašistliku diktatuuri kehtestamine tõi taas kaasa koolireformi ja muidugi ka muudatused ajaloo õpetamise alal. Suurenes veelgi natsionalismi ja militarismi kasvatamine ajaloo kaudu. Mindi isegi nii kaugele, et võltsiti ajalugu. Näiteks salati maha eestlaste 700 aastane orjapõlv saksa feodaalide ikke all, idealiseeriti kodanlikku vabariiki jne.

Kooliuuendusliku liikumise kõrgperiood oli fašistliku diktatuuri kehtestamise ajaks Eestis möödas ning nii soikus ka ajaloo-alane kooliuuendustöö. Üldiselt jäid püsima eelneval perioodil formuleeritud seisukohad õpilaste iseseisva töö, kodu-uurimise, arheoloogilise ja etnograafilise materjali kasutamise osas jne. Aga needki leidsid pinda peamiselt demokraatlikumalt meelestatud algkooliõpetajate juures, keskkooliõpetajad, kes olid

²⁷⁾ J. T a n d r e, Ülikooli künniselt, "Uus Eesti" nr. 269, 1.okt. 1938.

tunduvalt konservatiivsemad, suhtusid uuendustesse küllaltki skeptiliselt.

Kokkuvõttena ajaloolase kooliuuendustöö kohta võib öelda, et: "Püüde senist tuupimisele ja mälule tuginevat õppeviisi asendada õpilastelt iseseisvat tööd ja mõtlemist nõudva õppeviisiga oli iseendast õige, kuid see, kuidas seda õiget joont soovitati ellu viia, oli paljuski vildak." 28)

Kooli õpetuse sisulise külje määrajaks on koolis kasutatavad õpikud. Vastavalt kodanluse poliitika muudatustele pidi muutuma ka õpikute ilme.

Kuni 1930.aastani ei esitanud kodanliku Eesti Haridusministeerium autorile mingeid ametlikult formuleeritud tingimusi õpikute kohta. Olukord muutus aga 1930.aastate keskel seoses fašistliku diktatuuri kehtestamisega Eestis. Nüüd oli vaja kooliraamatute publitseerimisel Haridusministeeriumi Kooliraamatute komisjoni luba või soovitust. Tegelikult aga jäid komisjoni soovitused tihti hiljaks ja saabusid alles pärast raamatu ilmumist. Tavaliselt oli õpiku tiitellehe tagaküljel märkus, et õpik on lubatud Haridusministeeriumi poolt kasutamiseks, kui aga raamat trükiti enne loa saamist, siis asetati selle vahele hiljem järgmine sedelikene: 29)

28) H. P a l a m e t s, Põhijooni ajaloo õpetamise arengust Eesti koolis, Tartu 1961, lk.126.

29) KMKO EKS-i arhiiv, Kirjastuskomisjoni protokollid II, lk. 432.

*Haridusministeeriumi poolt
koolides tarvitamiseks
lubatud.*

Nii kirjastati tegelikult enne loa saamist 1937.aastal J.Konksu koostatud õpik "Uus aeg ja uusim aeg" ja J.Madissoni, G.Ney jt. teos "Ajalu-
gu gümnaasiumile I". Siinjuures ei olnud teada, kas Haridusministeerium lubab hakata neid õpikuid koolides kasutama.³⁰⁾

Õpik etendab koolipoliitikas küllaltki olulist osa kooli ideoloogilise palge kujundamisel. "Ja me näemegi iga ajajärgu poliitilise mentaliteedi selgepiirilisi kajastusi iga erivoolu perioodil ilmunud õpikus. Varem oli see sõltuv autorite vastavast taibukusest, hiljem aga otseselt kontrollitav riigivõimu silmaga." ³¹⁾

Raamatute autorid, olles kahtlemata huvitatud õpikute levikust ja sellest sõltuvatest honoraridest, püüdsid esijoones tabada ametliku kriitika soove, siis ministeeriumis valitsevat mentaliteeti ja alles lõpuks tuli arvesse ka õpilane

30) KMKO EKS-i arhiiv, Kirjastuskomisjoni protokollid III, lk. 828.

31) Õpikute probleemist, "Õpetajate Leht" nr. 30, 26.07.1940.

ja kool. Kirjastus, kui raamatu tehniline valmistaja ja kulude kandja, tuli omakordsete soovidega: rahaline kasu, odavam valmistamiskulu, suurem levik, tuntuim autor jne.

Ajaloo õpikuid ilmus kodanlikus Eestis palju. Oli ju iga uuendusega koolipoliitikas vaja uuendada ka õpikuid. Lisaks sellele ilmus peaaegu igale õpikule teine või kolmas parandatud või täiendatud trükk. Haridusministeerium tegi küll katset lasta välja ühtsed nn. standardõpikud, kuid pörkas nii õpetajate kui ka kirjastuste vastuseisule.

Õpiku levikule osutusid määravaks teguriks reklaam ja autori nimi. "Kes korra oli nime saanud, olgu kirjastus või autor, selle ettevõttel oli ka levikut ja nii tuli uus trükk teisele lisaks kirjastaja kui ka autori rõõmuks. Ja kas ei olnud siis küllalt kuulda kurtmist, et ilukirjandust võidavat veel levitada ja kirjastada tänu õpperaamatutest saadud sissetulekute arvel." 32)

Peamiseks kodanliku Eesti keskkooli ajaloo õpikute autoriteks olid J.Sitska, R.Vipper, P.Tarvel (Treiberg), E.Asson, Joh.Adamson, J.Konks, J.Madisson, L.Annist, P.Hinnov, G.Ney, R.Kleis jt.

Ajaloo õpikute kirjastajateks aga olid peamiselt k./ü "Loodus", osühing "Noor Eesti Kirjastus" ja Eesti Kirjanduse Selts.

Kodanliku vabariigi aastatel toimus raamatute kirjastamine ja levitamine pideva konkurentsi tähe all. Kõik kirjastused püüdsid üksteist üle trumbata,

32) Õpikute probleemist, "Õpetajate Leht" nr. 30, 26.07.1940.

kirjastada rohkem teoseid ja saada suuremaid kasu-
meid. Ei olnud mingit koostööd ei kirjastamises
ega levitamises.

Sellest tingituna ilmus ka ajaloo õpikuid iga
kirjastuse väljaandes. Õpikute kasutamises kooli-
des polnud mingeid kindlaid ettekirjutusi: iga
õpetaja õpetas just selle õpiku järele, mida ta pa-
remaks pidas. ³³⁾ See omakorda soodustas paljude
paralleelõpikute kirjastamist.

"Vaevalt leidub raamatute tootmise, s.o. kir-
jastamise kõrval Eestis teist ala, kus valitseks
nii suur ja äärmuslik segadus, kui seda näeme meie
kirjastajate tegevuses," kirjutab A. Elango "Raama-
tu Teatajas". "Parimagi tahtmise juures ei leia
selles ühtki süsteemi, tööplaani, kalkulatsiooni,
omavahelist koostööd ega muid mõistlikke aluseid.
Valitseb terav võistlus, mõttetute võidujooks, kadedus,
üks-teisele kaigaste kodaratesse heitmine jm. Andis
üks kirjastus välja Eesti ajaloo, siis tegi seda
tingimata ka teine. ... Kellele oli vaja kõiki neid
võistluse õhinas kiiruga kokku klopsitud duplikaa-
te!" ³⁴⁾

Sellest oli tingitud ka ajaloo õpikute suur
arv. Hoolimata ühtedest ja samadest õppekavadest
olid erinevate autorite õpikud nii sisulisest kui

³³⁾ J. M a d i s s o n i l t saadud suulised and-
med 1962.a.

³⁴⁾ A. E l a n g o, Kirjastamine Eestis tuleb juhti-
da tervetele alustele, "Raamatu Tea-
taja" 1940, nr. 2, lk. 3-4.

ka metoodilisest küljest erinevad. Erinev oli ka õpikute väline külge, trükitehnika, illustratsioonid ja hind.

Võttes vaatluse alla kodanliku Eesti keskkoolis kasutatud ajaloo õpikud peame enne analüüsisele asumist tutvuma nõuetega, mida esitatakse ajaloo õpikute sisulisele ja metoodilisele küljele kaasajal. Alles siis on meil võimalik anda kriitiline hinnang kodanliku Eesti pärandile ajaloo õpikute osas.

Õpikute keel avaldab mõju õpilaste keelelisele arengule ja illustratsioonid omakorda suunavad õpilaste esteetilist kasvatust.

Õpikus on antud teatud õppeaine teaduslikud alused. Vastavalt õppeprogrammile, õpetamise eesmärgile ja ülesannetele ning õpilaste hariduslikule tasemele piiritleb õpik õpitavate teadmiste mahu ja süsteemi. 35)

Arvestades ajaloo õppimise suurt tähtsust, sest "... ilma ajaloost ei saa mõista, kuhu viib inimühiskonna arenemine, mis on ühiskonna arengu liikumapanevaks jõududeks, ei saa mõista ühiskondliku elu erinevate külgede omavahelist seost, - teiste sõnadega, ei saa mõista Marxi õpetuse alust, ajaloolise materialismi alust," 36) on Nõukogude Liidus väljaantavate õpikute hulgas omandanud tähtsa koha ajaloo õpikud. Et ajaloo õpikud on kõige laialdas-

35) "Jahrbuch", Kleine pädagogische Enzyklopädie, Berlin 1961, lk. 269.

36) Н.К.К р у н о в а н, Педагогические основы в. 9, Москва 1960, стр. 552.

I peatükk

Ajaloo õpikute teaduslik-teoreetilised
alused

Õpikud on eriline liik raamatuid, mis saavad inimesele lahutamatuks kaaslasteks juba esimesest kooliaastast alates. Õpikuid kasutatakse nii koolides kui ka iseseisvas õppetöös. Nad avaldavad sügavat mõju inimeste maailmavaate kujunemisele, äratavad huvi õppeaine vastu, teadmiste vastu üldse. Õpikud mõjustavad õpilaste mõtlemisprotsessi ja mälu arengut, kujundavad neis oskust iseseisvalt raamatuga töötada. Õpikute keel avaldab mõju õpilaste keelelisele arengule ja illustratsioonid omakorda suunavad õpilaste esteetilist kasvatust.

Õpikus on antud teatud õppeaine teaduslikud alused. Vastavalt õppeprogrammile, õpetamise eesmärgile ja ülesannetele ning õpilaste hariduslikule tasemele piiritleb õpik õpitavate teadmiste mahu ja süsteemi. 35)

Arvestades ajaloo õppimise suurt tähtsust, sest "... ilma ajaloota ei saa mõista, kuhu viib inimühiskonna arenemine, mis on ühiskonna arengu liikumapanevaks jõududeks, ei saa mõista ühiskondliku elu erinevate külgede omavahelist seost, - teiste sõnadega, ei saa mõista Marxi õpetuse alust, ajaloolise materialismi alust," 36) on Nõukogude Liidus väljaantavate õpikute hulgas omandanud tähtsa koha ajaloo õpikud. Et ajaloo õpikud on kõige laialdase-

35) "Lehrbuch", Kleine pädagogische Enzyklopädie, Berlin 1961, lk. 269.

36) Н.К.К р у п с к а я, Педагогические сочинения т. 9, Москва 1960, стр. 552.

malt levivaks ajalooliseks kirjanduseks, näitavad meile ajaloo õpikute iga-aastased suured tiraažid. Näiteks ilmus 1961.aastal:

V klassi ajaloo õpikuid	-	2.750.000	eksemplari
VI -"- -"- -"-	-	2.200.000	-"-
VIII klassi NSV Liidu ajaloo õpikuid	-	850.000	-"-
uusaja ajaloos	-	900.000	-"-
IX klassi NSV Liidu ajaloo õpikuid	-	600.000	-"-
uusaja ajaloos	-	600.000	-"-
X klassi NSV Liidu ajaloo õpikuid	-	600.000	-"-

jne. 36)

Juba need tohutu suured tiraažid kõnelevad enda eest, näidates millise suure tähtsuse on omandanud ajaloo õppimine meie elus. Selliseid tiraaže ei tunta ühegi kapitalistliku maa õpikute kirjastamise alal. Kapitalistlikus maailmas on õpikute kirjastamine muudetud kasusaamise allikaks, kommertsobjektiks, meil Nõukogude Liidus tasub aga riik osa õpikute kirjastamise kuludest.

Hinnates kõrgelt ajaloo õpetamise osa sirguva põlvkonna kommunistlikul kasvatamisel on NĒKP ja Nõukogude Valitsus pööranud suurt tähelepanu ajaloo õpetamise küsimustele. Alates ÜK(b)P KK otsusest 5.sept.1931.a. "Alg- ja keskkoolist", millega ajalugu muudeti iseseisvaks õppeaineks nõukogude koolis, on Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja Nõukogude Valitsuse poolt aastate vältel antud rida otsu-

36) Любить книгу, беречь учебник, "Преподавание истории в школе" 1961, нр.4, стр. 17.

seid ja määrusi ajaloo õpetamise sisulise ja metoodilise külje parandamise kohta.

Seadusega "Kooli ja elu sidemete tugevdamisest ning haridussüsteemi edasiarendamisest NSV Liidus" muutusid ka ajaloo õpetamise ülesanded. See leidis kajastust NLKP KK ja Ministrite Nõukogu otsuses 8. oktoobrist 1959.a. "Mõningatest muudatustest ajaloo õpetamisel koolides" ja NLKP KK otsuses 9. jaanuarist 1960.aastast "Partei propaganda ülesannetest kaasaja tingimustes."

Suurt tähtsust ajaloo-alase hariduse ümberkorraldamisel omab ka uus NLKP programm, milles on antud sügav marksistlik-leninlik iseloomustus meie ajastule kui kahe vastandliku süsteemi kooseksisteerimise ajastule, sotsiaalsete revolutsioonide ja rahvuslik-vabastuslike liikumiste ajastule, uute maade sotsialismile ülemineku ajastule, sotsialismi ja kommunismi võidule maailma mastaabis.

Muudatused ajaloo õpetamise alal tingivad ka ajaloo õpikute muutmise. On ju õpik üheks tähtsamaks suunajaks ajaloo õppimisel; konkretiseerides õppeprogrammi teostab ta faktide ja sündmuste väljavalikut ja nende käsitlemise ulatust.

Juba N.K.Krupskaja formuleeris 1934.aastal ajaloo õpiku põhilised sisulised ja metoodilised nõuded. Siinjuures lähtus ta ÜK(b)P KK 12.veebruari 1933.a. määrusest "Alg- ja keskkooli õpikutest", millega rajati alused ühtseile stabiilsetele õpikutele kõikides õppeainetes ³⁷⁾ ja NSV Liidu Rahvakomissaride

³⁷⁾ Сборник руководящих материалов о школе, Москва 1952, стр. 68.

Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 5.mai 1934.a. määrusest, milles öeldi: "Õpilaste poolt ajalookursuse kindla omandamise otsustavaks tingimuseks on ajaloolis-kronoloogilisest järjekorrast kinnipidamine ajalooliste sündmuste esitamisel koos tähtsate ajalooliste nähtuste, ajalooliste tegelaste, kronoloogiliste daatumite kinnistamisega õpilaste mälus."³⁸⁾

N.K. Krupskaja nõudis, et ajaloo õpik peab seisma sisuliselt kõrgel teaduslikul tasemel. Eriti suurt tähelepanu tuleb pöörata materjali valikule: õpilastele tuleb anda kõige tähtsamaid ajaloolisi fakte, mille abil saab näidata ühiskonna objektiivset arenguteed, selgitada selle või teise epohhi iseloomulikke jooni, teha kindlaks põhjuste ja tagajärgede vahelist seost ühiskonnanahtustes. Et paremini aru saada kaasaja sündmustest, peab õpikutes olema tihe side oleviku ja mineviku vahel.³⁹⁾

Metoodilisest materjalist peab õpikus leiduma ülesandeid, harjutusi ja küsimusi iseseisvaks tööks ja palju näitlikke õppeabinõusid: illustratsioonid, tabelleid, skeeme, kaarte jne.⁴⁰⁾

Kuigi kõik need seisukohad on esitatud aastaid

38) Abiks haridusala töötajaile, koostanud A.Kreekmann, Tallinn 1953, lk.23.

39) Н.К.К р у п с к а я, Педагогические сочинения т.3, Москва 1959, стр. 418.

40) П.В.П о н о с т а е в, Н.К.Крупская о требованиях к учебнику для школ взрослых, "Преподавание истории в школе" 1961, нр. 4, стр. 93.

tagasi, on nad aktuaalsed ka tänapäeval.

Põhimiseks nõudeks, mis esitati ajaloo õpikule NLKP otsuses 8.oktoobrist 1959.a. "Mõningatest muudatustest ajaloo õpetamisel koolides" oli: õpikud peavad olema kirjutatud selgelt ja veenvalt, kõrgel teaduslikul ja pedagoogilisel tasemel, õpilastele arusaadavas keeles.⁴¹⁾

Vastavalt sellele on määratletud ka ajaloo õpikute õpetuslikud-kasvatustlikud ülesanded VFNSV Haridusministeeriumi poolt 1960.aastal välja kuulutatud ajaloo õpikute konkursi tingimustes. Selleks, et võimaldada õpilastel aru saada ühiskonna arengu seaduspärasustest, on vaja ajaloo õpikutes veenvalt põhjendada kapitalismi paratamatut hukkumist ja kommunismi võitu, näidata rahvamasside kui tõelise ajaloo looja osa, selgitada teaduslikult küsimus isiku osast ajaloos. Õpikud peavad kasvatama noorsugu kommunistliku ideoloogia ja moraali vaimus, nõukogude patriotismi vaimus, sügavas veendumuses töö tähtsusest ühiskonna arengus ja valmistama ette õpilast*ti* aktiivseteks osavõtjateks ühiskondlikust elust. Kaasaja ja kommunismi teaduslike küsimuste käsitlemine ning Kommunistliku Partei juhtiva osa näitamine kommunistliku ühiskonna ülesehitamisel meie

41)

Обсуждение требования к учебникам истории для 8-летних и средней школы, "Преподавание истории в школе" 1960, нр. 4, стр. 83.

maal võimaldab õpilastel luua pildi ka tuleviku kohta. 42)

Kõigest sellest järeldub, et ajaloo õpikute sisu peab olema teaduslik, veelgi enam, ta peab sisaldama ainult tõepäraseid fakte ja nende materialistlikku selgitust, millega peab olema tihedalt seotud ka õpikute ideelisus ja parteilisus.

Edasine õpikute sisu lahtimõtestamine peab meile andma õpikute metodoloogilised alused ja tema õpetuslikud-kasvatuslikud eesmärgid. Meile peab saama selgeks, miks on õpikusse valitud just need faktid, nimed, daatumid, sündmused ja mitte mõned teised. Õpikutes peavad olema põhjendatud ka ajaloolised mõisted ja põhjuste ja tagajärgede vahelised seosed.

Kuna õpilaste ajalooliste teadmiste aluseks on faktid, tuleb õpikute autoritel hoolikalt suhtuda faktilise materjali valikusse. Õpikutes on vajalik koordineerida laiendatud detailne esitamisviis lühikesega, konspektiivsega. Laiendatud, piltlikule, huvitavate üksikasjadega ja sündmuste tegelaste elava iseloomustamisega jutustusele järgneb tähtsamate faktide esitamine, mis omavad põhilist tunnetuslikku ja kasvatuslikku tähtsust. Ainult niisugune materjali esitamisviis võib luua selge ülevaate ja arusaamise õpitavast epohhist ja aidata õpilastel endil harjuda faktide analüüsi

42) Условия открытого конкурса на составление учебников по истории для восьмилетней и средней общеобразовательной трудовой политехнической школе с производственным обучением, "Преподавание истории в школе" 1960, нр.3, стр.53-54.

ja üldistamisega, mis teeb need veenvateks ja meeldejäävateks." 43)

Kuid kogu õpiku materjali ei saa esitada üksikasjaliselt. Andmed, mis on vajalikud peamiselt sideme loomiseks oluliste faktide vahel, tuleb anda konseptiivselt, lühikeste seletuste näol.

Mitte kõiki sidemeid ja suhteid ühiskonnanähtuste vahel ei tohi õpilastele anda õpikus valmis kujul. Õpilased peavad kas iseseisvalt või õpetaja juhendamisel jälgima muudatusi ajaloos, kõrvutama ja vastandama fakte, põhjendama nendega üldiseid järeldusi jne.

Hinnates kõrgelt head raamatut inimese mõtlemisvõime arendajana ütles V.I.Lenin: "Populaarne autor viib lugeja sügava mõtte, sügava õpetuse juurde, lähtudes kõige lihtsamatest ja üldtuntud andmetest, viidates lihtsate arutluste või õnnestunult valitud näidete varal nendest andmetest tulenevatele peamistele järeldustele, juhtides juurdlevat lugejat üha edasi uutele küsimustele. Populaarne autor ei eelda lugejat, kes ei mõtle, kes ei taha, või ei oska mõelda, - vastupidi, ta eeldab arenematus lugejas tõsist taht peaga töötada ja aitab tal teha seda tõsist ja rasket tööd, juhhib teda, aidates tal astuda esimesi samme ja õpetades iseseisvalt edasi minema. 44)

43) Важный этап улучшения исторического образования в вечерных школах, "Преподавание истории в школе" 1961, нр. 1, стр.7.

44) V.I. L e n i n, Ajakirjast "Svoboda", Teosed 5.kd., Tallinn 1951, lk. 277.

Õppematerjali omandamisel on suur tähtsus ka õpiku metoodilisel aparatuuril. Eelkõige peab õpiku peatükkide paigutus olema vastavuses õpitava aine programmiga. Suurt metoodilist tähtsust omab õpiku peatükkide ja nende osade sisemine terviklikkus: igaüks neist peab andma täieliku ettekujutuse teadmiste süsteemi vastavast osast. Materjali paigutus õpikus peab olema ranges loogilises järgnevuses, kuid harmoonilises seoses.

Iseseisvaks tööks õpikuga peab viimane sisaldama mitmesuguseid ülesandeid ja küsimusi, mis aitavad kaasa faktide reprodutseerimisele mälus, suunavad õpilasi võrdlema ja analüüsima sündmusi, nende põhjusi ja tagajärgi jne. Ülesanded võivad seisneda ka graafiliste tööde teostamises, teatud osade kohta plaanide koostamises, praktiliste tööde teostamises jne. 45)

Peale selle võib õpiku põhitekstile lisada veel õpilaste eale sobivaid ja arusaadavaid ajaloolisi dokumente ja muud metoodilist materjali, skeeme, tabeleid, graafikuid, kaarte jne. Üldnõudeks selles osas on, et metoodiline materjal ei tohi võtta enda alla üle 20% põhitekstile kulutatud lehekülgede arvust. 46)

Tõsiseid nõudeid tuleb esitada ka õpikute stii-

45) "Учебник", Педагогический словарь, т. второй, Москва 1960, стр. 532.

46) Условия открытого конкурса..., "Преподавание истории в школе" 1960, нр. 3, стр. 54.

lile: see peab olema konkreetne ja selge - samal ajal aga elav, väljendusriikas, mitmekesine ja emotsionaalne.

Illustratsioonid peavad olema selged, väljendusrikkad - sellised, mille abil saab tugevdada põhiteksti tunnetuslikke ja kasvatuslikke funktsioone. Illustreerida tuleks eelkõige need materjali osad, mis omavad eriti suurt tähtsust, või mis ei ole arusaadavad ilma illustreerimata.

Võttes kokku kõiki nõudeid, mis esitatakse ajaloo õpikutele, võime öelda: õpikud peavad vastama kaasaja ajaloo- ja pedagoogikateaduse nõuetele, nad peavad olema kooskõlas programmiga; siin peavad olema antud ainult need ajaloolised sündmused ja faktid, mis omavad olulist tähtsust ajaloo arengu mõistmisel. Materjali esitamisel tuleb arvesse võtta õpilaste vanuselisi iseärasusi. Õpikutes peab leiduma metoodilist ja illustreerivat materjali, mis aitavad kaasa ajaloo õppimisele. Keelelt ja stiililt peab olema õpik korrektne ning tema väline külge peab vastama kaasaja esteetilistele ja hügieenilistele nõuetele.

Iga õpik on sügavalt parteiline. Kuidas õpiku autor ka ei väidaks, et ta seisab väljaspool poliitikat, "kõrgemal parteidest", lähtub ta oma õpiku kirjutamisel faktiliselt ometi parteilistelt positsioonidelt. See autori parteilisus ei seisne mitte ainult faktilise materjali valikus, õpiku sisulises küljes, vaid ka õpiku struktuurilises ja metoodilises ülesehituses.

See peegeldub selgesti ka käesolevas töös käsitletud kodanliku Eesti keskkooli ajaloo õpikute sisulises ja metoodilises küljes. Siinjuures on analüüsimisel aluseks võetud kaasaegse nõukogude ajalooteaduse seisukohad, mis rajanevad marksistlikule filosoofiale ja metodoloogiale.

Meie ajalooteadus võtab periodiseerimise aluseks ühiskondlik-poliitiliste formatsioonide vaheldumise. Selgitades uusaja mõistet oma vastava perioodi õpikus ütleb, A. Jefimov: "Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon oli tähtsaks sündmuseks Euroopa ja isegi maailma ajaloos. See revolutsioon viis Inglismaal võidule kapitalistliku korra ja oli ajaloos uue ajastu - uusaja alguseks. ...Üleminek keskajalt uusajale on üleminek feodaalkorralt kapitalistlikule korrale. 47)

Õigetele seisukohtadele periodiseerimise küsimuses pani aluse V.I.Lenin. Reas oma töödes: "Karl Marxi õpetuse ajalooline saatus" (1913), "August Bebel" (1913) ja "Võõra lipu all" (1915) märkis ta, et sellest, "... missugune klass seisab ühe või teise ajastu keskpunktis, määrates selle ajastu peamise sisu, tema arengu peamise suuna, antud ajastu ajaloolise olukorra peamised iseärasused.... oleb ajaloo jaotamine perioodideks". 48)

47) A. J e f i m o v, Uusaeg esimene osa, Tallinn 1959, lk. 17

48) V. I. L e n i n, Võõra lipu all, Teosed 21.kd., Tallinn 1953, lk. 125.

Arendades edasi V.I.Lenini seisukohti soovitasid J.V.Stalin, A.A.Ždanov ja S.M.Kirov 1934.aastal võtta kasutusele ajaloo uue periodiseeringu. Uusaja alguse määramisel tuli lähtepunktiks võtta Prantsuse kodanlik revolutsioon XVIII saj. lõpus, sest "...see on kõige tähtsam teetähis kapitalistlike maade uusaja ajaloos, see on Prantsuse revolutsiooni võit ja kapitalismi tekkimine Euroopas ja Ameerikas. Nimelt Prantsuse kodanlik revolutsioon pani maksma kodanlikud suhted Euroopas, kinnitas kodanluse kui klassi poliitilise ülemvõimu, kuigi võitlus kodanliku korra kehtestamise eest algas palju varem." 49)

Eelmiste sündmustega sideme loomiseks soovitati uue aja ajaloosse sisse viia lühike kokkuvõte Madalmaade ja Inglise kodanliku revolutsiooni tähtsamatest sündmustest.

Need ajaloo periodiseerimise alused uusaja alguse määramisel olid nõukogude ajalooteaduses kasutusel kuni II Maailmasõja järgse perioodini. Siis alles hakati kolmandat uusaja perioodi, s.o. perioodi alates Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist, nimetama uusimaks ajaks ja uusaja esimese perioodi piir viidi üle XVIII saj. lõpust XVII saj. keskele, mil "... Inglise kodanlik revolutsioon lõi tingimused maailma suurima kapitalistliku koloniaalriigi õitsenguks, jättes ta pikaks ajaks kapitalistlikuks "maailmameistriks" . 50)

49) Л. П. П у щ и к, Очерк развития школьного исторического образования в СССР, Москва 1961, стр. 265.

50) sama.

Seega leidis uusaja periodiseerimise küsimus esmakordselt teadusliku käsitlemise nõukogude ajaloolaste töödes.

Vastupidi kodanlikele ajaloo õpikutele, kus püütakse maha vaikida klassivõitluse osatähtsust ühiskonna arengus, lähtuvad nõukogude ajaloo õpikute autorid selle küsimuse käsitlemisel ajaloolise materialismi positsioonidelt, mille kohaselt "... igasugune ajalooline võitlus, ükskõik kas see toimub poliitilisel, usulisel, filosoofilisel või muul ideoloogilisel alal, on tegelikult ainult ühiskondlike klasside vahelise võitluse enam-vähem selgeks väljenduseks, kuna nende klasside olemasolu ja seega ka nende omavahelised kokkupõrked on omakorda tingitud nende majandusliku seisukorra arenemisastmest, nende tootmise ning sellest oleneva vahetuse viisist ja iseloomust. 51)

Käsitledes sotsiaalseid revolutsioone ühiskonnas, näitavad nõukogude ajaloo õpikute autorid nende põhjustena eelkõige vastuolusid tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel. Nii selgitab A.Jefimov oma uusaja õpikus tööstuse, põllumajanduse ja kaubanduse olukorda Prantsusmaal enne revolutsiooni, näidates, et nende arengut takistas feodaalkord: "Feodaalkord Prantsusmaal ja piiramatu monarhia takistasid maa arengut, kutsusid esile talupoegade, linnakehvistu ja kodanluse rahulolematust; ilma selle korra hävitamata muutus võimatuks kapitalistlike suhete edasiarendamine." 52)

51) K. M a r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed I kd., Tallinn 1957, lk.188.

52) A. J e f i m o v, Uusaeg esimene osa, Tallinn 1959, lk.43

Samas õpikus on põhjalikult käsitletud ka küsimust kodanliku ja proletaarse revolutsiooni erinevusest. Võttes aluseks ajaloolise materialismi seisukohad ütleb autor, et: "... kodanlik revolutsioon piirdub ühe võimuloleva ekspluataatorite rühma asendamisega teisega. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon hävitas ühe inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, ning kaotades tootmisvahendite eraomanduse, kiskus välja ekspluateerimise juured, kaotas omanike - ekspluataatorite klassid." 53)

Kui kodanlik ajalooteadus tavatses omistada ideede arengule revolutsioonide põhjustena suurt tähtsust, siis nõukogude ajaloolased selgitavad teaduslikult uute ideede osa revolutsioonides: "Uued revolutsioonilised ideed aitavad mobiliseerida rahvahulki, koondada neid poliitiliseks armeeks, kes on suuteline murdma ühiskonna väljasurevate klasside vastupanu. Sellepärast eelneb poliitilisele pöördele tavaliselt ideeline pööre, sügav murrang rahvahulkade teadvuses, meeleolus." 54)

Kaasaegseid ajaloo õpikuid läbib punase niidina rahvahulkade osatähtsuse näitamine ajaloo arengus.

Nõukogude ajaloo õpikutest ei leia me kuningate, keisrite ja vallutajate tegude ülistamist, vaid töötavate inimeste - rahva elu ja võitluse kirjeldamist. "Rahvas on jõud, mis loob kõik materiaalsed väärtused; veel rohkem, ta on ka ainus ja ammendamatu vaimsete

53) A. J e f i m o v, Uusaeg esimene osa, Tallinn 1959, lk. 70.

54) Marksistliku filosoofia alused, Tallinn 1959, lk. 458.

väärtuste allikas, oma loomingu aja, ilu ja geniaalsuse poolest esimene filosoof ja poeet, kes on loonud kõik suured poeemid, kõik tragöödiad maailmas, ja kõige suurema nendest - maailmakultuuri ajaloo⁵⁵⁾, ütles M. Gorki.

Seega mitte Napoleon, Bismarck või mõni teine suurmees ei mõjutanud ajaloo käiku oma soovi kohaselt, vaid nende esilekerkimise kui ka tegevuse tingis vastav ajaloolis-poliitiline olukord.

Nõukogude ajaloolased, käsitledes religiooni küsimusi oma õpikutes, on lähtunud järgmisest põhimõttest: selleks, et religiooni vastu võidelda, on vaja mõista teaduslikult usu tekkimise põhjusi, tema olemust. Nii näidatakse näiteks V. Jefimovi uusaja õpikus Püha Liidu reaktsioonilist osa, kus monarhid, sõlminud liidu "usu nimel", ei pörganud tagasi kõige koletuslikemast kuritegudest rahvahulkade vastu võitlemisel. Religiooni küsimuste käsitlemisel on nõukogude ajaloolastel aluseks V. I. Lenini seisukoht: "Usk on üks vaimse rõhumise liike, mis lasub rahvahulkadel, kes on maha surutud igavese teiste kasuks töötamise, puuduse ja isoleerituse tõttu. Eksploateeritavate klasside jõuetus nende võitluses eksploaatoritega sünnitab samuti paratamatult usu hauatagusesse ellu, nagu metsinimese jõuetus tema võitluses loodusega sünnitab usu jumalatesse, kuradisse, ime-

55) М. Г о р ь к и й, Собрания сочинения, т. 24, Москва 1953, стр. 26.

desse jne. ... Usk on rahvale oopiumiks." 56)

Ajaloo õpikutel on täita suur osa inimeste vastastamisel religiooni kammitaist. Selleks aga, et edukalt religiooniga võidelda, on vaja materialistlikult seletada usu tekkimist ja tema olemust.

Võrreldes kõikide nimetatud küsimuste käsitlemist kodanlike ajalooõpikute vastavate sisuliste probleemidega saab meile selgeks, kui vastandlikud on kodanliku ja nõukogude ajalooteaduse seisukohad. Seetõttu ei saa me omaks võtta mitte ainult kodanlikes ajaloo õpikutes toodud üldiseid ajaloolisi konseptsioone, vaid ka faktide ja sündmuste valikut, ajaloolistele nähtustele antud hinnanguid, ajaloolisi seoseid jne. - õpikute sisu.

Ka ajaloo õpetamise metoodika pole apoliitiline, vaid on tihedalt seotud õpetuse sisuga. Kuid arvestades õpikute metoodilise külje väiksemat koahanemisvõimet poliitiliste muudatustega, võime siit siiski leida jooni, mida kriitilise suhtumise juures võib ka tänapäeval kasutada.

Uurides kodanliku kooli ajaloo õpetamise metoodika küsimusi, tuleb meil tähelepanu osutada igale ratsionaalsele metoodilisele mõttele. Kuid selleks, et teha kindlaks nende väärtust ja efektiivsust, on analüüsimisel vaja lähtuda kindlatest marksistlikest

56) V. I. L e n i n, Sotsialism ja usk, Teosed 10. kd., Tallinn 1952, lk.65.

tõdedest ja praktikas kontrollitud seisukohtadest. 57)

Kõneldes ajalooõpetuse objektiivsusest ja progressiivsusest kodanlikus Eestis, ei tohi aga unustada, et tegemist on ikkagi kodanliku ajaloo õpetusega, mis ei küündinud ega saanudki küündida ühiskonna arengu tõeliste seaduspärasuste mõistmiseni.

ajaloo õpetuse autoriteeti. Tema õpetuse järgi õpiti Eesti koolis XI saj. algusest kuni kodanliku vabariigi algusaastateni. Kuigi J. Sitka lõpetas 1895.a. Tartu Ülikooli kandidaadi astmega ajaloo alal, ei tegelema ta praktiliselt ajaloo- teadlasena, vaid rahanduse alal. J. Sitkalt on ilmunud järgmised ajaloo õpikud:

Ajaloo algõpetus - 1908; viimane trükk 1929.

Üleüldine ajalugu I-IV - 1908; viimane trükk 1920-23⁵⁸⁾

Üleüldise ajaloo III ja IV osa on vastavalt "Uus aeg" ja "Kõige uus aeg".

Kodanliku korra algperioodil oli ajaloo õpetamise metoodika küsimused Eesti koolides läbi töötamata. Mõisteti, et senine õpetamisviis - valitsejate elulugude ja piiblike tuupimine ei vasta ajaloo õpetamise nõudele - kuid kuidas muuta ajaloo õpetamise meetodeid, polnud kellelegi täiesti selge. Kui algkoolide ajaloo õppekavas ja õpetamise meto-

57) Ф.П. К о р о в к и н, Вопросы научно-методического обоснования учебника истории древнего мира в средней школе, "Известия АПН РСФСР" нр. 112, 1960, стр. 17.

58) Eesti avalikud teadused, toimetanud R. Kleis, Tartu 1932, lk. 311.

II peatükk

Kodanliku Eesti keskkoolis kasutatud
uusaja ja uusima aja õpikute analüüs

a) J.Sitska uusaja ja uusima
aja õpikud

J.Sitska oli üks varasematest kodanliku Eesti keskkooli ajaloo õpikute autoritest. Tema õpikute järgi õpiti Eesti koolis XX-saj. algusest kuni kodanliku vabariigi algaastateni. Kuigi J.Sitska lõpetas 1895.a. Tartu Ülikooli kandidaadi astmega ajaloo alal, ei tegelenud ta praktiliselt ajaloo-teadlasena, vaid rahanduse alal. J.Sitskalt on ilmunud järgmised ajaloo õpikud:

Ajaloo algõpetus - 1908; viimane trükk 1929.
Üleüldine ajalugu I-IV - 1908; viimane trükk
1920-23⁵⁸⁾

Üleüldise ajaloo III ja IV osa on vastavalt "Uus aeg" ja "Kõige uuem aeg".

Kodanliku korra algperioodil oli ajaloo õpetamise meetodika küsimused Eesti koolides läbi töötamata. Mõisteti, et senine õpetamisviis - valitsejate elulugude ja piibliloo tuupimine ei vasta ajaloo õpetamise nõudeile - kuid kuidas muuta ajaloo õpetamise meetodeid, polnud kellelegi täiesti selge. Kui algkoolide ajaloo õppekavades ja õpetamise meetodeis viidi läbi muudatusi üsna ruttu, siis keskkoolis jätkati õpetamist täiesti tsaariaegsete õpikute ja tavade järgi. Õpilased omandasid ajaloolist ma-

58) Eesti avalikud tegelased, toimetanud R.Kleis, Tartu 1932, lk. 311.

terjali põhiliselt tuupimise teel, kasutades keskkoolis J.Sitska õpikuid.

Kuna töö eesmärgiks on analüüsida uusaja ja uusima aja õpikuid, võtame vaatluse alla J.Sitska "Üleüldise ajaloo" III ja IV osa.

Õpiku III osa, s.o. "Uus aeg" käsitleb Euroopa maade ajalugu XV saj. lõpust kuni XVIII saj. lõpuni.

"15. ja 16.aastasaja vahetusel oli kätte jõudnud aeg, mil Euroopa rahvad mitmeti astusid uutele radadele." 59) Sellel ajal toimusid tunduavad muudatused sõjaväe alal, võeti kasutusele uus relv - püss, avastati uusi maid, arenes teadus ja kultuur. Kõik see tõi kaasa palju muudatusi inimeste - ja riikidevahelistes suhetes. "Kuigi mitte nii lausa silmapaistev kui maadeleiduste tagajärjed, oli siiski ehk veel põhjalikum raamatutrükkimise läbi ilmunud muutus, mis terve haritud maailma vaimuelule rajas hoopis uue aluse." 60) Nii põhjendab J.Sitska oma õpiku eessõnas seda, mis ta leiab olevat vajaliku alustada uusaja õppimist XV saj. lõpust. Kahjuks aga ei too autor oma väite põhjendamiseks ühtki näidet majanduslikest muudatustest: manufaktuuride tekkimisest Itaalia linnades, kodanluse ja palgatöölise klassi astumisest ajaloo areenile jne.

59) J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu III osa, i.a., i.k., lk. 1.

60) Sealsamas lk. 1- 2.

61) J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu III osa, i.a., i.k., lk. 67 - 71.

Üldjoontes on J.Sitska õpik valitsejate ja kiriku ajalugu. Suure põhjalikkusega on käsitletud õpikus reformatsiooni Euroopas XVI sajandil, millele autor pühendab 1/3 oma õpikust. Rea maade ajalugu periodiseeritakse valitsejate järgi. Näit. on õpiku viies teema "Rootsimaa", mis jaguneb:

- 1) Erik XIV (1560-1568) ja Johan III (1568-1592)
- 2) Zygmunt (1592-1599) ja Karl IX (1599-1611)
- 3) Gustav II Adolf (1611-1632) ja Kristina (1632 - 1654) ⁶¹⁾

Kuna õpikus on palju räägitud sellest, kuidas üks või teine valitseja sai troonile, kes olid valitsejate abikaasad, õukonna tähtsamad aadlikud jne., siis on õpik üle koormatud tarbetu faktilise materjali ja valitsejate isikliku eluga seotud aastaarvudega, mis soodustasid tuupimisele rajanevat õppimist.

Näiteks leheküljel 28 leiame järgmised aastaarvud ja nimed Austria ja Preisimaa ajaloost:

<u>Aastaarvud</u>	<u>Valitsejate ja väejuhtide nimed</u>	<u>Kohanimed</u>
1657, 1705, 1683,	Leopold I, Kara	Vien, Aust-
1699, 1711, 1718,	Mustafa, Lotringi	ria, Saksi,
1740, 1735.	hertsog Karl, Louis	Baieri, Buda,
	XIV, Jan Sobieski,	Muhaczi, Savo-
	prints Eugen, Josep	jamaa, Zenta,
	I, Karl VI, Hispaa-	Tisza, Karlo-
	nia Bourbonid, Mo-	viz, Ungari,
	hammed Suleiman.	Slavoonia,

61) J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu III osa, i.a., i.k., lk.67 - 71.

Siebenbürgeni maa,
Belgia, Lombardia,
Napoli, Petervar-
dein, Belgrad, Banati,
Serbia, Valachia,
Sitsiilia. 62)

Vaadeldes antud väljakirjutust võib teha järel-
relduse, et õpiku materjali omandamine osutus õpi-
lastele väga raskeks, millest oli tingitud ka õpi-
laste ajalooliste teadmiste puudulikkus.

Kuna käsitletud õpiku esimene trükk oli ilmu-
nud 1908.aastal, tsarismi võimutsemise ajal, on
õpikus eesti ajaloole pööratud vähe tähelepanu.
Eestit on nimetatud Läänemeremaade ja Liivimaa ni-
mega, eraldi nimetust "Eestimaa" me raamatust ei
leia. Kahtlemata oli ka see üheks põhjuseks, miks
eesti kodanlusele J.Sitska õpik ei meeldinud.

Rohkem kui teised ajaloo õpikute autorid on
J.Sitska ülistanud "head rootsi aega". Pärast Lii-
vi sõja lõppu "... ilmus aga viimaks õnnetule Lii-
vimaalegi kosutav rahuaeg, mis vahetpidamata ter-
velt 80 aastat kestis. Inimlik ning helde valitsus
võttis õnnetuma maa oma tiibade alla, tuli kiide-
tud Rootsi aeg," ja edasi "... nii, et Liivimaa
Rootsi valitsuse all muutus kõrbest õitsvaks maaks,
kus õigus ja kohus maksid, haridus ja töö edenes
kõigile maa elanikele, ka põlatud ja rõhutud talu-
poegadele lahe elukord põhjendati." 63)

62) J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu III osa, i.a.,
i.k., lk. 128.

63) Sealsamas lk. 133.

Tavaliselt olid tsaarivalitsuse kui ka Eesti kodanliku vabariigi algperioodil ilmunud õpikud nii esteetilisest kui ka hügeenilisest küljest halvad - paber oli hall, paks, kergesti kuluv, trükikiri halb jne. Seevastu on aga J. Sitska "Üleüldine ajalugu III osa" oma välimuselt ja trükitehnikalt korralik. Ka keelelt ja stiililt on ta teistest omaaegsetest õpikutest tunduvalt parem. Selles osas võib teda julgesti kõrvutada 1925.aastal ilmunud E. Assoni õpikuga, mis keelelisest küljest jätab palju enam soovida.

Raamat koosneb 161-st leheküljest tekstist, millele lisandub sisukord ja nn. "Nimede ja sündmuste juhataja". Viimases on toodud ära iga nime või sündmuse järel lehekülge, kus on sellest kirjutatud. Teatud määral see muidugi annab võimaluse kergemini orienteeruda õpiku keerulises nimede labürindis, kuid erilist vajadust sellise "juhataja" järgi pole.

Metoodilisest küljest on õpik väga kesine. Ei ühtki illustratsiooni, tabelit ega muud näitlikku materjali. Õpiku ainus skeemgi on koostatud valitsejate pärivusõiguste määramiseks Hispaanias pärast Charles II surma.

"Üleüldise ajaloo IV jagu" mille alapealkirjaks oli "Kõige uuem aeg", ilmus "Rahvaülikooli" väljaandel Tallinnas 1921.aastal. Siin on käsitletud järgnevaid üldajaloo küsimusi:

A. Ameerika revolutsioon.

1. Ameerika demokraatia tekkimine ja tema vaim.
2. Sõda iseseisvuse pärast.

B. Prantsuse revolutsioon.

1. Põhjused ja tundemärgid.
2. Revolutsioon (1789-1795).
3. Direktooriumi aeg.
4. Napoleoni ilmavalitus.

c. Uued vabadusvõitlused ja revolutsioonid.

1. Vana korra jaluleseadmise aeg.
2. Juulikuu revolutsioon (1830) ja tema tagajärjed.
3. Revolutsioon aastal 1848.

D. Kõige uuemad riikide sünnitused.

1. Itaalia ühinemine (1859-1860).
2. Orjasõda Põhja-Ameerikas (1861-1865).
3. Saksamaa ühendamine ja Prantsuse vabariigi asutamine (1864-1871).
4. Venemaa ja Idamaa küsimus.
5. Läänemere maad.
6. Võitlused mõjuvõimu pärast Aasias.
7. Suur maailma sõda.
8. Eesti riik.
9. Kõige uuema aja hariduslised edusammud. ⁶⁴⁾

Seega on materjali paigutamine õpikus peaaegu sama, mis praeguse aja keskkooli uusaja õpikutes. Kuid ainult pealkirjade järele ei saa me veel otsustada raamatu sisulise väärtuse üle.

Näit. teema "Suur maailma sõda" jutustab riikidevahelisest vaenust maade anastamise pärast, mida autor peab I Maailmasõja põhjuseks; siit loeme sõjaliste lepingute - kolmikliidu ja Entente tekkimisest, Lähis-Ida küsimusest, Maailmasõja algusest,

⁶⁴⁾ J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu IV jagu, Tallinn 1921, lk. III-VII

käigust ja tagajärgedest. Üldiselt on autor käsitlenud teemat kaunis objektiivselt, püüdes analüüsida põhjusi, mis viisid XX saj. algul riigid sõjalis-se kokkupõrkesse. Ja kuigi raamatus ei esine sõna imperialism, on ometi näidatud riikidele ühiseid kiskjalikke jooni maade anastamisel. Seega võiks pida materjali, mis on antud pealkirja all "Suur maailma sõda" põhijoontes õnnestunuks, kui ainult autor suudaks objektiivselt käsitleda kõiki küsimusi. Kirjutades Venemaast ta nimetab enamlasti "sotsialistlikeks liialdajateks" ⁶⁵⁾ ja nende uuendusi pealiskaudseteks mõteteks: "Nende pealiskaudsete mõtete tagajärg oli see, et üleüldine vaesus maad võttis ja riigivõim jällegi üksiku kildkonna kätte langes, kes väevõimul, nõnda nimetatud proletariaadi diktatuuri abil riigitüüri katsus oma käes hoida." ⁶⁶⁾

Seni, kuni autor refereerib ainult faktilist materjali, on see enam-vähem objektiivne, niipea aga kui ta hakkab lisama omi arvamusid, tekib libastumisi ajaloolise tõe radadel. Seda on näha eriti teemas "Eesti riik", kus idealiseeritakse ajaloolisi sündmusi ja kodanliku riigi juhte. Isegi kirikut kui kodanliku ühiskonna tuge, pole autor jätnud käsitlemata ja alapealkirja all "Eesti kirik" saame täpse ülevaate kiriku- ja usuküsimustest kodanlikus Eestis 20-ndate aastate alguses.

Kui J. Sitska, analüüsides Prantsuse kodanliku revolutsiooni põhjusi, otsib neid riigi majandusest,

⁶⁵⁾ J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu IV jagu, Tallinn 1921, lk. 100.

⁶⁶⁾ Sealsamas.

rahvahulkade elust, siis revolutsiooni tagajärjed Euroopas omistab ta kõik Napoleonile - suurmehele, kelle "käest alguse saanud üleüldine pööre rahvas revolutsiooni mõtetele Euroopasse tee." 67)

Selliseid vastuolusid võib leida ka teisi. Tundub, et autor pole täiesti kindel ajaloo arengu põhjuste mõistmises - mistõttu esinebki sisulisi vääratusi.

Võrreldes eelneva "Üleüldise ajaloo III osaga" on materjali sisuline külg tunduvalt paranenud: ei esine enam liigseid nimesid ja aasta-arve, rohkem on räägitud riikide majandusest, rahvast ja mõningal määral ka klassivõitlusest.

Metoodilisest küljest ei paku ka see õpik midagi uut, siin pole isegi ühtegi illustratsiooni. Trükkimisel on kasutatud gooti šrifti, mis teeb teksti raskesti loetavaks. Ka raamatu paber on madalal kvaliteediline. Keeleliselt on õpik korrektne.

J. Sitska õpikud, mis ilmusid keisrivalitsuse ajal või kodanliku korra algpäevil, kandis paratamatult oma ajastu pitsatit: faktilise materjaliga ülekuhjamise tõttu jäi materjali analüüs ja süntees õpikus väga nõrgaks. Ka mõjustas õpikute sisulist külge ajalooteaduse vähene areng ja autori maailmavaate piiratus.

Neid õpikuid kasutati kodanlikus keskkoolis ainult häda sunnil, niipea, kui ilmusid uued õpikud, lakkas J. Sitska õpikute kasutamine.

67) J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu IV jagu, Tallinn 1921, lk. 45.

b) R. Vipperi uusaja ja uusima aja
õpikud

Et rahuldada kodanliku Eesti kooli vajadust keskkooli ajaloo õpikute järele, ilmus 1921.a. Tartu Õpetajate Seminari direktori J. Torki tõlkes (tegelik tõlkija tema abikaasa M. Tork) ⁶⁸⁾ Moskva ülikooli professori R. Vipperi raamat "Учебник новой истории, пятое исправленное и дополнительное издание," Москва 1917.

R. Vipper oli silmapaistev ajaloolane, kelle sulest oli ilmunud rida ajaloolaseid uurimusi ja ajaloo õpikuid. Seistes liberaalse kodanluse positsioonidel osutas ta oma õpikutes suurt tähelepanu majandusliku faktori osale ühiskonna arengus. Reas oma teaduslikes töodes on R. Vipper aga idealistlikel seisukohtadel, millele osutab ka V. I. Lenin, kritiseerides R. Vipperi raamatut "Ristususe tekkimine". V. I. Lenin märgib: "Autor, ümber jutustades tänapäeva tähtsamaid tulemusi, ei võitle sugugi eelarvamuste ja pettuse vastu, mis on kiriku kui poliitilise organisatsiooni relvaks, hiilib nendest küsimustest mööda ja esitab peale selle otse naeruväärse ja kõige reaktsioonilisema pretentsiooni: tõusta kõrgemale mõlemast "äärmusest" - nii idealistlikust kui ka materialistlikust." ⁶⁹⁾

Suutmata kohaneda marksistliku ajalooteaduse

68) Suulised andmed J. Madissonilt 1962.a.

69) V. I. L e n i n, Võitleva materialismi tähtsusest, Teosed 33.kd., Tallinn 1955, lk. 203.

seisukohtadega, lahkus R.Vipper 1924.a. Nõukogude Liidust, asudes töötama Riia ülikoolis professorina. Pärast Nõukogude võimu taaskehtestamist Lätis tuli R.Vipper tagasi Moskvasse, kuid ka nüüd ei andnud tema tööd ajaloo teadusele enam midagi uut, kuna nad olid jäänud XX saj. alguse kodanliku ajaloo teaduse tasemele.⁷⁰⁾

Hoolimata reast puudustest olid R.Vipperi uusaja õpikud parimad teiste hulgas. Seda toonitab ka õpikute tõlkija, öeldes: "Siin ei esine faktide kogu, kuigi ka neid jätkuvalt on, vaid ajalooline protsess, kus valgustatud tarvilises tasakaalus kõik tegurid; esimesel kohal majanduslik."⁷¹⁾

Õpiku tõlge on üldjoontes täpne. Tõlkija poolt on lisatud peatükid, mis tema sõnade järgi on valminud vene õpetlaste V.Kljutševski, S.Platonovi, P.Miljukovi, A.Kiesevetteri, A.Lappo-Danilevski, N.Pavlov-Silvanski, M.Tugan-Baranovski jt. tööde alusel.

R.Vipperi uusaja õpik on ilmunud kahes osas ja küllaltki mahukana - 400 leheküljelisena. Nagu tõlkija väidab, sobib nimetatud õpik kasutamiseks ka täiskasvanud inimestele. Seega on püütud õpiku ilmumisega lahendada kaks vajadust: anda uue aja õpperaamat keskkoolidele" ... kui ka eneseharimiseks, mis modern ajaloo teaduse nõuded rahuldaks."⁷²⁾

70) "В и п п е р в ю", Большая советская энциклопедия, 2-ое изд., 8, стр. 147.

71) R. V i p p e r, Uus aeg I 1500-1789, Tallinn 1921, lk. 5.

72) Sealsamas.

Juba raamatu esimeste lehekülgede lugemisel selgub, et R. Vipper on tõepoolest pööranud suuremat tähelepanu majanduslikele komponentidele ühiskonna arengus, kui teised tolleaegsed ajalooõpikute autorid. Tema uusaja ajalugu algab küll XV sajandist, kuid esimeseks näitajaks loeb ta siin majanduse, kaubanduse arengut. Alles teises järjekorras tulevad ideede areng ja reformatsioon. Määratledes uusima aja algust ütleb autor: "XVIII sajaja lõpust alates hakkab tööstusenergia käsikäes edeneva teaduse ja tehnikaga vana seltskondlikku korda purustama. Sünnib tööstuslik murrang, puhkeb lahti poliitiline revolutsioon. Kaupade valmistamine laieneb ennekuulmata piirini ja nende laialisaatmiseks leitakse uued teed ja abinõud. Kapitali mõjul tekivad vabrikud hävitavad käsitöö ja väikekaubanduse, meelitavad suured talupoegade hulgad maalt linna. Tärkab uus liikuv maata tööliste klass. Senised valitsevad võimud, monarhia ja kirik, peavad maad andma tööstuskihile." 73)

Seega on R. Vipperi õpikus küllaltki objektiivselt käsitletud ühiskonna arengut mõjustavate tegurite vahekorda. Seda üllatavam on asjaolu, et Joh. Adamson, E. Asson ja mõned teised, kes võtsid oma õpikute koostamisel aluseks R. Vipperi õpikut, hiilisid mööda nii selgesti väljendatud seisukohtadest ja andsid väärraid konseptsioone ühiskonna arenemist edasiviivate jõudude kohta.

73) R. V i p p e r, Uus aeg I 1500-1789, Tallinn 1921, lk. 7.

Kuid ka R.Vipper ei jää oma põhimõttele alati truuks, mille tulemusena on ka tema õpikus rohkesti tähelepanu pööratud valitsejatele ja nende tegevusele.

Käsitledes reformatsiooni ja katoliikliku reaktiooni Euroopas ei paku R.Vipper oma õpikus lihtsalt kiriku ajalugu selle piasjadega, vaid näitab, et "... usutülide väikluses peegeldus riigi majanduslik ja poliitiline killustatus." 74)

Need on üksikud näited R.Vipperi raamatu sisulise külje kohta. Kuid juba nendest on näha, et autor püüdis ajaloo protsessi kujutada tõepärasena.

Kuna ajaloo õpetamisel Eesti koolides oli tõsiseks puuduseks näitlike õppevahendite, kõigepealt ajaloo kaartide vähesus, siis on õpikus toodud rohked kaardid selles osas suureks abiks. Arvuliselt on kaarte mõlemas osas kokku 21, seega enam kui üheski teises kodanlikul perioodil ilmunud ajaloo õpikus. Ja kuigi kaardid nii sisult kui vormilt on võrdlemisi primitiivsed, aitavad nad ometi palju kaasa ajaloolise materjali mõistmisele ja omandamisele.

Materjal on õpikus esitatud sütemaatilisel, liigendatuna teemadeks ja alateemadeks. Õpiku mõlema osa lõpus asub võõrnimede hääldamise juhised. Muud metoodilist materjali õpikus pole.

Arvestades ajaloolise materjali käsitlemise põhjalikkust ning metoodilise materjali vähesust, sobis R.Vipperi uusaja õpik siiski enam täiskasva-

74) R. V i p p e r, Uus aeg I 1500-1789, Tallinn 1921, lk. 66.

nuile enesetäiendamiseks, kui kooli õpperaamatuks.

Kokkuvõttes võib öelda, et R.Vippereri "Uus aeg" I ja II osa olid oma suhteliselt objektiivsema ajaloo käsitleusega tunduvalt lähemal kaasaja ajalooteadusele, kui suurem osa kodanlikus Eestis ilmunud ajalooõpikuid. Kahjuks aga rõhutati siin majandusliku faktori osatähtsust ühiskonna arengus tihti nii tugevasti, et selle taha kadusid ajaloo tugipunktid - faktiline materjal. Varju jäid ka klassivõitluse küsimused.

c) P.Tarveli (Treiberg) uusaja ja uusima aja õpikud

P. Tarvelit tunneme kui kodanliku Eesti ajalooteadlast, kelle tegevus on olnud väga mitmekülgne: ta oli rea aastate vältel õppejõuks Tartu Ülikoolis, võttis osa mitmete komisjonide ja ühingute, sealhulgas ka Alalise Ajaloo Õpetamise Komisjoni tööst. P.Tarvel oli üks ajalooõpetajate kongresside korraldajaid ja juhtijaid, aitas kaasa ajaloo õppekavade ja õpperaamatute koostamisel, töötas mitmete ajalehtede ja ajakirjade toimetajana, millest tähtsamaks võib lugeda "Ajaloolist Ajakirja". Peale selle oli P.Tarvel "Eesti Ensüklopeedia" redaktsioonikomisjonis ja koostas ensüklopeedia ajaloolise osa. Tema sulest on ilmunud ka rida ajaloolaseid teaduslikke töid. 75)

75) P. T a r v e l (Treiberg), H. K r u u s, J. O l v e t jt., Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide, Tallinn 1940, lk. 332.

Seega oli ajaloo õpikute koostamine P. Tarveli laialdase tegevuse üks väiksemaid osi.

1921. aastal ilmus P. Tarveli "Kõige uuem aeg I" ja kaks aastat hiljem, s.o. 1923. a. õpiku II osa. Autor hindab ajaloo õppimist väga kõrgelt: "Mineviku vaatlemise kaudu lähendab ta õpilasi olevikule, püüab süvendada olevikunähtustest arusaamist, orienteerumist nende keerulises rägastikus. Mineviku võrdlemine ja sidumine olevikuga aitab arendada ühiskondliku aatlemise kainust, kasvatada teadliku vaadet elule ja tõelisuse tunnet. Näidates, kuidas nüüdisaja eluvormid, kujunenud pikaajalises, järjekestvas protsessis, arendab ajaloo õpetus kodanlisi ja poliitilisi mõisteid ja pakub sellega suurt tuge kodanikuteaduse õpetamisele." 76)

Autor on põhjendanud ka seda, miks ta on käsitlenud ajalugu areneva, seaduspärase protsessina, mitte aga faktide koguna: "Siiski püüdsin käia põhimõtte järgi: non multa, sed multum, silmas pidades, et tähtsam kui faktiliste teadmiste hulk, on ajaloo õppimisel omandatav vaade ajaloo kui geneetiliste protsesside kogu peale, mis arenevad teatud seaduspärasusega, nagu mingi sisemise loogika sunnil." 77)

Ka P. Tarvel otsib ajaloo arengu alust eelkõige majanduslikes faktorites. "Uuel ajal (XV-st aastasajast XVIII aastasaja lõpuni) areneb Euroopa rah-

76) P. T r e i b e r g, Kõige uuem aeg I, Tallinn 1921, lk. 3.

77) Sealsamas.

vaste elu keskaegse majandusliku ja sotsiaalpoliitilise korra järk-järgulise lagunemise tähe all. Rahakapitali kasvamine käsikäes uute kaubateede ja suurte maadeleidudega mõjutavad naturaalmajanduse ajajärgu lõppu. Seni iseseisvad majanduslikud üksused - linnad, mõisriigid jne. - kistakse kaubavahetuse üldisesse ringvoolu ja astuvad üksteisega elavasse kaubanduslikku läbikäimisse. Muutunud majanduselu tarvetele ei vasta enam senised poliitilised olud: peaaegu rippumatud feodaalsed valdkonnad takistavad tugevasti majanduslike sidemete sõlmimist eri-maaosade vahel." 78)

Hinnatav on P. Tarvelil see, et ta püüab leida revolutsiooniliste sündmuste objektiivseid põhjusi. Nii näitab ta Prantsuse kodanliku revolutsiooni põhjustena vastuolusid ühiskonna majanduselus, osutades tähelepanu ka klassivõitluse küsimustele. Küllaltki palju on õpikus pööratud tähelepanu ka tööliste ja talupoegade elu-olule.

Kuna P. Tarveli "Kõige uuema aja" õpikutes on tegeldud peamiselt sotsiaalmajanduslike probleemidega, on kultuuriküsimuste käsitlemine jäänud pinnapealseks. Suure põhjalikkusega toob autor küll majandusteadlaste Smithi ja Malthuse teooriad, kuid ei räägi midagi prantsuse valgustajatest. Seega on langetud ajaloo käsitlemisel teise äärmusse - autori käsitluses omavad ühiskonna arengus tähtsust ainult majanduslikud tegurid. Ideede arengu osatähtsust P. Tarvel ei mõista.

78) P. T r e i b e r g, Kõige uuem aeg I, Tallinn 1921, lk. 5.

Väliselt ja trükitehnilisest küljest sarnaneb õpik teiste oma-aja õpikutega. Kuna õpiku mõlemas osas puudub sisukord, on raske saada ülevaadet materjali paigutamise kohta õpikus. Vähe aitavad õpilasi ka üksikud primitiivsed õpiku kaardid.

Oma puudustest hoolimata oli P.Tarveli "Kõige uuema aja" õpiku I ja II osa üks esimesi katseid muuta ajaloo õpetamise aegunud traditsioone, mis seisnesid valitsejate elu ja tegevusega seotud sündmuste ja aastaarvude pähetuupimises.

Võrreldes J.Sitska õpikutega meeldisid P.Tarveli õpikud õpilastele tunduvalt enam. Nagu väljendab sm. Konks, kes ise on õppinud P.Tarveli õpikutest, oli siin palju, mille vastu huvi tunti: majandusküsimusi, revolutsioone, klassivõitlust. Ja kui P.Tarveli "Kõige uuema aja" II osa ei võetud selle raskuse pärast koolides kasutusele, ostsid paljud ajaloost huvituvad õpilased selle iseseisvalt.⁷⁹⁾ See oli suur tunnustus õpikule, kuna õpikute hind oli küllaltki kallis.

d) E.Assoni uusaja ja uusima aja
õpikud

Üheks viljakamaks kodanliku Eesti ajaloo õpikute autoriks võib lugeda E.Assoni, kelle õpikud ilmusid "Noor-Eesti Kirjastuse" väljaandel. "Noor-Eesti Kirjastuse" 35-st ajaloo õpikust, mis ilmusid ajavahemikul 1919-1939.a., on suurem osa E. Assoni

79) Suulised andmed J. Konksult 1962.a.

kirjutatud. 80) Selline olukord võimaldas nii kirjastusel kui ka autoril paremini võidelda õpiku leviku eest, ehk teiste sõnadega, see võimaldas paremini kindlustada rahalist tulu. Seega: "Kes korra oli nime saanud, olgu kirjastus või autor, selle ettevõttel oli ka levikut ja nii tuli üks trükk teisele lisaks kirjastaja kui ka autori rõõmuks." 81)

E. Asson oli saanud pedagoogilise hariduse Peterburis nn. Bestuževi Kõrgematel Naiskursustel. Hiljem lõpetas ta ka Tartu Ülikooli ajaloo teaduskonna, kaitstes kandidaadi väitekirja teemal: "Balti aadel Katariina II Seadusandlikus komisjonis." Peale pedagoogilise töö ja õpikute kirjutamise tegutses E. Asson ka muudel ühiskondliku elu aladel: oli saadikuks kodanliku Eesti Asutavas Kogus ja I Riigikogus. Kuuludes sotsiaaldemokraatide parempoolsesse rühmitusse, seisis ta oma maailmavaadetelt viimaste positsioonidel. 82)

E. Asson alustas oma õpikute väljaandmist alates 1918. aastast. 1924. aastani ilmusid temalt "Kesk-aeg" ja "Vana-aeg", viimane mitmes parandatud ja täiendatud trükis.

80) T. P a j u, Osauhingu "Noor-Eesti Kirjastus" kirjastuslik tegevus, Tartu 1960, käsikirja TRÜ Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris, lk. 63.

81) Õpikute probleemist, Õpetajate Leht nr. 30, 26.VII 1940.

82) Suulised andmed E. Petersonilt (Asson) 1962.a.

Esimese katse uusaja õpiku väljaandmiseks tegi E. Asson 1925. aastal. Autor ise ütleb selle kohta: "Töötasin sel ajal õpetajana Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Gümnaasiumis Tartus, kus õpetasin ajalugu. Kuna J. Sitska uusaja õpik oli väga halb, tundsin suurt puudust korraliku ajaloo õpiku järele. See oli peamiseks põhjuseks, mis sundis mind uusaja õpikut kirjutama, sest honorari ma oma õpiku eest ei saanud." 83)

E. Assoni õpik "Uus aeg" haarab ajaloolisi sündmusi Euroopa riikides ajavahemikul XV saj. s.o. reformatsioonist kuni XVII saj. alguseni.

Kuna 20-ndate aastate alguses olid Eesti kodanlikus keskkoolis kasutusel veel tsaarigümnaasiumi programmid, milleles oli tehtud korrektuuri peamiselt Eesti ajaloo peatükkide lisamisega, siis ka E. Assoni õpik järgis neid nõudeid.

Üldajaloo materjal on toodud õpikus 211 leheküljel, millele lisandub raamatu lõpus 114 leheküljel ülevaade Eesti ajaloo vastavast perioodist.

Autor on püüdnud anda ajaloolisi sündmusi edasi võrdlemisi täpselt. Materjali esitamine ja faktide järgnemine üksteisele on isegi niitihe, et keskkooli kolmandale klassile oli õpiku materjali omandamine kindlasti raske.

Palju tähelepanu on õpikus pööratud valitsejate tegevusele, nende elulugudele, löbustustele. Tihhti selgitatakse täpselt ka valitsejate päriusküsimusi: "Suuremaid edusamme tegi reformatsioon Heinrich VIII järeltulijate, poja Eduard VI (kelle emaks

83) Suulised andmed E. Petersonilt (Asson) 1962. a.

oli H.VIII kolmas naine Johanna Seymour) ja tütre Elisabethi (Anna Boleyn'i tütar) valitsuse ajal.⁸⁴⁾

Kuna autorile meeldis iseloomustada valitsejaid, siis leidmata mõnikord täpset iseloomustust kindlatest allikatest, kogus ta kokku mitmete ajaloolaste arvamused, valides sealt tema arvates sobiva materjali. Näiteks andis ta Ivan IV-e järgmise iseloomustuse: "Isesugune tüüp oli Ivan IV Hirmus igatahes. Ta kaotas vara vanemad ja jäi bojaaride kasvatada, kes teda ei sallinud, omavahel tülitsetesid ja Venemaa saatuse eest vähe hoolitsetesid ... Ta pildus kõrgelt rõdult loomi alla, et kuulda nende hädakisa ehk kihutas ratsahobusega inimeste sekka, et tallata neid jalge alla... Andudes tuju- dele, piinas ja tappis ta siis bojaare ja teisi kodanikke, kes juhtumisi tema vihaalusteks said, nagu ta lapsepõlves oli piinanud loomi. Ta tappis vihatujus isegi oma poja ja saatis surma üksteise järele oma seitse naist, nii et ta tööga ära teeninud on "Hirmsa" nime".⁸⁵⁾ Selline kirjeldamisviis oleks paremini sobinud küll mõnda omaaegsesse "õudusromaani", kui ajaloo õpikusse. Pealegi pole siin kinni peetud ka ajaloolise tõe raami-dest.

Hinnatav on E. Assoni õpikus see, et siin on käsitletud Venemaa ajalugu võrdselt Lääne-Euroopa maade ajalooaga. Kahjuks ei mõista E. Asson aga õi-

84) E. A s s o n, Uus aeg, i.a., i.k., /Tiitellehe pöördel Tartu 1925./, lk.25.

85) Sealsamas lk. 66.

gesti Eesti alade ja Vene riigi suhteid. Nii idealiseerib ka tema eesti ajaloo käitsemisel "head rootsi aega", mil olevat kergendatud talupoegade olukorda, antud neile haridust jne. Autor toob näiteks rootsi kindralkuberneri sõnad, mida viimane ütles 1632.aastal Tartu Ülikoolis peetud avakõnes: "Mitte ükski mõisnikud ja kodanikud, vaid ka vaesed talupojad peavad kasu saama sellest hääteost, need, kel seni keeldud oli midagi õppida ja kel ühes ihuga ka vaimu taheti orjastada." 86) Seda autor aga ei näita, et ükski talupoeg seal ülikoolis ei õppinud. Vene valitsusvõim aga tühistas autori arvates kõik rootsiaegsed seadused ja viis rahva raskesse olukorda, milles: "... Ainukese meelelahutajana ilmusid meie maale "vennaste kogudused läänest" 87)

E. Assoni õpikus on veel tugev tsaariaegsete õpikute mõju: ülistatakse valitsejaid ja nende heategusid. Nii tahtnud Gustav Adolf Eesti talupoja olukorda kergendada, sedasama soovinud teine "hea" valitseja Aleksander I: "Troonile saades tegi Aleksander talurahva käekäigu oma tähtsamaks ülesandeks." 88) (minu allakriipsutus - M.M.)

Samuti nagu teised kodanliku perioodi ajaloo - õpikute autorid lähtub ka E. Asson ajaloo periodiseerimisel kodanliku ajalooteaduse seisukohtadest. Uus-

86) E. A s s o n, Uus aeg, i.a., i.k., /Tiitellehe pöör-
del Tartu 1925/, lk. 213.

87) Sealsamas lk. 223.

88) Sealsamas lk. 182.

aeg algab tema õpiku järele Itaalia humanismist ja renessansist. Prantsuse kodanliku revolutsiooniga ehk nagu autor nimetab "Suure Prantsuse revolutsiooniga" algas aga uusim aeg. Selline ajaloo periodiseerimine on kaugel teaduslikest alustest. Ka nimetus "Suur Prantsuse revolutsioon" pole sisuliselt õige, sest: "Arvestades klasside vastandlikkust kodanlikus revolutsioonis ei või lubada, et Prantsuse revolutsiooni nimetatakse lihtsalt "suureks" - teda tuleb nimetada ja tõlgendada kui kodanlikku revolutsiooni." 89)

Õpiku koostamisel on autor kasutanud välismaa kui ka kodumaa autorite R. Vipperi jt. töid, mille eeskuju on kohati ilmne.

Kuna enamus tolleaegsetest ajalooõpikutest kujutas endast tõlkekirjandust, oli õpikute keeleline külg puudulik. Ka E. Assoni õpikus "Uus aeg" on stiil raskepärane, lauseehitus ja ortograafia keeruleine: "Armud ei antud kellelegi; ainult Navarra härtsok viidi kuninga ette, kus talt nõuti, et ta ketseri usust taganeks, mis ta oma elu päästmiseks ka tegi; siis lasti ta lahti ja ta põgenes Pariisi." 90)

Õpikut lugedes tundub, nagu poleks eesti keel

89) Л. П. Б у щ и к, Очерк развития школьного исторического образования в СССР, Москва 1961, стр. 258.

90) E. A s s o n, Uus aeg, i. k., i. a., /Tiitelehe pöördel Tartu 1925./, lk. 46.

Võõrastavana tundub õpiku metoodiline ülesehitus, mis omab teatud sarnasuse kirikuraamatutega. Raamat on jagatud seitsmeks suureks alajaotuseks, mis omakorda on eraldatud §§-deks. Nii koosneb teema "Reformatsioon" 12-st §-st, millest igaüks on antud mainitud pealkirja alajaotusena.

Need §§, kuigi nad on mõnikord 7-8 lk. pikkused, enam alajaotusi ei oma. See raskendab tunduvalt materjali omandamist, sest on ju ajaloolise materjali hea süstematiseerimine õppetöös väga vajalik. Kuna tekstis ega ka õpiku lõpus pole antud võõrnimede hääldamist, siis oli õpetajatel, kellel sageli puudusid vastavad eelteadmised, õpikus esinevate nimede hääldamisega raske toime tulla. Seega oli õpik metoodiliselt vähepakkuv.

Järgmisena ilmub E. Assonilt juba terve seeria uusaja õpikuid: I osa - 1932 (Lisapoognad 1933), II osa 1933. ja III osa 1934. Õpikud on määratud vastavalt keskkooli III; IV ja lõppklassile.

Nimetatud õpikute koostamisel on autor lähtunud 1930.a. "Keskkooli õppekavadest", kus oli öeldud, et ajaloo ülesandeks on: "viia õpilasi mineviku vaatluse kaudu oleviku mõistmisele, tutvustades neid oma ja teiste rahvaste poliitilise ja kultuuriajaloo, üksikute ajajärkude iseloomuga, nende erinevusega, omavahelise sisemise olenemisega ja tähtsamate ajaloolist arenemist mõjutanud teguritega, arendada ajaloolist mõtlemist ja meelt." 92)

Arvestades neid ametlikke nõudeid kui ka üldist diskussiooni ajaloo õpetamise metoodika küsi-

92) ENSV ORKA, fond. 1108, nim.4, s.-ü. 764, lk.18.

mustes, on E. Asson teinud ära suure töö oma õpikute metoodilise külje parandamisel.

Õpikutes on antud rohkesti metoodilist materjali ja isegi väljavõtteid ajaloo allikatest. Kõik see aitab õpilastel kergemini õppematerjali omandada, tehes selle palju huvitavamaks.

Õpikute sarjas on kasutatud katkendeid algallikatest järgmiselt:

I osa	-	29	katkendit
II osa	-	27	- " -
III osa	-	43	- " -

Kokku: 99 katkendit

Õpilaste tuvustamine ajaloo allikatega võimaldab neis arendada iseseisvat ajaloolist mõtlemist. Pealegi pärinevad katkendid paljude suurmeeste tööst, mis omakorda aitab kaasa õpilaste intellektuaalse taseme tõusule.

Tooksin näiteks mõned katkendite pealkirjad, millest on näha, kui mitmekesiselt ja objektiivselt on autor teinud allikate valikut:

Veebruarirevolutsioon Pariisis (J. Schlatter),
Tööliste olukord Prantsusmaal (L. A. Blanqui),
Sileesia kangrute viletus (Ametlik aruanne 1844.),
Kommunistlik manifest (Marx ja Engels),
Kossuthi kõne,
Märtsirevolutsioon Viinis (Hebbel),
17. oktoobri 1905. a. manifest,
Maaailmasõja põhjusi (Asquith),
Petrograd suurteel päevadel.

Võrreldes 1925. a. "Uue aja" väljaandega on täiesti muutunud materjali esitamise metoodiline külg. Õp-

pematerjal on jagatud suurteks teemadeks, mille alateemad on õpiku pealkirjadeks. Lisaks sellele on toodud veel ära alateemade jaotus üksikute lõikude kaupa tekstis. Näiteks on teine üldteema õpiku II osas "Suur Prantsuse revolutsioon ja Napoleon". See jaguneb 1.) Prantsusmaa revolutsiooni eel.

2) Suur revolutsioon.

3) Napoleoni aeg.

Pealkirja all "Napoleoni aeg" on aga toodud:

a) Riigipööre.

b) Napoleon ja allaheidetud rahvad.

c) Napoleoni langemine.

d) Napoleoni tähtsus ajaloos. 93)

Selline materjali jaotamine võimaldab süstemaatilisema, terviklikuma pildi saamise ajaloost.

Hea on ka õpiku teise osa lõpus asuv võõrriimede häälendamise tabel. Tundub aga, et autor oleks selle nagu juhuslikult paigutanud õpikusse, ilma selle tõsist vajadust ja otstarvet mõistmata, sest teistes osades ei peeta vajalikuks seda anda.

Õpikutes puuduvad kronoloogilised tabelid tähtsamate sündmuste kohta. Selle asemel on autoriga osa alguses toonud teemas esinevad daatumid. Need asetsevad vahetult pealkirja järel raamituna tumeda joonega. Näiteks:

2. Valgustatud ainuvalitsus

1740 - 1786 - Friedrich Suur

1756 - 1763 - 7-aastane sõda

93) E. A s s o n, Üldine ajalugu Uus aeg, Tartu 1934, lk. 202 - 203.

- 1772 - I Poola jaotus
- 1740 - 1780 - Maria Theresia
- 1780 - 1790 - Joseph II
- 1762 - 1796 - Katariina II
- 1793 - II Poola jaotus
- 1795 - III Poola jaotus. 94)

Selline peamiselt valitsejate isikutega seotud kronoloogia väljatoomine eeldas paratamatult aastaarvude mehaanilist pähetuupimist, mitte aga ajaloo arengu mõistmist.

Küsimuste ja tabelite puudumise kohta annab autor ise selgituse: "Küsimused, millega mõned autorid on hakanud täiendama ajaloo õpperaamatuid, puuduvad minul; olen arvamusel, et keskkooli ajalooõpetajad, kes kõik saanud korraliku ettevalmistuse, ise kõige paremini oskavad koostada tekste ja teisi ülesandeid vastavalt oma õpilaste võimetele ja aine kordamise vajadustele. Meelega olen välja jätnud ka igasugused tabelid, sest isiklikult olen lasknud neid valmistada õpilastel, milline töö on neile täiesti jõukohane ja väga kasulik, võimaldades meelde tuletada seejuures kogu aineestikku." 95)

Kuna ajaloo õpik aga on mõeldud eelkõige õpilastele kasutamiseks, siis peaks õpikus leiduma mitmekesisist materjali, mis tõstaks näitlikust ja

94) E. A s s o n, Üldine ajalugu Uus aeg, Tartu 1934, lk. 17.

95) E. A s s o n, Üldine ajalugu Uus aeg, Tartu 1932, lk. 3.

oleks juhendiks ja abiks õpilaste iseseisvas töös õpikuga. Seetõttu ei saa nõustuda E. Assoni arvamustega küsimuste ja tabelite kohta.

Peale selle pole E. Assoni õpikutes antud ühtki skeemi ega graafikut. Ainuüksi illustratsioonid, kuigi nad on E. Assonil hästi valitud, ei suuda õpikut muuta veel tööraamatuks, mis täidaks nõude arendada õpilase ajaloolist mõtlemist ja meelt.⁹⁶⁾

Sisuliselt kordab käsitletav õpikute sari 1925. aasta "Uus aja" õpikut. Välja on jäetud õpikutest eesti ajalugu, mis ilmus selleks ajaks juba eri õpikutena. Jällegi algab uusaja käsitlemine Itaalia renessansist ja lõpeb õpiku III osas XX sajandi 30-ndate aastatega. Uusima aja alguse kohta ütleb autor: "Suur Prantsuse revolutsioon ja temale järgnev Napoleoni aeg haaras Euroopa rahvaste elu igast küljest, viis Euroopa riigid jälle uude arenemisjärku. XIX sajandiga algab ajaloos kõige uuem aeg."⁹⁷⁾

Senisest õigema käsitlemise on autor andnud oma õpikus isiku ja rahvahulkade vahekorra küsimusele: "Kahtlemata on Napoleon suurim valitseja, keda ajalugu tunneb. Tõsi, ei oleks olnud Prantsuse revolutsiooni, ei oleks Korsika advokaadi poeg tõusnud selleks Napoleoniks, keda tunneb ajalugu. Olud on need, mis võimaldavad inimesel korda saata suu-

⁹⁶⁾ ENSV ORKA, fond 1108, nim.4, s.-ü.764, lk. 18.

⁹⁷⁾ E. A s s o n, Üldine ajalugu Uus ja kõige uuem aeg, Tartu 1933, lk. 129.

ri tegusid." 98)

Kuid autor ei taha näha, et seesama rahvas, kes võitles Prantsuse kodanlikus revolutsioonis loosungite all "Vabadus!" "Võrdsus!" "Vendlus!", ei saavutanud seda ometi. Ja kõrvuti tööliste klassteadvuse tõusu näitamisega tundub otse paradoksaalsena lause: "Suur Prantsuse revolutsioon ühendas prantslased üheks rahvaks, kel ühised püüded, ühine tulevik." 99)

Seda, et E. Asson oma õpikutes pöörab suhteliselt vähe tähelepanu religioonile ja utoopilise sotsialismi käsitlemise asemel on toonud ära teadusliku kommunismi tekkimise, Marxi ja Engelsi õpetuse põhiteesid, andes isegi katkendi "Kommunistliku partei manifestist", võib pidada küllaltki progressiivseks. Kuid sealsamas annab ta Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni Venemaal vaid ühel leheküljel pealkirja all "Enamline riigipööre". Pealegi on ka see ainus lehekülg täis moonutatud ja võltsitud mõtteid. 100)

Oma puudustest hoolimata on käsitletud uusaja õpikute sari nii sisuliselt kui ka meetoodiliselt parem J. Adamsoni samal perioodil ilmunud õpikutest.

Ajaloo õpetamise muutunud sihid pärast fašistliku diktatuuri kehtestamist Eestis mõjusid ka

98) E. A s s o n, Üldine ajalugu Uus ja kõige uuem aeg, Tartu 1933, lk. 126.

99) Sealsamas lk. 129.

100) Sealsamas lk. 166-167.

E. Assoni õpikutele. Kuna: "Ajaloo õpperaamatu autoril ei ole seda vabadust oma töös kui ajaloolasel, kes kirjutab täiskasvanuile. Tema töö on sõltuv ametlikest õppekavadest,"¹⁰¹⁾ siis pidi ka E. Asson oma õpikutes teostama muudatusi.

Vastavalt ametlikele nõuetele on tema 1936. ja 1937.a. ilmunud uusaja õpikutes tunduvalt kärbitud üldajaloo materjali, mis asendati eesti ajalooaga.

Tegelikult oli muutunud eesti ajaloo õpetamine koolides nii tähtsaks, et õpilasel tuli sellega kogu koolikursuse jooksul tegelda viies kontsentris:

III klassis - Eesti ajaloo elementidega koduloo-kursuses

IV klassis - Eesti ajaloo lihtsustatud kursusega progümnaasiumi I ja - Eesti ajaloo elementaarkur-II klassis susega

progümnaasiumi V - Eesti ajaloo kordamisega klassis

gümnaasiumi I - III - Eesti ajaloo süstemaatilise klassis kursusega.¹⁰²⁾

"Kodanlike hariduselu juhtide arvates pidi selline eesti ajaloo mitmekordne õppimine äratama noorsoo hinges "uinuvad ürgjõud", pidi teda kasvatama fašistliku kliki poolt propageeritava "kõrge moraal, töökultuse ja rahva sigivuse vaimus"¹⁰³⁾

¹⁰¹⁾ M. R a u d, Algkooli ajaloo õpperaamatud, "Eesti Kirjandus" 1933, nr.4, lk.117.

¹⁰²⁾ H. P a l a m e t s, Põhijooni ajaloo õpetamise arengust Eesti koolis, Tartu 1961, lk.134.

¹⁰³⁾ Sealsamas.

Eelkõige kannatas sisulise kärpimise all jällegi Venemaa ajalugu, kuna teatud määral tuli sellega kokku puutuda ka eesti ajaloo õppimisel, niipalju kui eesti ajalugu oli seotud Venemaaga. Ja sellest piisas eesti kodanluse hariduspoliitikute arvates. Selles väljendus selgesti poliitiline tents - eemaldada noori vene rahva ajaloo tundmisest.

Ei saaks öelda, et E. Asson oleks viinud läbi erilisi sisulisi muudatusi üldajaloo käsitlemisel. Ka eesti ajalugu, mida autor esitab iga õpiku osa lõpus, käsitleb ta tõepärasemalt kui tema eelkäijad. Näit. on öeldud õpiku II osas: "Käsikäes aadli mõju kasvamisega Rootsi ajal halvenes talupoegade seisund. ... Rootsi ajal üldiselt tõusid teokormised ... kõigil tuli töötada palehigis" ¹⁰⁴⁾ See-ga püüab autor eesti ajalugu käsitleda objektiivsemalt, kui 1925.a. ilmunud sama perioodi õpikus. Kahtlemata on selleks kaasa aidanud nii autori maailmavaate areng kui ka tema ajalooliste teadmiste kasv.

Vastavalt kodanluse hariduspoliitilistele nõuetele kõnelda õpilastele eesti ajaloo helgetest lehekülgedest ja eriti kodanliku vabariigi saavutustest iseseisvusaja jooksul ¹⁰⁵⁾, on E. Assoni "Üldise

¹⁰⁴⁾ E. A s s o n, Üldine ajalugu ühes eesti ajaloo-ga, Tartu 1936, lk. 172.

¹⁰⁵⁾ E. K u u s i k, Ajaloo õppe-kursusest ja selle võimalikust standardimisest, "Eesti Kool" 1938, nr.10, lk. 668.

ajaloo III osas" see periood valgustatud küllaltki ilukõneliselt. Selles osas on autor täitnud auga kodanluse nõude. Idealiseeritud on eesti rahva juhtide elu ja tegevus, eestlaste "vabadussõda" jne.

Järgides ametlikke õppekavasid on õpiku III osa lõpus peale eesti ajaloo antud ka kodanikuõpetus, mis valgustas tulevasele keskkooli lõpetajale tema õigusi ja vabadusi ja andis ülevaate kodanliku riigi korraldusest.

Iga uue trükiga on õpikute välimus muutunud paremaks. Käsitletud õpikud on välimuselt ja trükitehnilisest küljest laimatud, varustatud rohke te illustratsioonidega. Kuigi "Noor-Eesti Kirjastuse" illustratsioonid jäävad tehniliselt maha k/u "Loodus" illustratsioonidest, aitavad nad siiski palju kaasa materjali omandamisele.

Õpikute metoodiline ülesehitus on enam-vähem sama, kui 1932-1933.a. ilmunud õpikutes, välja arvatud see, et autor on lisanud oma õpikus iga peatüki juurde küsimused. Ise ta põhjendab seda järgmiselt: "Kordamisküsimused peatükkide lõpul peaksid aitama koolist puudujaid ja iseõppijaid aine läbitöötamisel." ¹⁰⁶⁾ Ka siin esineb rohkesti huvitavaid katkendeid ja väljavõtteid allikatest ja jällegi daatumid iga peatüki algul, millega autor tahab peale suruda õpilasele tema poolt tähtsaks peetud kronoloogiat.

Keskmiseks E. Assoni õpikute hinnaks oli 2-2,5

106) E. A s s o n, Üldine ajalugu Uusaeg, Tartu 1936, lk.3.

krooni, mida tuleb lugeda kalliks, arvestades töö-
lise keskmiseks töötasuks 60 krooni kuus. Seega tu-
li töölisel töötada rohkem kui päev, et osta oma
lapsele üht õpikut. Kui sinna juurde arvata ka kal-
lis õppemaks: 60-70 krooni, erakoolides isegi 70 -
90 krooni aastas ¹⁰⁷⁾, on kõigile arusaadav, miks
keskkoolis said käia vaid jõukate vanemate lapsed.

Viimase uue aja õpikuna ilmub E. Assonilt "Uus
ja uusim aeg" progümnaasiumi IV ja reaalkooli II
klassile 1939.a. Siin on antud üldajalugu XV - XIX
saj. keskpaigani. Õpik kordab sisuliselt eelnevate
õpikute materjale, välja arvatud mõnede üksikute pa-
randustega tekstis.

Metoodilise uuendusena on raamatu lõpus antud
sünkronistlik tabel, kus kõrvutatakse Itaalia, Ing-
lismaa, Saksamaa, Prantsusmaa ja Šveitsi, Hispaania,
Venemaa ja Skandinaavia ajalugu. Tabelil puudub eri-
line süsteem, kõige rohkem on siin valitsete ja
suurmeeste sünni- ja surmaaastaid. Autor ise nime-
tab seda tabelit kordamistabeliks, kuid korrata oli
sellise süsteemitu tabeli järele küll raske. Jällegi
eeldab tabel vaid kronoloogilise materjali mehaani-
list omandamist. Nii illustratsioonid kui ka muu
metoodiline aparaatur sarnaneb eelnevatele 1936.-
1937.a. õpikutele.

Heites pilgu tagasi tehtud analüüsile, tuleb
kõige enam esile tõsta E. Assoni õpikute metoodilist
külge. Kahtlemata mõjus sellele asjaolu, et E. Asson
oli tegev õpetaja, kes tundis hästi õpilasi ja koo-
li. Hinnatav on see, et autor on vähemalt otsi-

¹⁰⁷⁾ "Riigi Teataja" nr.66, 7. aug. 1934, lk.1193.

nud uudseid lahendusi ajaloo õpetamisel, kuigi see tal alati pole õnnestunud. Mitmed sisulised vead, mis esinevad autori maailmavaatelise piiratuse tõttu tema esimestes õpikutes, leiavad hilisemates väljaannetes parandamist.

e) Joh. Adamsoni uusaja ja uusima aja õpikud

Kodanliku Eesti kõige produktiivsemaks ajaloo õpikute autoriks oli Joh. Adamson. Ta lõpetas Tartu Ülikooli kandidaadi astmega ajaloo alal 1913. aastal. Kodanliku vabariigi perioodil töötas Joh. Adamson majandusteaduse, majandusgeograafia, ajaloo ja kodanikuteaduse õpetajana Tartu keskkoolides ja ajaloo metoodika õppejõuna Tartu ülikoolis. Peale selle võttis ta osa õppekavade koostamisest koolidele, oli referendiks ajaloo õpetajate kongressidel ja õpetajate päevadel jne. 108)

Joh. Adamsoni nime all on ilmunud rohkesti nii alg- kui ka keskkooli ajaloo õpikuid. Peamiselt andis need välja k./ü. "Loodus".

Üldse ilmus k./ü. "Looduse" kirjastusel ajaloo õpikuid:

	<u>Üldajalugu</u>	<u>Eesti ajalugu</u>
Algkooli õpikud	-	48
Keskkooli õpikud	34	7

108) Eesti avalikud tegelased, toimetanud R. Kleis, Tartu 1932, lk. 4.

Peaaegu pooled neist õpikutest olid Joh. Adamsoni koostatud. 109)

Joh. Adamsoni suurt produktiivsust võib seletada sellega, et tema nime all ilmunud õpikud olid tavaliselt valminud kollektiivse tööna. Kaasautoritest võiks siinjuures eelkõige märkida L. Vilmret ja L. Annisti. 110)

Sellest, kuidas Joh. Adamson kasutas ära Tartu Õpetajate Seminari õpilasi oma õpikute koostamisel, jutustab sm. Vanaveski oma mälestuste põhjal: "Olen olnud ka üks Johannes Adamsoni "sulejüngritest". Tema soovi järele kogusin arhiivist materjali eesti rahvusliku ärkamisaja kohta. Hiljem nägin, et suur osa minu poolt kogutud materjalist ilmus peaaegu muudatusteta Johannes Adamsoni õpikus. Töö eest maksis Adamson mulle tunnitasu alusel." 111)

Tihti olid Joh. Adamsoni õpikud lihtsalt maha kirjutatud teiste autorite õpikutest, millest tule-nesid sellised "pärlid" nagu "Kommunistliku partei manifesti" nimetati P. Tarveli järgi "veetlevaks esitiseks" jne. 112)

Ka olid Joh. Adamsoni " ... õpikute seisukohad

109) V. R i t s, K./ü. "Looduse" kirjastuslik tegevus, Tartu 1960, käsikiri TRÜ Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris, lk. 43.

110) Suulised andmed J. Madissonilt 1962. a.

111) Suulised andmed E. Vanaveskilt 1962. a.

112) Suulised andmed J. Konksult 1962. a.

pahatihti enamikus üle võetud ulatuslikematest ajaloolistest teostest. Nii ei olnud Joh. Adamsoni keskkoolidele määratud "Eesti ajalugu" I ja II mädagi muud, kui lühikokkuvõte "Looduse" kirjastusel ilmuvast "Eesti rahva ajaloo" koos selle profašistliku tententsi ja arvukate vigadega." 113)

Üldiselt olid Joh. Adamsoni õpikud levinud võrdlemisi laialdaselt, sest kord saavutatud odav populaarsus varjutas kergesti kõik edaspidised puudused. Pealegi oskas Joh. Adamson oma õpikute eest võidelda ja reklaami teha, aga ülemuste soosing ja hea reklaam määrasid oluliselt õpiku leviku.

Peale selle mõjus Joh. Adamsoni õpikute levikule kaasa ka õpikute hea välimus ja suhteliselt odav hind. Viimane oli tingitud sellest, et k./ü "Looduse" poolt välja antud õpikute hulgaline levik võimaldas kirjastusel õpikute müügihinda alandada.

Joh. Adamsoni õpikute sisuline külg oli nõrk. Tihti esines autoril eksimusi, vasturääkivusi ja sellest ajaloo võltsimist, mida isegi kodanlikud ajaloolased ära märkisid. Näit. kirjutab M. Raud 1933. a.: "J. Adamson maadleb usuga. Kinni pidades seletuskirjast õppekavadele, ... asub ta IV klassi õpilastele selgitama usu tekkimise põhjusi. Siinjures lähivad tal niidid käes sassi. Ta seletab, et inimesed hakkasid pidama surnud inimeste vaime ukudeks ehk jumalaiks, kellelt kardeti igasugust viletsust ja häda. Sealsamas öeldakse, et inimene lõi loodusnähtuste põhjal müristamisjumala Uku, kelles ta

113) H. P a l a m e t s, Põhijooni ajaloo õpetamise arengust Eesti koolis, Tartu 1961, lk. 131.

nägi heategijat. Seega tekib ettekujutus, kui uku kirjutatakse väikese tähega teeb ta halba, kui suurega, head." 114)

V klassi õpikus näitab Joh. Adamson, et usk vaimudesse ja hauatagusesse ellu on tekkinud unest, sest inimesed arvasid seal tegemist olevat tõelikusega. Keskkooli ajaloo õpikutes ta näitab aga, et inimene vaatleb asju oma isiku seisukohalt, asetab neisse oma elu, usub, et nad samuti tunnevad ja toimetavad. Ei õnnestu autoril ka teised katsed ligineda usunditele ajalooliselt.

Joh. Adamsoni nime all on ilmunud uusaja ja uusima aja õpikuid 10, mitmete parandatud ja täiendatud trükkidega. Esimeseks oli 1924. a. ilmunud "Kõige uuem aeg" alapealkirjaga "Viini kongressist kuni Versailles'i rahuni." Õpik oli määratud keskkooli viimasele klassile.

Kuni siiani oli keskkooli lõppklassis ajalugu õpetatud ilma raamatuta, seega "... õpetaja kas dikteerib või dikteerivalt seletab, või annab õppekursusesse kuuluva materjali edasi harilikku seletusviisi tarvitades." 115)

Kahtlemata andis selline õpetamine teatud meelevaldsuse ajaloomaterjali käsitlemisel, hoolimata ametlikest õppekavadest. Seetõttu oli õpiku ilmumine küllaltki suure tähtsusega.

114) M. R a u d, Algkooli ajaloo õpperaamatud, "Eesti Kirjandus" 1933, nr. 4, lk. 187.

115) J. A d a m s o n, Kõige uuem aeg, Tartu 1924, lk. 3.

Õpik jätab väliselt ja trükitehnilisest küljest meeldiva mulje. Nuriseda võiks illustratsioonide vähesuse ja ühekülgsuse üle - peamiselt on toodud ära valitsejate ja suurmeeste portreed. Ainuke temaatiline illustratsioon on Prantsuse juulirevolutsioonist (lk.62). Illustratsioonid on selged, hea trükitehnikaga, mis tuleb panna k./ü. "Loodus" arvele, kes omas tehniliselt häid illustratsioone. Kahjuks aga pole õpikus ühtegi ajaloo kaarti ja kuna koolide näitlike õppevahendite, kaasa arvatud ka ajaloo kaartide arv käsitledaval perioodil oli minimaalne, ei saanud õpiku kasutamine anda õpilasele põhjalikke teadmisi.

Õpiku kaartide osas esinevat puudust pidi täitma Joh. Adamsoni koostatud ajaloo atlas, mis oli aga tegelikult Tornau venekeelse "Исторический атлас" plagiaat. Joh. Adamson oli atlase asjatundmatult kopeerinud, seletused aga maha kirjutanud Karejevi õpikust "Учебная книга по истории нового времени"¹¹⁶⁾

Metoodilisest küljest pakub Joh. Adamsoni õpik "Kõige uuem aeg" väga vähe. See on lihtne ajaloo-protsessi kirjeldamine ilma ühegi tabeli, skeemi, küsimustikuta. Kuna õpikus on palju osi koostatud välismaa autorite vastavasisuliste raamatute põhjal, kannatab selle all ka õpiku keeleline külg, mis teeb materjali raskesti arusaadavaks. Etteheiteid võib ka teha õpikus kasutatud terminoloogia kohta. Nii kasutab J. Adamson meelevaldselt selliseid mõisteid nagu revolutsioon ja mäss. Dekabristid on tal mässajad (lk.59), samuti ka Prantsuse

¹¹⁶⁾ Suulised andmed J. Madissonilt 1962. a.

juulirevolutsioonist osavõtjad (lk.61): "29. juuli andis täieliku võidu mässajaile." ¹¹⁷⁾ Sealsamas aga nimetatakse Garibaldit ja tema pooldajaid revolutsionäärideks ja itaalia patriootideks (lk.120 - 121).

Aine valiku ja käsitlemise kohta ütleb autor ise, et ta püüdis teadlikult hoiduda teoretiseerimisest, andes peamiselt faktilist materjali. ¹¹⁸⁾

Seetõttu kannatab ka raamatu sisuline külg, sest rida probleeme jäävad oma käsitluselt poolikuks.

Kõige põhjalikumalt on autor andnud õpikus iga ajaloolise perioodi valitseva ideoloogia koos tähtsamate ideoloogidega. See on arvatavasti tingitud sellest, et Joh. Adamson oma maailmavaatelt on idealistlikel positsioonidel, või vähemalt annab oma raamatus edasi teiste autorite idealistlikke konseptsioone. Nii näiteks märgib ta Prantsuse kodanliku revolutsiooni põhjustena eelkõige ideede arengut, teises järjekorras tuleb alles sotsiaalne liikumine: "Teatavasti ei tunnustanud juba XVIII a.-s. ratsionalistlik filosoofia valitsevat poliitilist ja sotsiaalset korda, sest see ei vastanud inimese mõistuse nõudeile. Ratsionalistlik filosoofia, esinedes tõusva kodanluse meeoleolu ja huvide kajastajana, saigi tähtsaks teguriks vana korra kukutamisel. Vana kord kui elu nõudeile mittevastav pidi varem või hiljemini langema, ruumi tehes rahva suvereniteedile toetuva-

¹¹⁷⁾ J. A d a m s o n, Kõige uuem aeg, Tartu 1924, lk. 61.

¹¹⁸⁾ Sealsamas lk. 52.

le esinduslikule korrale." 119) Ja edasi: "Teiseks uuema aja iseloomulikuks nähtuseks on sotisaalne liikumine, mille siht sotsialistlik tulevikuriik!" 120)

Arvestades seda, et õpik sisaldab peamiselt faktilist materjali ilma autori omapoolsete arutluste ja sünteesita, esineb õpikus vähe otseseid eksemusi ajalooliste sündmuste refereerimisel. Kahjuks viib aga selline õpik mehaanilisele faktide tuupimisele, mitte aga ajaloo arengu mõistmisele.

Nagu õpiku pealkirjast on näha, algab autor uuisimat aega Prantsuse kodanlikust revolutsioonist. Tema uusaja õpikud algavad aga Itaalia humanismist ja renessansist. See on kooskõlas kodanliku ajalooteaduse seisukohtadega periodiseerimise küsimuses: uusaja alguseks loeti kas itaalia humanismi ja renessansi, suuri maadeavastusi või reformatsiooni. Need tinglikult valitud sündmused kinnitavad meile veelkordselt, kui väga kodanlik ajalooteadus pidas määravaks ideede arengut.

Kuna Eesti kodanlus oma võimu algpäevil suhtus liberaalsemalt haridusküsimustesse ja tegi rahvahulka-de nõudeil mitmesuguseid progressiivseid uuendusi haridusalal (näit. kaotati 1920. ja 1922.a. seadustega koolides usuõpetus), on ka Joh. Adamsoni käsitletavas õpikus suhteliselt vähe tegeldud usuküsimustega. Ja kuna õpikus on antud ainult üldajalooline materjal, siis ei ole autor oma eesmärgiks seadnud õpilastes natsionalismi kasvatamist, mis on õpiku positiivseks

119) J. A d a m s o n , Kõige uuem aeg, Tartu 1924, lk. 5.

120) Sealsamas lk. 6.

küljeks.

Üllatav on autori suhtumine revolutsioonidesse. Nii Prantsuse kodanliku revolutsiooni, kui ka 1848.a. sündmused Euroopas antakse lühidalt, kuiva faktide loeteluna, nimetades isegi 1848.a. revolutsioone Euroopa riikides 1848.a. liikumised Euroopas." 121)

Lugedes õpikust peatükki "Inglismaa ja teiste Euroopa riikide asumaade poliitika XIX a-s." 122) saame me küll laiahaardelise ülevaate kapitalistlike maade koloniaalpoliitikast maade haaramisel, kuid autor ei too ühtegi näidet oma õpikus selle kohta, kuidas toimus asumaade anastamine, nende elanike röövimine, pärismaalaste võitlus anastajate vastu.

Väga lühidalt on õpikus käsitletud Venemaa ajalugu. Autor on sellele kulutanud vaid 14 lehekülge. Ülejäänud osa 191-st leheküljest kirjeldab aga peamiselt Prantsusmaa, Inglismaa, Saksamaa, Itaalia ajalugu. Mingit tähelepanu pole õpikus pööratud ka Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile Venemaal. Seda mainib autor ainult ühe lausega, kus on nimetatud, et 1917.aastal läks Venemaal võim enamlaste kätte. 123)

Üldkokkuvõttes võime öelda, et nii õpiku metoodiline külg kui ka sisuline ülesehitus ei vastanud ajaloo õpetamise vajadustele, millest tingituna ilmus 1927.a. sama õpiku teine trükk, kus oli õppema-

121) J. A d a m s o n, Kõige uuem aeg, Tartu 1924, lk. 92.

122) Sealsamas lk. 178.

123) Sealsamas lk. 189.

terjali esitamise metoodikat ja mõningal määral ka sisulist külge parandatud.

Nagu autor ise väljendab, on ta sisulisi parandusi läbi viinud peamiselt XX saj. Saksa-, Prantsuse-, Vene-, Inglismaa ja Itaalia ajaloo täiendamisega, mis "... olid tarvilikud, seks, et õpilast lähemale viia oleviku mõistmisele, mis üks tähtsamaist ajaloo õpetamise sihest." ¹²⁴⁾ Tegelikult oli aga see sisuline täiendus väga väike, kuigi näit. XX saj. Venemaa ajaloost oli kirjutatud nüüd 4-5 lausega. Täiesti mainimata on 1905.a. revolutsioon Venemaal. Mõne lausega käsitletakse vaid tsaari-Venemaa välispoliitikat XX sajandil, mille järgnevalt konstateeritakse fakti, et Venemaal toimus 1917.a. revolutsioon. Ja neid täiendusi nimetab autor ise "tunduval täiendused." ¹²⁵⁾

Paranenud on õpiku metoodiline külge. Seoses poleemikaga ja kooliuuenduslike sihtidega ajaloo õpetamisel annab autor õpiku teises trükis mõned ajaloo kaardid. Kaardid on must-valge trükis ja asuvad nii tekstis kui ka raamatu lõpus. Nende arv aga on selleks liig väike (5 tk.), et tõsiselt parandada tööd ajaloo õpikuga.

Kuigi õpikus on Venemaa ajaloost kirjutatud vähe, on autor toonud ära ühe kaardi pealkirjaga "L.-Euroopat kommunistilisest Venemaast lahutavad riigid". ¹²⁶⁾

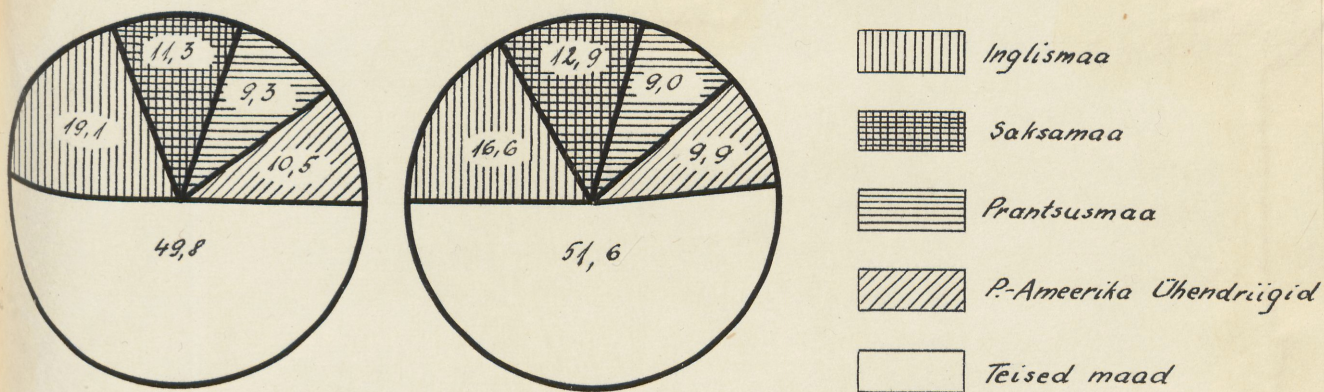
124) J. A d a m s o n, Kõige uuem aeg, Tartu 1927, lk. 207.

125) Sealsamas.

126) Sealsamas lk. 202.

Tundub, nagu näitaks autor sellega, et võib uhkust tunda, et Eesti vabariik on ka täitmas kommunismi vastu võitlemise "suurt missiooni". Seega tuleb siin esile juba teatud natsionalismi moment. Teised kaardid on: Euroopa pärast I Maailmasõda (lk. 205), Euroopa pärast Viini kongressi (lk. 204), Inglismaa asumaad (lk. 200) ja Saksamaa poliitika idas (lk. 195).

Materjali on püütud elustada ka mitmesuguste skeemidega, millest tooksin näiteks ühe.

Põhja-Ameerika Ühendriikide ja Lääne-Euroopa suurriikide osavõtt ilmakaubandusest. ¹²⁷⁾

Kahjuks on aga skeeme vähe ja olemasolevadki peamiselt XX saj. kohta. Eelmised osad on õpikus jäänud peaaegu nii sisuliste kui ka meetodiliste

¹²⁷⁾ J. A d a m s o n, Kõige uuem aeg, Tartu 1927, lk. 191.

muudatusteta. Nii ei rahulda ka J. Adamsoni "Kõige uuema aja" õpiku teine trükk.

1933. aastal hakkab ilmuma Joh. Adamsonilt uus-aja õpikute seeria: "Uus aeg I" - 1933, "Uus aeg II" - 1934, "Uus aeg III" - 1934. Viimane on ühtlasi varemilmunud "Kõige uuema aja" kordustrukiks.

Mainitud õpikute kohta ütleb Joh. Adamson ise, et ta on püüdnud nendega mõjustada õpilaste esteetilist arengut, tuues õpikusse rohkesti kunstiajaloo elemente. Ja tõesti, kui me Adamsoni varasemates uusaja õpikutes ei leidnud peaaegu üldse kultuuriküsimuste käsitlemist, siis siin pakutakse seda isegi liigselt. Tundub peaaegu, et "Uus aeg I" oleks võinud autor edukalt nimetada ümber XVI ja XVII saj. kultuuri ja religiooni ajaloo õpikuks, nii palju on siin tegeldud nende küsimustega.

Seega kaldub autor ühest äärmusest teise: kord annab ta õpikus ainult faktilise materjali, konkreetse ajaloo sündmustiku, sealsamas peab aga õigeks külvata õpilane üle abstraktsete mõttekäikudega.

Õpiku 208-st leheküljest on 84 leheküljel antud ülevaade kultuuri ja religiooni ajaloost. Kuid kultuuri ja religiooni küsimuste esiplaanile seadmine polnud tingitud mitte autori soovist mõjustada õpilaste esteetilist arengut, vaid see kasvas välja kodanluse poliitikast, kes kartis näidata rahvale majandusliku faktori ja klassivõitluse tähtsust ajaloolises arengus.

Mis puutub Lääne-Euroopa maade ajaloo käsitlemisse, siis püüab autor anda sellest enam-vähem põhjaliku ülevaate, kuigi väga konspektiivselt ja tihe-

da faktilise materjaliga. Kui aga autor hakkab kirjeldama Venemaa arengut, tundub, et tal on kas liig vähe teadmisi, või väldib ta sihilikult Venemaa ajalugu. Näit. kirjeldatakse Peeter Suure valitsemisperioodi Venemaal 5-1 leheküljel, millest suurem osa käsitleb võitlust Rootsiiga Balti mere pärast. Ja isegi siin pole kirjeldatud Vene vägede tegutsemist, vaid Karl XII sõjalisi operatsioone.

Samuti nagu eelnevates õpikutes on ka "Uus aeg" I ja II osas vähe tähelepanu pööratud sotsiaalsetele küsimustele, klassivõitlusele. Vähe räägitakse siin rahvahulkade elust, tööliste ja talupoegade olukorrast, nende võitlusest oma elutingimuste parandamise eest. Autor püüab revolutsiooniliste sündmuste põhjusi leida kas ideoloogia arengus, nagu ta annab seda pealkirja all "Revolutsiooni eellugu. Valgustuse mõju Prantsusmaal,"¹²⁸⁾ või poliitiliste parteide kokkupõrgetes Juulirevolutsiooni ajal Prantsusmaal 1830,¹²⁹⁾ rahvahulkade osa on aga väga väike.

Muidugi jääb sellest tingituna õpikutes püsima seisukoht, et ajaloo arengus mängivad peamist osa suurmehed, rahvahulkade osa on aga väga väike.

Kuna Eesti ajalugu ilmus tol perioodil eri õpikutena, pole üldajaloo õpikutes Eesti ajaloo probleeme käsitletud. Niisamuti ei leia õpikutes käsitlemist ka vähemtähtsate Euroopa maade ja isegi vanade Aasia kultuurimaade ajalugu.

Kuna 1933.-34.aastatesse langeb ajaloo-alase kooliuuenduse kõrgpunkt, on seda näha ka J. Adamsoni

¹²⁸⁾ J. A d a m s o n, Uus aeg II, Tartu 1934, lk. 62.

¹²⁹⁾ Sealsamas lk. 117.

töodes. Õpikutega on püütud täita mitmed uuendused ajaloo õpetamise metoodika alal. Esiteks on "Uus aeg" I ja II varustatud 82 tehnilisest kui ka sisulisest küljest hea illustratsiooniga, teiseks on püütud suunata õpilaste iseseisvat tööd teemade lõppu asetatud küsimustikega.

Küsimused andsid õpetajale võimaluse suunata õpilasi paremini materjali omandamisele, kuid andsid ka võimaluse õpilaste iseseisva mõtlemisvõime arendamiseks.

Halvemini on lahendatud küsimustiku paigutamine "Uus aeg" II osas, kus küsimused asuvad raamatu lõpus. Kahtlemata tegeleb õpilane küsimustikuga rohkem, kui see asub vahetult õpitava materjali juures. Siiski on ka selline õpik parem, kui ilma ühegi suunava või kordamisküsimuseta.

Mõlemad õpikud oma metoodilise küljega s.o. küsimustiku ja rohkete illustratsioonidega hakkavad lähenema tööraamatule. Tunduvalt vajab aga täiendamist tabelite ja skeemide osa raamatus, sest nimetatud õpikuis polnud neid toodud ühtegi.

Nagu juba nimetasime, oli 1934.a. ilmunud "Uus aeg III" 1924.aasta "Kõige uuema aja" kolmandaks kordustrukiks. 1934.aastal viidi kodanlikus Eestis läbi reaktsiooniline koolireform koos uute kodanluse huvidele vastavate õppekavade koostamisega. Teravalt tõusis nüüd päevakorda uute, natsionalismi ja militarismi kasvatavate õpikute väljaandmine. See ülesanne sobis hästi J. Adamsonile. Kiiresti kohandas ta oma "Kõige uuema aja" õpiku ümber vastavalt ko-

danliku valitsuse poliitikale ja andis ta välja "Uus aeg III" nime all. "Uus aja" õpikute seeria kolm osa olid seega määratud vastavalt keskkooli III, IV ja V klassile.

Põhilised sisulised muudatused on autor läbi viinud Preisi-Prantsuse sõjale järgneva perioodi käsitlemisel. Uudiseks on ka kultuuri-ajaloo sisestoomine õpikusse, mille kohta autor ise mainib, et see "... osutub esmakordseks eesti ajalookirjanduses ja samal ajal ka möödapääsematuks nii õppekava kui ka nüüdisaja ajaloometoodika põhinõuete seisukohalt." 130)

Nende muudatuste tõttu muutus ka õpiku maht. Kui eelnevad trükid, alanud Prantsuse kodanliku revolutsiooni järgsest perioodist, lõpetasid I Maailmasõjaga, siis käesolev õpik algab 1848.a. sündmustest Euroopas, lõppedes 1930.aastaga. Lehekülgede arv on õpikus 196.

Õpiku sisuline külg on äärmiselt reaktsiooniline. "Nõukogude Venemaa" on toodud õpikus pealkirja "Diktatuurid" all. Pealkirja "Demokraatiad" alajao-tustena aga antakse Saksa vabariik, Inglismaa, Prantsusmaa, Kesk-Euroopa riigid.

Autor on s i h i l i k u l t kasutanud kodanluse hariduspoliitikute huvides sellist jaotust, kusjuures sõrendatult trükitud pealkirjad veelgi aitavad jätta meelde, et Saksamaa loetakse demokraatlike riikide hulka, Nõukogude Venemaa aga riikide hulka, kus valitsusvormiks on diktatuur-vägivald.

Nõukogude Liidu ajaloo käsitlemisel esines rida
130) J. A d a m s o n, Uus aeg III, Tartu 1934, lk.2.

kodanluse huvidele vastavaid võltsinguid. Näit. kirjutatakse õpikus, et Venemaal keelati uskumine ja kirikus käimine, et Trotski oli tõeline markist ja pidi põgenema Venemaalt oma õigete ideede pärast, et Venemaal kaotati kord-korralt isiklik vabadus, kui kodanliku maailma pahe jne. 131)

Seega ei võtnud Joh. Adamson Nõukogude Liidu ajaloo käsitlemist mitte seetõttu oma raamatusse, et näidata Eesti naaberriigi ajaloolist arengut, vaid selleks, et valega Nõukogude Liidu kohta kasvatada õpilastes vihavaenu Nõukogude Liidu vastu.

Teatud määral on õpiku seisukohti muudetud maailmavaatelistes küsimustes. Rohkem on pühendatud tähelepanu sotsiaalsete jõudude osale ajaloo arenemises. Kuid ometi on ka ideede arengul veel suur tähtsus: "Ometi ei suutnud absolutism muutuda Euroopas täiesti kindlaks - demokraatlikud, rahvuslikud ja sotsialistlikud voolud ei surnud, hoolimata igasugusest survest, ning 1848.a. tungisid nad avalikult Euroopa poliitilisse ellu terve rea revolutsioonide näol," kirjutatakse õpikus. 132)

Joh. Adamson lepib nagu vastumeelselt tõsiasiaga, et sotsiaalset külge tuleb tõsiselt arvestada ajaloo arengus. Rääkides pärisorjuse kaotamisest Venemaal 1861.aastal kirjeldab ta pikalt ja laialt neid põhjusi, miks valitsevad klassid olid huvitatud reformidest (jättes muidugi mainimata, et neid sundis selleks rahvahulkade revolutsiooniline liikumine), ja mainib nagu mööda minnes ühe lausega: "Muidu-

131) J. A d a m s o n, Uus aeg III, Tartu 1934, lk. 167.

132) Sealsamas lk. 3.

gi ihkasid ka talupojad ise pääsemist senisest vi-
letsusest".¹³³⁾

Seega omavad Joh. Adamsoni arvates ajaloo täht-
sust suurmehed ja valitsejad, kelle portreed moo-
dustavad enamiku õpiku illustratsioonidest. Õpikus
näidatakse küll riikide valitsuste poliitikat, tuuak-
se ära teaduse ja kultuuri arengut - aga et kõige
selle taga seisab rahvas, ei taheta näha. Vähe on
pööratud tähelepanu ka majanduse arengu küsimustele.

Taas on Joh. Adamson loobunud mitmekesisest
näitlikustamise võtetest. Seega ei paku meile ka
see õpik metoodilises mõttes midagi peale illust-
ratsioonide. Õpiku keel on kuiv ja asjalik, täieli-
kult puudub võimalus selle järele jutustada ajaloo
sündmustest emotsionaalselt, mis ometi ajaloo õpe-
tamisel on väga vajalik. Peale raamatu lõpus asuva
kronoloogilise tabeli on toodud vaid üks tabel rah-
va arvu kasvamise kohta Prantsusmaal ja Saksamaal
1870-1920. a. Ka õpiku hind oli küllaltki kallis -
2 krooni 90 senti, töölisel tuli selle ostmiseks
teha peaaegu poolteist päeva tööd.

Kaks aastat hiljem ilmus sama õpiku kordustrukk,
kus polnud läbi viidud peaaegu mingeid muudatusi.

Seoses fasistliku dikatatuuri kehtestamisega
Eestis tõusid ka hariduspoliitikas esile uued suu-
nad. Et kasvatada noorsoos natsionalistlikku ja šo-
vinistlikku vaimu, mida fasistlik kodanlus oma tule-
vikuplaanide teostamiseks vajab, arvati vajalik ole-
vat tõsiselt parandada ajaloo õpetamist koolides.

¹³³⁾ J. A d a m s o n, Uus aeg III, Tartu 1934, lk. 53.

Selle "parandamise" all tuli eelkõige mõista ajaloo võltsimist ja moonutamist. Ja pole siis ime, et uute ajaloo õpikute autorid agaralt pidasid kinni fašistliku ajaloolase Elmar Kuusiku sõnadest: "Palja töö/pärast ei maksaks küll kooli õppekursusest mingit fakti ega nime ajaloo kolikambrist välja kiskuda. "L'art pour art" on sedapuhku möödas.... Ajaloo õppekursus nii üldises kui ka eesti ajaloos saab olla ja peabki olema egotsentriline-estotsentriline." 134)

Selleks, et õpetada eesti ajalugu, tuli tunduvalt kärpida üldajaloo kursust, kuid fašistliku diktatuuriga päevakorda tõusnud marurahvusluse ja "Suur-Eesti" loomise põhimõtted tõstsid kodanluse arvates Eesti vabariigi teistest riikidest tähtsamale, kõrgemale kohale. Kuigi 1937.aastal kärbiti ajaloo programmides tunduvalt üldajaloo osa, leiti see ikka veel vähene olevat ja 1938.aastal teostati uus programmide läbivaatamine.

Seda põhjendas kodanliku Eesti haridusminister järgmiselt: "Ma võin siin ütelda, et ajaloo õpperaamatud on kirjutatud teatava vasakpoolse maiguga. Meie oma elu on aga jäänud teise, isegi kolmanda järgu küsimuseks. Sellepärast peame seadma sisse kõikidel aladel korralikud õpperaamatud. Peame võtma ajaloo õpetamise suuremale kontrollile." 135)

134) E. K u u s i k, Ajaloo õppekursusest ja selle võimalikust standardimisest, "Eesti Kool", 1938, nr.10, lk. 699.

135) Kool ja kasvatus, "Uus Eesti" nr.299, 1.nov. 1938.

Vastavalt uutele suundadele hariduspoliitikas oli vaja ka uusi õpikuid. Üksteise järel ilmusid aastase vaheajaga Joh. Adamsoni "Uus aeg" I, II, III osa kaks trükki - 1936 ja 1937. aastal. Koos üldajalooga toodi nendes õpikutes ära ka eesti ajalugu, sest valitsev hariduspoliitiline suund rõhutas tungivalt eesti ajaloo õpetamise tähtsuse suurendamist koolides. Joh. Adamson on eesti ajaloo arvel tunduvalt kärpinud üldajaloo osi. Kui võtame võrdluseks lehekülgede arvu, mis on pühendatud ühele või teisele teemale 1933. ja 1936. aasta "Uus aeg I" osas saame järgmise pildi:

Teema	"Uus aeg I" 1933.a.	"Uus aeg I" 1936.a.
1. Humanismi ja renessansiaeg Itaalias	31	19
2. Suured avastused	13	6
3. Usu-uude	46	22
4. Katoliiklik vastoreformatsioon	60	23
5. Absolutsimiajastu	48	27

Nii näeme, et iga perioodi on lühendatud vähemalt poole võrra, mille all kannatab ka materjali sisuline külg - materjal antakse veelgi rohkem kokkuseurutud vormis. Sama pilt on ka "Uus aeg II" osas. Eriti on kannatanud "Uus aeg III" üldajalooline osa, kuna õpik sisaldab peale selle veel eesti ajaloo vastav perioodi ja kodanikuõpetuse.

Väliselt ja trükitehnilisest küljest on õpikud aasta-aastalt paranenud. Ka õpikute hind on mõnevõr-

ra langenud. Siiski jäi see väga kalliks, võrreldes tänapäeva õpikute hindadega. K./ü. "Looduse" kirjastusel ilmuvate ajaloo õpikute keskmiseks lehekülje hinnaks oli 1 sent. ¹³⁶⁾ Ja ainult kirjastuste omavaheline konkurents sundis neid õpikute hindu veidi alandama.

Jälgides kuulekalt kodanliku vabariigi nõudeid haridusküsimustes, läheb Joh. Adamson isegi nii kaugele, et hakkab võltsima ajalugu. Üldajaloo materjal esitatakse enam-vähem samades konseptsioonides, mis eelnevais õpikuis, eesti rahva ajaloo kirjutamisel on aga mindud otsese võltsimise ja idealiseerimise teele. Nii räägitakse Joh. Adamsoni õpiku I osas "vanast heast rootsi ajast" ja raskest ning laastavast orjapõlvest, mis algas eestlastele pärast Põhjasõda Venemaa valitsuse all. ¹³⁷⁾ Seda aga, et Eesti alade ühinemine Venemaaga tõi kaasa majandusliku ja kultuurilise arengu ning võimaldas meie rahval esimestena maailmas osa võtta tsarismi kukutamisest, helgema tuleviku ehitamisest, Joh. Adamson ei näinud ega tahtnudki näha. Eriti moonutas ta aga ajalugu õpiku III osas, kus ülistas Eesti kodanlikku vabariiki ja selle tähtsamaid juhte.

See, et idealiseeriti klassisõda, mida kodanlus nimetas Eesti Vabadussõjaks ja Eesti kodanliku vabariigi saavutusi oma "iseseisvusaja" jooksul, pidi

¹³⁶⁾ V. R i t s, K./ü. "Looduse" kirjastuslik tegevus, Tartu 1960, käsikiri TRÜ Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris, lk. 125.

¹³⁷⁾ J. A d a m s o n, Uus aeg I, Tartu 1936, lk. 141.

aitama kasvatada õpilastes natsionalismi ja viha Nõukogude Liidu vastu.

Õpikus antud kodanikuõpetuse osa koosneb 13-st peatükist ja annab ülevaate kodanliku Eesti vabariigi konstitutsioonist, kodanike õigustest ja kohustustest. Ka selle osa õppimisele pani kodanlus suurt rõhku, kuna ilukõnelised sõnad, kuigi nad olid ainult paberil, pidid äratama õpilastes isamaarmastust. Pealegi olid kodanlikus Eestis õigused olemas ainult jõukate jaoks ja keskkooli lõpetasid siiski enamikus jõukate vanemate lapsed.

Metoodilisest küljest ei paku mainitud õpik midagi uut, ikkagi ei anta peale küsimuste midagi, mis aitaks ajaloo õpetamist muuta elavamaks, huvitavamaks.

Õpikute teises trükis, mis ilmus 1937.a. on tehtud mõningaid parandusi tekstis, sisuliselt ja metoodilisest küljest aga kordavad nad 1936.a. õpikuid.

1937.a. "Keskkoolide seaduse muutmise seadusega" legaliseeriti VI klassile järgnev 3-e klassiline keskkool ja anti talle nimeks reaalkool. Algkooli IV klassile järgnes 5-klassiline keskkool, mida nimetati progümnaasiumiks. Keskkoolile järgnevas 3-e klassilises gümnaasiumis oli ette nähtud humanitaar ja reaalaru.¹³⁸⁾

1938.a. saavutati algkooli V ja VI ja progümnaasiumi I ja II klassi õppeprogrammide ühtlustamine. Samuti võeti ühtlustamisele ka reaalkooli ja

¹³⁸⁾"Riigi Teataja" nr.42, 25.mail 1937.a. lk.853-854.

progümnaasiumi õppeprogrammid. 139)

Need muudatused koolistruktuuris töid jällegi kaasa õppekavade muutmise ja vajaduse uute õpikute järele.

Ja jällegi suutis Joh. Adamson kiiresti olukorraga kohaneda. 1937.a. ilmus tema "Ajalugu IV", järgmisel aastal "Ajalugu V", mis olid määratud reaalkooli II ja III klassile.

Nendes õpikutes antakse 253 leheküljel uusaja kursus, alates humanismi ja renessansiajaga Itaalias ja lõpetades 1938.aastaga. Peale selle on 74 leheküljel eesti ajalugu ürgkogukondlikust korrast kuni 1938.a. ja üle neljakümne lehekülje kodanikuõpetust.

Seega pidi õpilane kahe õppeaasta jooksul omandama terve rea sisuliselt tähtsaid ajaloolisi sündmusi lühikese faktilise materjali kaudu. Ega siis asjata ei kurdetud, et kehtivad ajaloo õppekavad, õpikud ja ajaloo õpetamine koolides õpetab õpilasi omandama ainult faktilist materjali - täiesti aga puudub õpilastel iseseisev mõtlemine ja arutlemine.

Üldiselt oli seegi õpik oma mõlema osaga eelnevate kordamine, ainult veelgi oli kärbitud Venemaa ajalugu, millele anti õpiku I osas vaid 14 lehekülge.

Autor ütleb järelsõnas oma õpiku teise osa kohta: "Üldajaloo ja kodanikuõpetuse osa on sisult sama, mis autori "Uus aeg III", kuid pisut lühendatud ja redigeeritud." 140)

139) "Algkooli lõpetajaile võimaldatakse pääs gümnaasiumi, "Õpetajate Leht" nr.10, 11.märts 1938:

140) J. A d a m s o n, Ajalugu V, Tallinn 1939, lk.198.

Joh. Adamsoni õpikute analüüsi tulemusena võib julgelt öelda, et autor tegi kõik, mida nõudsid te- malt kodanlikud hariduspoliitikud. Joh. Adamson oli eelkõige ärimees - koolitegelane, kelle poliitilised vaated muutusid vastavalt ametliku kursi muutusele. Ekspluateerides teisi autoreid andis ta oma nime all välja sageli isegi redigeerimata õpikuid. Sellest tingituna esines õpikutes palju vigu ja kannatas õpikute metoodiline kül- g.

Õpikute l olid ka oma head küljed: suhteliselt hea väline ilme, paber, trükitehnika, illustratsioonid, odavam hind (keskmiselt 2-2,5 krooni). Aasta- aastalt isegi alandati õpikute hinda, mida võimaldasid õpikute oma aja kohta suured tiraažid: ajaloo õpikute keskmine tiraaž oli 2000-2500 eksemplari, ulatudes mõningate õpikute juures ka 5000 eksemplari. 141)

g) J. Konksu uusaja ja uusima aja õpikud

1936.aastal ilmus Eesti Kirjanduse Seltsi väl- jaandel J.Konksu "Uus aeg", mis oli määratud õpperaa- matuks keskkooli III klassile.

Olles tunduvalt noorem oma-aja ajaloo õpikute autoritest, ei olnud J.Konks nii tugevasti kinni va- nade traditsioonide küljes, mistõttu leiame tema õpi- kutes rida positiivseid sisulisi kui ka metoodilisi muudatusi, võrreldes teiste autorite õpikutega.

141) V. R i t s, K./ü. "Looduse" kirjastuslik tege- vus, Tartu 1960, lk.44-45.

Perioodi XIV saj. lõpust kuni XV saj. alguseni s.o. reformatsioonini Euroopa riikides on autor oma õpikus nimetanud "Siirdumine uus-aega". Reformatsiooniga Euroopa riikides aga algab uus aeg.

Palju tähelepanu on autor pühendanud kultuuriküsimuste valgustamisele. Kuid ta ei vaatle neid eraldiseisvatena, lahus üldisest ajaloo arengust, vaid tihedas seoses iga ajajärgu majanduslike ja poliitiliste küsimustega.

Üldyse otsib autor ajaloo arengu alust ühiskonnas majanduslikus küljes. Ka reformatsiooni põhjusteks Euroopa riikides olid autori arvates eelkõige majanduslikud põhjused ja poliitilised vastuolud. Nii ütleb ta: "Vajalised uuendused riiklikus ja ühiskondlikus elus seoti kiriku reformiga; seega omandas vastuolu Roomaga rahvusliku iseloomu." 142)

Õpiku põhisisuks on pidev ajalooline protsess, mida pole üle koormatud liigsete nimede ja aastarvudega. Viimaseid on antud ainult nii palju, kui on vaja teatud sündmuse mõistmiseks. Valides sündmusi ja fakte teostas J. Konks selektsiooni, eraldades vähemtähtsa materjali ja suutis nii küllaltki väikesel lehekülgede arvul (120 lk.) anda tervikliku pildi ajaloo protsessist XIV saj. lõpust kuni XVIII sajandini.

Peale üldajaloo on õpikus ka eesti ajaloo vastav periood. Kui üldajaloo käsitlemine on autoril objektiivne, peab ta eesti ajaloo esitamisel juhenduma kodanluse reaktsioonilistest nõudeist: näidata eesti ajaloo neid perioode, mis aitaksid õpilastes kasva-
142) J. K o n k s, Uus aeg, Tartu 1936, lk. 36.

tada kodanlikku natsionalismi. Ka tema õpikust leiame tuttava lause "vanast heast rootsi ajast" koos idealiseerivate kirjeldustega Rootsi kuninga heategudest eesti talupoja heaks. Siiski ei panda õpikus kõiki Põhjasõja järgseid raskusi Vene valitsuse arvele, vaid näidatakse ka sõjaraskuste ja näljaaastate osa rahva olukorra halvenemises. Käsitledes Eesti ja Vene suhteid ütleb autor: "Tsaar Peeter huvitus isiklikult suuresti Läänemeremaist ja viibis meelsasti Tallinnas. Seal asetseb veel praegugi majake, kus elas võimas Vene tsaar. Tallinnasse las kis Peeter istutada puiestiku ja ehitada lossi, andes ümbrusele oma abikaasa "Katariina" auks nime "Kadriorg""¹⁴³⁾

Õpik on varustatud rohketega illustratsioonidega. Arvult on neid 72, mis ületab isegi Joh. Adamsoni õpikute illustratsioonide arvu. Kahjuks pole aga kõik illustratsioonid sisuliselt vajalikul tasemel, palju on antud veel valitsejate ja suurmeeste portreid, mis aitavad vähe kaasa õppematerjali näitlikustamisele. Muust meetodilisest materjalist võiks nimetada võõrnimede hääldamise tabelit ja EKS-i poolt koostatud eesti keeles ilmunud uusaja allikmaterjalide nimekirja.

1937.a. ilmuvad J. Konksu õpiku "Uus-aeg ja uusim aeg" kaks trükki, mis on määratud progümnaasiumi IV klassile.

Autor ise ütleb oma õpiku kohta: "Käesolevas õpperaamatus on kinni peetud peajoontes neistsamust põhimõtetest, mis on leidnud rakendamist juba progümnaa-

¹⁴³⁾ J. K o n k s, Uus aeg, Tartu 1936, lk. 161.

siumi esimese klassi kursuses. Aine valikuga ja käsitlemisega on püütud õpilastele vajalikke teadmisi pakkuda, nende huvi äratada ajaloo vastu, seejuures kindlasti silmas pidades kasvatuslikke eesmärke.

Kursuse läbitöötamine mahub, otsustades enda kogemuste järgi, vastavale klassile määratud tundide arvu raamidesse." 144)

J. Konksu õpikute suureks vooruseks on asjaolu, et autor on täpselt arvestanud, et materjal oleks õpilastele jõukohane ja õpilane saaks seda omandada ettenähtud ajaga. J. Konks räägib oma õpikute koostamise kohta järgmist: kõigepealt pani ta kirja õpilastele klassis antud jutustuse, õpiku teise trüki puhul aga võttis arvesse puudused, mis ilmnesid õpikuga töötamisel. 145)

Õpikus "Uus-aeg ja uusim aeg" on toodud üldajaloo materjal XVIII saj. algusest kuni XIX saj. keskpaigani ja eesti ajaloo sama periood. Lehekülgede arv on vastavalt 124 ja 36. Võrdset tähelepanu on pööratud nii majanduslikele, poliitilistele kui ka kultuurilistele küsimustele. Materjali käsitlemine on huvitav ja õpilaspärane.

Objektiivset käsitlust leiavad revolutsioonide ja klassivõitluse küsimused. Suure emotsionaalsusega kirjeldatakse inglise tööliste rasket olukorda XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul. Antud kirjeldust on veelgi elavamaks muudetud kahe illustratsiooniga, millest ühel on kujutatud inglise töölistkorterit XIX

144) J. K o n k s, Uus aeg ja uusim aeg, Tartu 1937, lk. 3.

145) Suulised andmed J. Konksult 1962. a.

saj. I poolel ja teisel naistöolist kaevanduses.¹⁴⁶⁾ Millisele õpilasele jääks veel arusaamatuks iglise tööliste käsendav viletsus neid illustratsioonide vaadeldes, eriti aga viimast - madalas kaevanduskäigus wagonetti vedav nõrkenud naistöoline.

Et aga süüdi selles viletsuses on kodanlik kord, näitab õpilasele K.Marxi õpetuse põhiteeside käsitlemine õpikus: "... ajaloo käib punase niidina läbi võitlus rahvaklasside - rõhujate ja rõhutute vahel, esijoones just majanduslike huvide pärast. Selles võitluses saavutas kord kodanlus võidu maa-aadli üle, aga nüüd ta seisab vastamisi tööliklassiga. Viimase võitlusvõime kasvab järjest tugevamaks; parajal juhusel ta murrab kodanluse jõu ja võtab riigivõimu enda kätte. Siis lähevad maa ja tootmisvahendid kogu ühiskonna omanduseks ja kaovad maailmast rõhujad kui ka rõhutud,"¹⁴⁷⁾ öeldakse õpikus, ise loomustades Marxi ja Engelsi "Kommunistliku partei manifesti".

Pole siis ime, et J.Konksule heideti kodanliku haridusministri kolonel Jaaksoni poolt ette, et tema õpikutes on veel liiga palju revolutsioonilist, religiooni küsimustele on aga vähe tähelepanu pööratud.¹⁴⁸⁾

Ka eesti ajaloo käsitlemisviis on õpikus huvitav, emotsionaalne. Materjali on elustatud mitmesu-

¹⁴⁶⁾ J. K o n k s, Uus-aeg ja uusim aeg, Tartu 1937, lk. 160.

¹⁴⁷⁾ Sealsamas lk. 114.

¹⁴⁸⁾ Suulised andmed J.Konksult 1962.a.

guste väljavõtetega allikmaterjalidest. Näiteks on kirjeldatud Vohnja mõisa möldri Juhani lugu, kellelt kohalik mõisnik tahtis veskit ära võtta. Talupoeg aga ei saanud kunagi õigust ja nii tuli ka Juhani selle asemel, et veski tagasi saada, kanda vangla-karistust ja peksu.¹⁴⁹⁾ Selline selgitus aitab kahtlemata õpilastel paremini aru saada talupoegade õigusetust olukorrast XVIII saj. Eestis.

Illustratsioonide valik on õpikus mõnevõrra parem kui eelmises. Toodud on ka mitmed hästi õnnestunud karikatuurid talupoegade ja tööliste kurnamisest preestrite, mõisnike ja kodanluse poolt. Raamatu lõpus on võõrnimede häälendamise tabel. Muu metoodiline materjal aga puudub õpikus täiesti. Õpiku trükitehnika ja paber on head, hind on 2 krooni.

Üldjoontes on õpik sisulisest küljest õnnestunud, õpilaspärane ja ka hinnalt kättesaadavam võrreldes teiste õpikutega.

Peale progümnaasiumi ja reaalkooli õppeprogrammide ühtlustamist ilmub J. Konksult 1938. a. "Uus- ja uusim aeg", mis on määratud vastavalt progümnaasiumi IV ja reaalkooli II klassile.

Vastavalt õppekavadele on siin antud uusaja ajalugu kuni XIX saj. keskpaigani. Üldjoontes kor-dab õpik sisuliselt 1937. a. uusaja õpikut. Rohkem leiavad valgustamist kultuuriküsimused ja mõningal määral on kärbitud klassivõitluse elemente. Ka K. Marxi õpetusele on antud õpikus vaid mõni rida.¹⁵⁰⁾

¹⁴⁹⁾ J. K o n k s, Uus-aeg ja uusim aeg, Tartu 1937, lk. 127.

¹⁵⁰⁾ J. K o n k s, Uus- ja uusim aeg, Tartu 1938, lk. 156.

Seega on autor pidanud arvestama kodanliku Haridusministeeriumi konkreetseid nõudeid: rohkem anda õpilastele kultuuriajaloo elemente ja selle arvel vähendada revolutsioonide ja muu sellise materjali käsitlemist, mis õpilastesse võiks sisendada revolutsioonilisi mõtteid.

Ka õpiku illustratsioonidest on heidetud kõrvale "revolutsioonilisemad", eriti aga karikatuurid.

1939.aastal ilmub "Uus- ja uusima aja" õpiku teine trükk, milles on lisatud mõned ajaloo kaardid.

- 1) Suurte avastuste aeg.
- 2) Euroopa pärast Vestfaali rahu.
- 3) Euroopa Napoleoni võimu haripunkti ajal.
- 4) Euroopa pärast Viini kongressi. 151)

Kokkuvõttes tuleks J.Konksu õpikuid iseloomustada kodanliku Eesti Haridusministeeriumi juures asunud ajaloo õpikute komisjoni liikme M.Kaera sõnadega: "Mulle meeldisid J.Konksu õpikud seepärast, et siin oli materjali käsitlemine õpilaspärane ja polnud ka üleliigseid nimesid ja aastaarve. Peale selle olid õpikud odavamad ja hea välimusega." 152)

Lisaks sellele olid J.Konksu õpikud ajaloolise materjali objektiivsema käsitlemise poolest teistest õpikutest paremad.

151) J. K o n k s, Uus- ja uusim aeg, Tartu 1939, lk. 169 - 171.

152) Suulised andmed M.Kaeralt 1962.a.

h) Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel
ilmunud autorite kollektiivi uusaja
ja uusima aja õpikud

Eesti Kirjanduse Selts alustas õpikute publitsseerimist juba kodanliku vabariigi algaastail, suure ulatuse saavutas see aga 1935-st aastast alates. Seda põhjendati järgmiselt: "Eesti Kirjanduse Selts on asunud süstemaatilisele ajaloo õpperaamatute väljaandmisele alles viimaseil aastail. Seda on ta teinud äratundmisel, et senised ajaloo õpperaamatute koostajad ja väljaandjad ei ole kahjuks suutelised olnud andma meie koolide nõuetele vastavaid õpikuid. Selle EKS-i poolt algatatud tervendusaktiooni sihiks on olnud pakkuda meie keskkoolile ja gümnaasiumile õpperaamatuid, mis oleksid vabad faktilistest vigadest, tõsiselt arvestaksid ajaloo-teaduse uusimaid seisukohti ja teadmisi." 153)

Peale nimetatud põhjuse ajendas EKS-i õpikuid välja andma kahtlemata ka äriiline huvi. Kõigepealt jätkati ajaloo, eesti keele, kirjanduse ja inglise keele õpikute kirjastamist. Ajaloo õpikuid ilmus kodanliku vabariigi perioodil EKS-i toimetusel 33, vastavalt:

1929.a.	- 1
1930.a.	- 1
1932.a.	- 1
1933.a.	- 2
1934.-1935.a.	- 1
1936.a.	- 1
1937.a.	- 4
1938.a.	- 9

153) ENSV ORKA, f.1108, nim.4, s.-ü. 764, lk. 17

1939.a. - 12
1940.a. - 1 154)

Ajaloo õpperaamatute koostajateks olid P.Tarvel, J.Konks, G.Ney, J.Madisson, R.Kleis, P.Hinnov, A.Laar jt.

Et vähendada võistlevate õpikute arvu, selleks otsustati Haridusministeeriumis iga ala kohta kindlaks määrata standardõpik. See pidi olema võistlevatest õpikutest parim ja koolidele kõige sobivam. Standardõpikute alusel kavatseti trükkida teised õpikud. 155)

Probleem kerkis esile eriti teravalt 1938-1939. aastal. Kõige enne asuti standardõpiku väljatöötamisele ajaloo ja eesti keele alal. Siiski ei olnud kerge kokku leppida nõuete osas, mida püstitati standardõpikule. Näiteks ei saanud 1938.a. J.Konksu "Uus-aeg ja uusim aeg" standardõpikuks seepärast, et keegi oli võrrelnud J.Konksu õpikut Adamsoni omaga ja leidnud J.Konksu õpikus "verist elementi" liiga palju. 156)

Et parandada õpikute kvaliteeti, anti Haridusministeeriumi poolt keskkooli ajaloo õpikute koosta-

154) M. I d e o n, Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuse ajalugu, Tartu 1960, käsikiri TRÜ Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris, lk. 157.

155) KMKO EKS-i arhiiv, Kirjastuskomisjoni protokollid II, lk. 762.

156) KMKO EKS-i arhiiv, Kirjastuskomisjoni protokollid III, lk. 977.

mine autorite kollektiivile. Nii ilmusidki EKS-i toimetusel "Ajalugu gümnaasiumile" I - 1937.a., II osa 1938.a., ja III osa 1939.a. Õpikute autoriteks olid P.Tarvel, J.Madisson, L.Annist, P.Hinnov, J.Konks, G.Ney jt., kellest igauks koostas teatud õpiku osa. Hoolimata sellest, et autorid töötasid iseseisvalt, kindlustas nende põhjalik materjali tundmine ja läbitöötamine õpikute faktilise materjali täpsuse. 157)

"Ajalugu gümnaasiumile" kolm osa ei ole traditsiooniliselt vana-, kesk- ja uusaeg, vaid materjal on jaotatud õpikute vahel järgmiselt:.

- 1) õpiku I osa: ürgkogukondlikust korrast kuni keskaja esimese perioodi lõpuni s.o. X - XI sajandini. Eraldi on käsitletud ka eesti ajaloo vastav periood.
- 2) õpiku II osa: hiliskeskajast s.o.XII sajandist kuni Napoleoni languseni 1813 -1914.a. Õpiku kolmas vihik tervikuna käsitleb eesti ajaloo sama perioodi.
- 3) õpiku III osa: Viini kongressist kuni 1939.aastani. Ka siin on antud eraldi eesti ajaloo vastav periood.

Üldse on üldajaloo ja eesti ajaloo materjali vahekord järgmine: .õpiku kolme osa 894-st leheküljest on pühendatud eesti ajaloole 346 lk. Seega on õpik koostatud vastavalt valitsevatele õppekavadele, kus nähti ette eesti ajaloo osatähtsuse suurendamist. EKS, püüdes lahendada ajaloo õpikute probleemi, tegi seda loomulikult kodanliku vabariigi huvi- 157) Suulised andmed J.Madissonilt 1962.a.

des, kindlustades kodanlusele meelepärase sisuga standardõpikute ilmumist.

Veel kunagi polnud ajaloo õpikute hind olnud nii kõrge, kui EKS-i poolt välja antud õpikul "Ajaluugu gümnaasiumile", mille üksikute osade hind oli isegi üle nelja krooni. (Näit. maksis õpiku II osa 4 kr. 20 senti). Nii kõrge hinna põhjustas õpikute väike tiraaž. Kuigi EKS-i õpikud olid paremad, andis "... turunõuetele kohane kirjastamise "Loodusele" suurema läbimüügi, mida EKS-le tema kõrgeväärtuslikum toodang ei võimaldanud." ¹⁵⁸⁾ Läbimüügist aga olenes tiraaž ja sellest omakorda õpiku hind.

"Ajaluugu gümnaasiumile" eessõnas on antud üldisi teadmisi ajalooteaduse kohta, mis on seda hinnatavam, et õpilastel siiani polnud ülevaadet sellest, mida kujutavad endast ajaloo allikad, millised on ajaloo uurimise ja liigitamise alused, milline on ajaloo koolikursuse ja ajalooteaduse vahekord jne. Sageli polnud need küsimused selged isegi kõikidele ajalooõpetajatele.

Õpikus on selgitatud, millistel alustel jagatakse ajalugu üld- ja eriajalooks ja et ajalugu on võimalik liigitada ka ajalistel alustel. Tuntuim on siin ajaloo liigitus vana-ajaks (kuni 476.a. p.Kr.), keskajaks (kuni 1492. või 1517.a.), uus-ajaks (kuni 1789. või 1815.a.) ja uusimaks ajaks. ¹⁵⁹⁾ Seega on

¹⁵⁸⁾ Kirjandus, "Eesti Kroonika" 1932, Tartu 1933, lk. 94-95.

¹⁵⁹⁾ J. M a d i s s o n, J. K o n k s, G. N e y, Ajalugu gümnaasiumile I, Tartu 1937, lk.

siin antud tüüpiline kodanliku ajalooteaduse perioodiseering.

Peale selle on õpikus veel öeldud, et ajalugu võib liigitada ka sisu järgi: sündmuste ja olusuhte ajalugu.

Vastupidi varem ilmunud õpikutele, kus arvestati uusaja algust mingist kindlast sündmusest, kas Itaalia humanismist ja renessansist, suurtest maadeavastustest või reformatsioonist, loetakse siin tähtsaks kõiki kolme: "Suured murrangulised muutused usundlisel ja majanduslikul alal õigustavad alates XV saj. algusest arvama keskaja lõppenuks. Temale järgnevat ajastut kutsutakse uus-ajaks. See jaguneb uus-ajaks kitsamas mõttes (XVI, XVII ja XVIII sajand) ja uusimaks ajaks (alates Suurest Prantsuse revolutsioonist XVIII saj. lõpul. 160)

Õppematerjali käsitlemisel on pööratud suurt tähelepanu majanduslikule faktorile ühiskonna arengus. Näit. on pealkirja all "Majanduselu ja ühiskondlikud suhted suurte maadeavastuste perioodil" (lk.97-119) antud ülevaatlik pilt muutustest, mis toimusid maailma majanduses ja sotsiaalses elus: uued kaubateed, kapitalismi areng, rahakapitali osatähtsuse tõus majanduselus, kodanluse ja töölisklassi tekkimine, talupoegade olukord ja võitlus mõisnike vastu. Ka teiste perioodide käsitlemisel pühendatakse palju tähelepanu majanduslikele küsimustele.

Üldjoontes on ajaloolise materjali käsitlemi-

160) P. T a r v e l, J. M a d i s s o n, L. A n n i s t, Ajalugu gümnaasiumile II, Tartu 1938, lk. 96-97.

ne õpikutes objektiivne, vaba faktilistest vigadest. Materjali käsitlemine on laialdasem ja põhjalikum, kui üheski teises siiani ilmunud õpikus. Tundub, et keskkooli õpilastele pidi õpiku materjali omandamine valmistama isegi raskusi - nii põhjalik on kõide küsimuste käsitlemine. Õpik õigustas end paremini kindlasti ülikooli alamas astmes, kus teda ka kasutati. Kuigi õpiku teises trükis R.Kleisi poolt mõningal määral kärbiti õppematerjali, jäi õpik siiski veel raskeks.

Rohkesti tähelepanu pööratakse õpikus revolutsioonilisele liikumisele, kuigi see kodanluse arva-tes pidi õhutama noori võitlusele maksva korra vastu. Prantsuse kodanliku revolutsiooni põhjuste kohta öeldakse õpikus: "Suure revolutsiooni nime all tuntud Prantsuse murranguline sisekriis XVIII saj. lõpul oli põhjustatud vana korra sügavast laostumisest ja ühtlasi sügavast vastuolust kodanlike kih- tide sotsiaalse erikaalu ning kõrge kultuurilise taseme ja nende vähese poliitilise mõju ning alla- surutud õigusliku seisundi vahel." ¹⁶¹⁾ Ka Madalmaade ja Inglise kodanlik revolutsioon on leidnud tõe- pärasest käsitlemist. Vähem tähelepanu on pööratud 1905. ja 1917.a. revolutsioonidele Venemaal.

Venemaa ajaloo käsitlemine on õpikus suhteli- selt objektiivne. Tõepärasemalt kui teistes õpiku- tes on näidatud ka Nõukogude Liidu poliitilist, ma- janduslikku ja kultuurilist arengut peale 1917.a.

161) P. T a r v e l, J. M a d i s s o n, L. A n n i s t, Ajalugu gümnaasiumile II, Tartu 1938, lk. 221.

Maha pole õpikus vaikitud ka klassivõitluse küsimusi. Palju tähelepanu on pööratud töölisliikumisele ja nn. tööliküsimustele üldse, sest kujunes ju "... sotsiaalselt ja poliitiliselt aktiivseks kihiks proletariaat. Ta arvuline kasvamine ning haredusliku ning majandusliku taseme tõus õhutasid iseteadvust ja aktiivsust. Organiseerudes kutseühinguisse omandas ta tõhusamad võimalused oma majanduslike ja sotsiaalsete huvide kaitsmiseks; oma huvidele vastavate parteide tegevusest osavõtu teel püüdis ta mõjule pääseda ka poliitiliselt. Üha enam võttis ta omaks sotsialistliku doktriini, mis asus edukalt võitlusse kodanliku liberaalse doktriiniga." 162)

Õpikus käsitletakse ka teadusliku sotsialismi tekkimist ja tuuakse siinjuures, kuigi üsna lakooniiliselt, Marxi ja Engelsi õpetuse põhiseisukohad.

Kõrvuti majanduslike ja poliitiliste küsimustega on õpikutes ka palju kultuuriajaloo elemente. Õpilastele tutvustatakse teaduse, tehnika, kirjanduse, arhitektuuri jne. arengut. Raamatus asuvad illustratsioonidki on peamiselt kultuuriküsimuste kohta. Uusaja ja uusima aja kohta on illustratsioonid küll ainult 4:

- 1) Versailles'i lossi ülevaade (lk.151)
- 2) Peegligalerii Versailles'i lossis (lk.153)
- 3) Osa Louis XIV magamistoast Versailles'i lossis (lk.153)

162) P. H i n n o v, P. T a r v e l, L. A n n i s t, J. Madisson, Ajalugu gümanaasiumile III, Tartu 1939, lk.82.

4) Zwingeri paviljon Dresdenis (lk.154).

Nimetatud illustratsioonid asuvad õpiku teises osas.

Mis puutub eesti ajaloo käsitlemisse, on see kaugeltki objektiivsem kui näiteks J.Adamsoni ja E.Assoni õpikutes. Et aga raamatute kasutamiseks koolides luba saada, tuli ka siin rohkem tähelepanu pöörata eesti ajaloo, "helgematele"momentidele.

Tehes kokkuvõtet nende õpikute sisulise analüüsi tulemustest peab ütleva, et käsitletud sari oli sisulisest küljest parem kui teised selleaegsed õpikud. Veelkordselt aga peab rõhutama, et õpikud polnud oma materjali rohkuse tõttu õpilastele eakohased. Õpikutes kasutatud rohked võõrsõnad tegid nende kasutamise veelgi raskemaks. Tooksin allpool näiteks mõned neist: autoritaarne unitaarriik, utilitarism, korrupsioon, kodifitseerimine, sessioonisõda, homogeensus jne.

Metoodilisest küljest aga võib õpikutele esitada arvukalt pretensioone. Peale võõrnimede hääldamise tabeli pole õpikutes mingisugust metoodilist materjali. Uusaja ja uusima aja periood on illustreerimata, v.a. eelpoolnimetatud neli illustratsiooni. Kuigi selleks ajaks oli teatud määral lahendatud näitlike õppevahendite küsimus koolides, oleksid õpiku kaardid ja pildid paljugi kaasa aidanud õppematerjali omandamisel. Lisaks kallile õpikule pidi õpilane muretsema endale ka veel ajaloo atlas, mille hind oli samuti kõrge.

Kuigi õpikute autorid mõistsid allikmaterjalide kasutamise vajadust, mille kohta kirjutab R.Kleis

juba 1928.a.: "Ometi ei saa eitada, et otse rahvusliku üldhariduse ning kasvatuse seisukohalt on hädavajalik üldajaloo piirkonnast soetada eesti keeles teatav arv teoseid..."¹⁶³), ei ole õpikutes toodud ühtki katkendit allikmaterjalidest. Kuna vana- ja keskaja kohta olid allikmaterjalide lugemikud juba ilmunud, siis arvestati ilmselt, et ka uusaja ja uusima aja kohta see varsti ilmub. Tegelikult aga jäi lugemik kuni kodanliku vabariigi lõpuni ilmumata.

Kuna õpikud ilmusid kodanliku vabariigi lõppperioodil, puuduvad meil andmed selle kohta, millist vastuvõttu uued õpikud leidsid õpilaste ja õpetajate poolt.

Uuele koolitüübile oli määratud ka 1939.a. ilmunud R. Kleisi, J. Konksu ja R. Rägo koostatud "Uusim aeg ühes Eesti ajaloo ja kodanikuõpetusega," mis oli nähtud ette kasutamiseks progümnaasiumi V ja reaalkooli III klassis. Vastavalt õppekavadele oli õpiku ülesehitus järgmine:

- 1) Üldajalugu alates XIX saj. keskelt kuni XX saj. 30-ndate aastate teise pooleni (67 lehekülge).
- 2) Eesti ajalugu ürgkogukondlikust korrast kuni XX saj. 30-ndate aastate keskpaigani (69 lehekülge).

¹⁶³) R. K l e i s, Kavatsusi eestikeelse ajalookirjanduse soetamiseks, "Ajalooline Ajakiri", 1929, nr. 1, lk. 55.

3) Kodanikuõpetus (30 lehekülge).

Sedamööda, kuidas kodanliku vabariigi poliitika muutus reaktsioonilisemaks, suurenesid ka ofitsiaalsed nõuded, mida esitati ajaloo õpikutele. Korduvalt oli nurisemist selle üle, et ajaloo õpikud on veel liig revolutsioonilised, ja et neis on liig vähe natsionalismi kasvatavat materjali.

Kuna eesti kodanlus oli astunud fašistliku Saksamaa sõiduvette, siis tema nõukogudevastane hoiak muutus üha ilmsemaks. See pidi kajastuma ka ajaloo õpikutes. R.Kleisi, J.Konksu ja R.Rägo poolt koostatud uusima aja õpikus kõlavad selle tulemusena sellised faasid, et nõukogude inimestel puuduvad konstitutsioonis näidatud kodanikuõigused, ja et viisaastakute plaanid seisvat tegelikult vaid paberil. Eriti absurdne on aga väljendus selle kohta, et nõukogude talupojad, kes ei tahtnud kolhoosi astuda, lasti maha. 164)

Vene ajaloo varasemaid perioode on õpikus käsitletud objektiivsemalt. Liigset osatähtsust on omistatud valitsejatele ja nende tegevuse osatähtsusele ajaloos. Nii öeldakse, et Aleksander II astus õilsa sammu ja vabastas talupojad pärisorjusest. 165) Millest see "õilis samm" aga tulenes, pole räägitud.

Hoolimata nimetatud vigadest ja moonutustest

164) R.Kleisi, J.Konksu, R.Rägo, Uusim aeg ühes Eesti ajaloo ja kodanikuõpetusega, Tartu 1939, lk. 64.

165) Sealsamas lk. 23.

polnud ka see õpik kodanlusele täiesti meelepärane. Ikka oli õpikus "revolutsioonilist elementi" veel liiga palju: üleaaruse täpsusega olid kodanluse arvates käsitletud Pariisi kommuuni ja Vene revolutsioonide sündmused.

Kuna üldajaloole pühendatud lehekülgede arv on õpikus väike, võimaldas see anda peamiselt fakti- list materjali, mis tegi õpiku raskeks ja ebahuvitavaks.

Eesti ajaloo käsitlemine on tõepärane ja kon- spektiivne vanemate perioodide osas, kodanliku vaba- riigi ajaloo andmisel aga on pööratud liig palju tähelepanu kodanlike riigitegelaste (J. Tõnissoni, K. Pätsi jt.) biograafiatele ja kodanliku vabariigi saavutustele.

Õpiku kodanikuõpetuse osa annab ülevaate Eesti kodanliku vabariigi põhiseadusest, selles fikseeri- tud kodanike õigustest ja kohustest, riigi võimuor- ganitest, seadusandlusest, rahvahariduse küsimus- test jne. 166)

Kodanlike haridustegelaste arvates pidi just kodanikuõpetus andma kõige rohkem võimalusi natsio- nalismi kasvatamiseks, selle arvel kärbiti isegi üldajaloole määratud tundide arvu.

Käsitletud õpik on üles ehitatud õpilaspäraselt, materjali näitlikustamiseks on palju häid illustrat- sioone ja 7 ajaloo kaarti:

166) R. K l e i s, J. K o n k s, R. R ä g o, Uusim aeg ühes Eesti ajaloo ja kodaniku- õpetusega, Tartu 1939, lk. 136-166.

- 1) Euroopa enne Maaailmasõda.
- 2) Euroopa riikide asumaad.
- 3) Euroopa pärast Maaailmasõda.
- 4) Eestlased ja nende naabrid XIII-l sajandil.
- 5) Ordu ja piiskoppide valdused orduaja lõpul.
- 6) Vana-Liivimaa jagunemine pärast orduriigi langemist.
- 7) Eesti Vabadussõja kaart.

Õpik on kõvas köites, paber on kvaliteetne - seega on õpiku hügieeniline ja esteetiline külge parem kui varemilmunud õpikutel. Õpiku hind on 2 kr. 50 senti.

Kuigi EKS ei suutnud välja lasta standardõpikut ajaloo alal, oli ajaloo õpikute koostamine kollektiivselt ometi sammuks edasi, sest nagu nägime, paranes sellega tunduvalt õpikute sisuline külge.

K O K K U V Õ T E

Analüüsides kodanliku Eesti keskkooli ajaloo õpikuid nägime, et hoolimata kehtivatest õppekavadest andis iga autor oma õpikutes edasi ka oma ajaloolisi tõekspidamisi ja seda just ajaloolise materjali valiku ja esitamisviisi kaudu. Seda märkis ka kodanlik haridustegelane M.Raud, kes kirjutas 1933.aastal ajakirjas "Eesti Kirjandus": "Sündmuste puhul, mis on seotud maailmavaatelistel küsimustega, on mõnel autoril raske objektiivseks jääda, sest omad veendid tikuvad esile." 167)

Kui palju need "omadveendid" mõjutasid õpikute sisulist külge, nägime me juba õpikute analüüsi käigus. Aluseks võttes saadud tulemusi, võib teha järgmise kokkuvõtte:

1. Arvestades õpikute sisulisi erinevusi nii erinevate kui ka sama autori õpikute osas, said kodanliku keskkooli õpilased Eesti Vabariigi paari-kümneaastase eksisteerimise kestel vägagi erinevaid teadmisi ajaloo kohta.

Kui sellised autorid nagu R.Vipper, P.Treiberg püüdsid ajaloo arengut seletada pidevalt areneva

167) M. R a u d, Algkooli ajaloo õpperaamatud "Eesti Kirjandus" 1933, nr.4, lk. 187.

protsessina, võttes aluseks ühiskonna majanduse arengu, siis Joh. Adamsoni ja E. Assoni õpikutes on pööratud peatähelepanu ideede arengule. Muidugi oli siin küsimus ühest küljest autorite maailma-vaatelises piiratuses, teisest küljest aga ilmusid nende õpikud perioodil, mil kodanlus oli oma positsioone kindlustanud, ja tundes hirmu rahva-masside ees, püüdis nende tähelepanu kõrvale juhtida majanduslike faktorite tähtsusest ajaloo arengus. Kõige parem oli seda teostada ajaloo õpetamise kaudu. Nii pole sugugi üllatav, et ajaloo õpikutes pööratakse suurt tähelepanu kiriku- ja kultuuriajaloo küsimustele - see oli kahtlemata ohutum kui majanduslike küsimuste uurimine.

Seoses demokraatlikult häälestatud ajaloolaste ja koolitegelaste opositsiooniga hariduse fašiseerimise vastu, tuli kodanlikul valitsusel lubada ka objektiivsema ajaloo käsitleusega õpikute ilmumist. Nii näeme, et Joh. Adamsoni ja E. Assoni õpikutes antakse 30-ndatel aastatel mõnevõrra ruumi juba majanduslikele küsimustele. Kõige objektiivsemalt aga käsitletakse ajaloo arengu tegureid J. Konksu õpikutes ja J. Madissoni, P. Tarveli, P. Hinnovi, L. Annisti jt. kollektiivses väljaandes "Ajalugu gümnaasiumile".

Vastavalt kehtivatele/vaadetele ja ajaloo õppekavade nõuetele võtavad kõik autorid oma õpikutes kasutusele ühtse ajaloo periodiseeringu: XIV-XV sajandist algab uusaeg, XIX sajandist s.o. Prantsuse kodanlikust revolutsioonist aga uusim aeg.

Mitmed autorid võtavad uusaja alguse määramisel aluseks reformatsiooni Euroopas. "Iseloomulik oli, et ajaloo koolikursuse periodiseerimise aluseks oli võetud just ristiusu kiriku ajalugu, samal ajal kui õppeplaanides usuõpetust omaette õppeainena ei figureerinud. Nähtavasti püüti ajaloo abil seda tasa teha, mis usuõpetuse ärajäämisega "vajaka jäi". (168)

Erinev on aga autorite suhtumine revolutsioonidesse. Näit. toob J. Sitska Prantsuse kodanliku revolutsiooni sündmuste käsitlemisel oma õpikus ainult revolutsiooni sündmustiku, P. Tarvel ja R. Vipper analüüsivad revolutsiooni majanduslikke põhjusi ja tagajärgi, Joh. Adamson ja E. Asson pööravad suurt tähelepanu valgustusideedele, J. Konks püüab anda oma õpikutes ruumi nii majanduse kui ka ideede arengule.

Neidsamu seisukohti võime märkida ka teiste revolutsiooniliste sündmuste käsitlemisel.

Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist ei räägita õpikutes peaaegu midagi, tavaliselt nimetatakse seda "enamlikuks riigipöördeks"

Eesti kodanluse hirm Nõukogude Liidu mõju ees oli nii suur, et nõukogude vastase suunitluse kasvatamisel ei pörgatud tagasi millestki. Eriti ilmnnes see aga pärast fašistlikku pööret Eestis, mis leidis kajastust ka ajaloo õpikutes, kus ilmnnes tugev venevastane hoiak ja ilmne lääne orientatsioon.

168) H. P a l a m e t s, Põhijooni ajaloo õpetamise arengust Eesti koolis, Tartu 1961, lk. 69

Nagu nägime, kohanes fašistliku kodanluse poliitilise joonega kõige kergemini Joh. Adamson, kes, olles eelkõige ärimees oli valmis oma kasu huvides kokku klopsima igasuguseid õpikuid. Seevastu aga J. Konks, J. Madisson, R. Kleis jt. olid põhimõttekindlad, opositsioonis fašiseeruva kodanlusega, mistõttu ka nende õpikud olid tunduvalt objektiivsema ajaloo käsitlemisega.

Väga vähe pöörati autorite poolt tähelepanu Venemaa ajaloole. See oli tingitud mitmest asjast. Esiteks kasutati õpikute koostamisel palju Lääne-Euroopa ja Vene autorite töid. Lääne-Euroopas tunti vähe huvi Venemaa ajaloost vastu, vene koolides aga õpiti kodumaa ajalugu lahus üldajaloost, mistõttu üldajaloo õpikutes Vene ajaloo käsitlemine puudus. Teiseks ja tähtsamaks põhjuseks peab aga pidama kodanluse reaktsioonilist hariduspoliitikat: rahvale kardeti anda teadmisi Venemaa ajaloost kohta.

Venemaa ajalugu õpiti ainult seoses eesti ajaloo, otsekui eesti ajaloo saatematerjalina, kusjuures tähtsamateks teemadeks oli Liivi sõda, Põhja sõda ja selle tagajärjed, agraarreformi läbiviimine Eestis ja venestamispoliitika. Vähe on räägitud õpikutes 1905. a. revolutsioonist, seda tehti vaid E. Assoni ja J. Konksu õpikutes ning kollektiivväljaandes "Ajalugu gümnaasiumile". Üldse pole õpikutes andmeid eesti töölisliikumise ajaloo kohta.

Tsaariaegsed õpikud mõjutasid tugevasti kodanliku perioodi ajaloo õpikute sisulist külge. Nende

eeskujul annab näit. J.Sitska oma õpikutes ajaloolisi sündmusi edasi faktide, nimede ja aastaarvude koguna, Joh.Adamson ja E.Asson toovad oma esimes - tes õpikutes illustreeriva materjalina ainult valitsete ja suurmeeste portreid, õpikute materjal jaotatakse teemadeks valitsete tegevuse järele jne.

Vastavalt kodanluse deviisile kasvatada noorsugu natsionalismi, šovinismi ja religiooni vaimus, on pühendatud õpikutes palju tähelepanu religiooni küsimustele. Eriti aktiivselt tegeles sellega Joh.Adamson.

2. Tunduvalt rohkem võimalusi pakkus autoritele õpiku metoodiline kujundamine, mis ei olnud nii sõltuv ametlikest õppekavadest. Tehes kokkuvõtet õpikute metoodilisest kujundamisest, peame selle kindlasti seostama ajaloo õpetamise metoodika küsimustega kodanliku Eesti vastavatel perioodidel.

Kui 20-ndate aastate alguses hakati Eestis tegelema ajaloo õpetamise metoodika küsimustega, siis jäi keskkool sellest esialgu kõrvale. Põhiline tähelepanu oli pööratud algkoolile, keskkoolis jätkati aga õpetamist vanade, tsaarigümnaasiumi meetodite järele. Ka esimesed ilmuvad ajaloo õpikud soodustasid seda. Nii ei paku J.Sitska, R.Vipper ja P.Tarveli õpikud meile metoodilisest küljest peaaegu midagi uut. Õpikutes puuduvad illustratsioonid,

kaardid, skeemid, tabelid ja muu metoodiline materjal. Ometi oli koolides suuri raskusi isegi ajaloo-kaartidega, rääkimata muudest õppevahenditest.

Sedamööda, kuidas kasvas huvi ajaloo õpetamise metoodika küsimuste vastu, muutus ka ajaloo õpikute metoodiline aparatuur. Eriti võib selles osas esile tõsta E. Assonit, kes oma õpikute näitlikustamiseks tõi palju illustratsioone, sisuliselt häid ja huvitavaid katkendeid allikmaterjalidest, tabeleid ja küsimusi õpilaste iseseisvaks tööks ajaloo alal. Ka Joh. Adamsoni õpikutes on rohkesti illustratsioone, skeeme ja küsimusi. Kahjuks aga vaibus huvi ajaloo õpetamise metoodika vastu keskkoolis üsna ruttu ja alates 30.-ndate aastate teisest poolest on autorid piirdunud vaid illustratsioonide ja mõnede kaartide andmisega. Pealegi oodati uusaja kohta alliklugemiku ilmumist ja õpikute varustamine allikmaterjalidega oleks suurendanud õpiku mahtu ja tõstnud selle hinda, mis omakorda oleks vähendanud ostjaskonda.

3. Koos trükitehnika arenemisega paranes järkjärgult ka õpikute trükitehniline külg, mis kodanliku vabariigi lõpp-perioodiks tõusis küllaltki kõrgele tasemele.

Kuigi meil polnud võimalik teada saada kõigi käsitletud õpikute hinda (real õpikutel polnud seda märgitud), võib olemasolevate andmete põhjal öelda, et õpikud olid tunduvalt kallimad, võrreldes praegusaja õpikutega. Milline huvi pidigi kirjastusel olema õpikute hinna alandamise vastu, kui

õpilane nagunii pidi õpikuid ostma. Ainukene põhjus, mis sundis kirjastust hinda alandama, oli kirjastuste omavaheline konkureerimine. Sageli aga põhjustas õpikute kõrge hinna äärmiselt väike tiraaž. Näit. ilmus J.Konksu õpik "Uus-aeg ja uusim aeg" ainult 500-s eksemplaris. 169) Ka teiste õpikute tiraažid polnud suured, ulatudes tavaliselt 1500-2500 eksemplarini.

Sageli soovitati õpikute hinna alandamiseks kasutada odavamat paberit, lihtsaid illustratsioone, köidet ja trükki, kuna õpiku välimus polevat tähtis. 170) Kuid seda ei tahetud teha puht poliitilistel kaalutlustel: tuli ometi ajada ka õpikute osas kodanlikule vabariigile omast "ilusa fassaadi" poliitikat.

Eelnev analüüs kinnitab veelkordselt, et kodanlik kool ei seisnud sugugi eemal poliitikast, vaid muutis kooli oma tööriistaks. Olgugi, et õpperaamatud ja õpetamine koolis olid aasta-aastalt omandanud fašistlikuma värvingu, ei jäänud sellega ikkagi veel rahule. Nii tegi kodanlik haridustegelane P.Hinnov etteheiteid õppekavade koostajaile, kes olid veel lubamatult vähe mõelnud inimese "kasvatamisele" : "Meie kooli loojate kujutluse järgi tähendab haridus vaid mitmesuguste teaduste alal omandatud teadmiste ja oskuste summat... Meie õppekavade koostajaiks on olnud vastavate alade

169) KMKO EKS-i arhiiv, Kirjastuskomisjoni protokollid III, lk. 828.

170) Raamatuaasta kajastusi maal, "Pärnu Päevaleht" nr.36, 13.märts 1936.

eriteadlased, kes keskhariduse mõttesse ja ülesandesse üldse põhjalikult ei ole süvenenud... Kesk-kool on meil kujunenud eeskätt õppeasutuseks, kus kasvatuslik külg on võrdlemisi kõrvalisema tähtsusega." 171)

Mida aga arvasid sellest lapsevanemad, need, kes pidid oma lastele ostma haridust kodanliku Eesti maksulisest keskkoolist, väljendub selgesti 18. dets.1940.aastal toimunud Viljandi II Keskkooli lastevanemate koosoleku protokollis: "Endine kool takistas hariduse omandamist, igal pool jäi palju õpilasi koolide uste taha. Õppeainete valik ja kavvad ei olnud kohased. ... Ajaloo käsitlemine ei olnud objektiivne. Seal tõsteti esile neid küsimusi, mis toetasid valitseva kihi poliitikat. Keelepoliitika ei olnud kuidagi meie rahva huvidega kooskõlas. Ei juletud õpetada vene keelt, mille õpetamist isegi õpilaste vanemad nõudsid." 172)

Nende sõnadega on antud täpne iseloomustus Eesti kodanlikule koolile.

171) P. H i n n o v, Meie keskkool ja hariduse eesmärgid, "Akadeemia" 1940, nr.3, lk.155.

172) ENSV RAKA, f. 3968, nim.7, s.-ü. 4, lk. 21.

VIIDATUD KIRJANDUSE JA ALLIKATE

N I M E S T I K

I Marksismi-leninismi klassikud ja NLKP

otsused ja dokumendid

- 1) M a r x, K. ja E n g e l s, F., Valitud teosed I kd., Tallinn 1957.
- 2) L e n i n, V. I., Ajakirjast "Svoboda", Teosed, 5 kd., Tallinn 1951.
- 3) L e n i n, V. I., Kõne II ülevenemaalisel õpetajate internatsionalistide kongressil 18. jaan. 1919, Teosed, 28. kd., Tallinn 1955.
- 4) L e n i n, V. I., Noorsooühingute ülesanded, Teosed, 31. kd., Tallinn 1955.
- 5) L e n i n, V. I., Sotsialism ja usk, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952.
- 6) L e n i n, V. I., Võitleva materialismi tähtsusest, Teosed, 33. kd., Tallinn 1955.
- 7) L e n i n, V. I., Võõra lipu all, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953.
- 8) NLKP programm, Tallinn 1961.

II Allikad

- 1) A d a m s o n, J., Kõige uuem aeg, Tartu 1924.
- 2) A d a m s o n, J., Kõige uuem aeg, Tartu 1927.
- 3) A d a m s o n, J., Uus aeg I, Tartu 1933.
- 4) A d a m s o n, J., Uus aeg II, Tartu 1934.
- 5) A d a m s o n, J., Uus aeg III, Tartu 1934.
- 6) A d a m s o n, J., Uus aeg I, Tartu 1936.
- 7) A d a m s o n, J., Uus aeg I, Tartu 1938.
- 8) A d a m s o n, J., Ajalugu IV, Tallinn 1938.
- 9) A d a m s o n, J., Ajalugu V, Tallinn 1939.
- 10) A s s o n, E., Uus aeg, i.a., i.k.,/Tii-
tellehe pöördel Tartu
1925/
- 11) A s s o n, E., Üldine ajalugu. Uus aeg,
Tartu 1932.
- 12) A s s o n, E., Üldine ajalugu, Tartu 1933.
- 13) A s s o n, E., Üldine ajalugu, Tartu 1934.
- 14) A s s o n, E., Üldine ajalugu, Uus aeg,
Tartu 1936.
- 15) H i n n o v, P., T a r v e l, P., A n n i s t, L.,
M a d i s s o n, J., Ajalugu gümnaasiumile, Tar-
tu 1939.
- 16) K l e i s, R., K o n k s, J., R ä g o, R., Uusim
aeg ühes Eesti ajalooga ja
kodanikuõpetusega, Tartu
1939.
- 17) K o n k s, J., Uus-aeg, Tartu 1936.
- 18) K o n k s, J., Uus-aeg ja uusim aeg, Tar-
tu 1937.
- 19) K o n k s, J., Uus- ja uusim aeg, Tartu
1939.
- 20) L i n d e q u i s t, K. O., Üleüldine ajalugu,
Tartu 1903.

- 21) M a d i s s o n, J., K o n k s, J., N e y, G.,
Ajalugu gümnaasiumile I,
Tartu 1937.
- 22) S i t s k a, J., Üleüldine ajalugu III ja-
gu, i.a., i.k.
- 23) S i t s k a, J., Üleüldine ajalugu IV jagu,
Tallinn 1921.
- 24) T a r v e l, P., M a d i s s o n, J., A n n i s t, L.,
Ajalugu gümnaasiumile II,
Tartu 1938.
- 25) T r e i b e r g, P., Kõige uuem aeg I, Tallinn
1921.
- 26) V i p p e r, R., Uus-aeg 1500-1787, Tallinn
1921.

Käsikirjalised materjalid:

- 27) ENSV ORKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 170.
- 28) ENSV ORKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 7.
- 29) ENSV ORKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 764.
- 30) ENSV RAKA, f. 3968, nim. 7, s.-ü. 4.
- 31) KMKO EKS-i arhiiv, Kirjastuskomisjoni protokol-
lid III.
- 32) KMKO EKS-i arhiiv, Kirjastuskomisjoni protokol-
lid II.

Suulised materjalid:

- 33) Suulised andmed J. K o n k s u l t 1962.a.
- 34) Suulised andmed J. K a e r a l t 1962.a.
- 35) Suulised andmed J. M a d i s s o n i l t 1962.a.
- 36) Suulised andmed E. P e t e r s o n i l t (Asson)
1962.a.
- 37) Suulised andmed E. V a n a v e s k i l t 1962.a.

III Muu kirjandus

Eestikeelne:

- 1) Abiks haridusala töötajaile, koostanud A.K r e e - k - m a n n, Tallinn 1953.a.
- 2) Eesti avalikud tegelased, toimetanud R.K l e i s, Tartu 1932.
- 3) Eesti NSV ajalugu, toimetanud G.N a a n, Tallinn 1957.
- 4) J e f i m o v, A., Uus-aeg esimene osa, Tallinn 1959.
- 5) Marksistliku filosoofia alused, Tallinn 1959.
- 6) P ö ö g e l m a n n, H., Kaks aastat fašistlikku diktatuuri Eestis, Moskva-Lenin - grad 1936.

Käsitkirjalised tööd:

- 7) I d e ' o n, M., Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuse ajalugu, Tartu 1960, käsikiri TRÜ Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.
- 8) P a j u, T., Osauhingu "Noor-Eesti Kirjastus" kirjastuslik tegevus, Tartu 1960, käsikiri TRÜ Eesti keele ja rahvaluule kateedris.
- 9) P a l a m e t s, H., Põhijooni ajaloo õpetamise arengust Eesti koolis, Tartu 1961, käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.
- 10) R i t s, V., K./ü. "Looduse" kirjastuslik tegevus, Tartu 1960, käsikiri TRÜ Eesti keele ja rahvaluule kateedris.

Venekeelne

- 11) Большая советская энциклопедия, 2-ое изд., 8.
- 12) Б у щ и к, Л.П. Очерк развития школьного исторического образования в СССР, Москва 1961.
- 13) Г о р ь к и й, М., Собрания сочинения, т.24, Москва 1953.
- 14) К р у п с к а я, Н.К. Педагогические сочинения, т.3, Москва 1959.
- 15) Педагогический словарь, т. второй, Москва 1960.
- 16) Сборник руководящих материалов о школе, Москва 1952.

Saksakeelne

- 17) "Kleine pädagogische Enzyklopädie", Berlin 1961.

Perioodika

- 18) Algkooli lõpetajaile võimaldatakse pääs gümnaasiumi, "Õpetajate Leht" nr. 10, 11.märts 1938.
- 19) A n n u s s o n, J., Eesti sennine hariduspoliitika, "Kasvatus" 1920, nr.13.
- 20) E l a n g o, A., Kirjastamine Eestis tuleb juhtida tervetele alustele, "Rahmatu Teataja" 1940, nr. 2.
- 21) E l a n g o, Õ., Koolireformist kodanlikus Eestis, "Nõukogude Kool" 1959, nr. 10.
- 22) J a n n u s s o n, J., Eesti majanduselu 1935, "Eesti Kroonika" 1934, Tartu 1935.
- 23) H i n n o v, P., Meie keskkool ja hariduse eesmärgid, "Akadeemia" 1940, nr.3.
- 24) H r u š t š o v, N.S., Kõne ülevenemaalisel õpetajate kongressil 9.juulil 1960.a., "Rahva Hääl" nr.163, 10.juulil 1960.

- 25) Kirjandus, "Eesti Kroonika" 1932, Tartu 1933.
- 26) K l e i s, R., Kavatsusi eestikeelse ajaloo-
kirjanduse soetamiseks, "Aja-
looline Ajakiri" 1929, nr.1.
- 27) Kool ja kasvatus, "Uus Eesti" nr.299, 1.nov.
1938.
- 28) K u r m, H., Kooli klerikaliseerimine ko-
danlikus Eestis, "Eesti Kom-
munist" 1958, nr. 6.
- 29) K u u s i k, E., Ajaloo õppekursusest ja sel-
le võimalikust standardimi-
sest, "Eesti Kool" 1938, nr.10,
- 30) K ä b i n, J., Võitlus sotsialistliku kul-
tuuri arengu eest, "Eesti
Kommunist" 1955, nr. 2.
- 31) L i i v, O., Kuidas publitseerida üld- ja
rahvusajaloo allikaid, "Aja-
looline Ajakiri" 1939, nr.2.
- 32) Raamatuaasta kajastusi maal, "Pärnu Päevaleht"
nr. 36, 13.märts 1936.
- 33) R a u d, M., Algkooli ajaloo õpperaamatud,
"Eesti Kirjandus" 1933, nr.4.
- 34) "Riigi Teataja" nr. 45, 1.juuni 1934.
- 35) "Riigi Teataja" nr. 42, 25.mai 1937.
- 36) "Riigi Teataja" nr. 66, 7.august 1934.
- 37) S a a r n i i t, H., Usk Eesti kodanluse kooli-
poliitikas, "Noorte Hääl" nr.
177, 29.juuli 1958.
- 38) T a n d r e, J., Ülikooli künniselt, "Uus Ees-
ti" nr. 269, 1.okt.1938.
- 39) Õpikute probleemist, "Õpetajate Leht" nr. 30,
26.juuli 1940.
- 40) IV üleriiklik ajalooõpetajate kongress, "Eesti
Kool" 1936, nr. 1.

Venekeelne:

- 41) Важный этап улучшения исторического образования в вечерных школах, "Преподавание истории в школе" 1961, нр. 1.
- 42) К о р о т к и н, Д.П. Вопросы научнр-методического обоснования учебника истории древне-го мира в средней школе, "Известия АПН РСФСР" 1960, нр. 112.
- 43) Любить книгу, беречь учебник, "Преподавание истории в школе" 1961, нр. 1.
- 44) Обсуждение требования к ученикам истории для 8-летних и средней школы, "Преподавание истории в школе" 1960, нр. 4.
- 45) П о н о с т а е в, П.В., Н.К.Крупская о требованиях к учебнику для школ взрослых, "Преподавание истории в школе" 1961, нр. 4.
- 46) Условия открытого конкурса на составление учебников для восьмилетней и средней общеобразовательной трудовой политехнической школе с производственным обучением, "Преподавание истории в школе" 1960, нр. 3.

S i s u k o r d

Eessõna	-	lk. 2
Sissejuhatus	-	lk. 4
1. Ajaloo õpikute teaduslik-teoreetilised alused	-	lk.22
2. Kodanliku Eesti keskkoolis kasutatud uusaja ja uusima aja õpikute analüüs	-	lk.38
a) J.Sitska uusaja ja uusima aja õpikud	-	lk.38
b) R.Vippereri uusaja ja uusima aja õpikud	-	lk.46
c) P.Tarveli (Treiberg) uusaja ja uusima aja õpikud	-	lk.50
d) E.Assoni uusaja ja uusima aja õpikud	-	lk.53
e) Joh.Adamsoni uusaja ja uusima aja õpikud	-	lk.70
g) J.Konksu uusaja ja uusima aja õpikud	-	lk.91
h) Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel ilmunud autorite kollektiivi uusaja ja uusima aja õpikud	-	lk.98
Kokkuvõte	-	lk.110
Viidatud kirjanduse nimestik	-	lk.118